

**Зборник радова са научног скупа
Научни скупови (књига 23)**

ISSN 2566-3445 (Print)
ISSN 2744-1628 (Online)
ISBN 978-99976-38-79-3

Бањалучки новембарски сусрети 2022

Бања Лука, Филозофски факултет
11. новембар 2022. године

Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 23
БАЊАЛУЧКИ НОВЕМБАРСКИ СУСРЕТИ 2022.

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Бања Лука, 11. 11. 2022.)

Уредник

др Сениша Лакић

Редакциони одбор

др Владимир Турјачанин,
др Љиљана Јерковић,
др Бошко Бранковић

Секретар редакције

Милана Дамјенић, ма

Рецензенти

др Арта Додај, др Атила Пфајфер, др Боровоје Милошевић, др Драгиша Васић, др Драгољуб Марјановић, др Милица Тошић Радев, др Павле Драгичевић, др Радивој Радић, др Сандра Хаџић, др Саша Станојевић, др Славица Тутњевић, др Стефан Ђорић, др Стојанка Луџија, др Светлана Боројевић, др Василије Гвозденовић, др Васиљ Јововић, др Жана Бојовић, др Александра Трбојевић, др Далиборка Пурић, др Драгана Радивојевић, др Драгиша Васић, др Јелена Петровић, др Сања Мацура, др Татјана Михајловић, др Страхинја Димитријевић

Бања Лука, 2023. године

University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

SCIENTIFIC CONFERENCES
Volume 23
THE BANJA LUKA NOVEMBER MEETINGS 2022

CONFERENCE PROCEEDINGS
(Banja Luka, November 11, 2022)

Editor

dr Siniša Lakić

Editorial Board

dr Vladimir Turjačanin,
dr Ljiljana Jerković,
dr Boško Branković

Editorial Assistant

Milana Damjенић, MA

Reviewers

dr Arta Dodaj, dr Atila Pfajfer, dr Borivoje Milošević, dr Dragiša Vasić, dr Dragoljub Marjanović, dr Milica Tošić Radev, dr Pavle Dragičević, dr Radivoj Radić, dr Sandra Hadžić, dr Saša Stanojević, dr Slavica Tutnjević, dr Stefan Đorić, dr Stojanka Lužija, dr Svetlana Borojević, dr Vasilije Gvozdenović, dr Vasilj Jovović, dr Žana Bojović, dr Aleksandra Trbojević, dr Daliborka Purić, dr Dragana Radivojević, dr Dragiša Vasić, dr Jelena Petrović, dr Sanja Macura, dr Tatjana Mihajlović, dr Strahinja Dimitrijević

Banja Luka, 2023

Садржај

Предговор

Синиша Лакић 7

ИСТОРИЈА 9

Амбасадорке српске државе у Великом рату

Милена Жикић 11

Дубровачки Балшићи у другој половини XIV вијека

Маријан Премовић 35

О библиографији Владимира Ћоровића

(историјат и анализа досадашњих библиографија)

Александра Костадиновић–Рачић 49

Српска област Шајкашка крајем XVIII века

Владан Гавриловић 65

ПЕДАГОШКЕ НАУКЕ 83

Хеленистичко педагошко наслеђе

Биљана Сладоје Бошњак, Ранка Перућица, Соња Каурин 85

Корелати социопедагошких обиљежја учитеља и примјене интегративне наставе природе и друштва

Славиша Јењић, Тања Станковић–Јанковић, Сњежана Кевић–Зрнић, Бојана Лазић. 101

Вертикална повезаност друштвених појмова у предмету Историја кроз основну школу

Ивана Бјелица, Милица Дробац–Павићевић 119

ПСИХОЛОГИЈА 135

**Ефекти пола и когнитивног оптерећења на слепило услијед
непажње и брзину реаговања у контексту саобраћаја**

Светлана Боројевић, Дејан Кантар, Милана Дамјенић 137

**Комуникација адолесценткиња о контрацепцији и полно преносивим
болестима са мајком и њихово сексуално понашање**

Ива Патриција Давидоски, Јелена Даљевић, Татјана Добраш,
Ана Рисовић, Наташа Савић 153

Процјена минималног зауставног пута при кочењу

Страхиња Димитријевић, Милана Дамјенић, Соња Станчић, Сузана Зорић 161

Предговор

Синиша Лакић

Уредник Зборника и предсједник ПО БЛНС-2022

Двадесет и трећи по реду научни скуп Бањалучки новембарски сусрети је одржан 11.11.2022. године. Након двије године онлајн издања скуп је враћен на физичку локацију, односно у зграду Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Наравно да је повратак на класични модус имао своје добре стране, јер су након излагања радова дискусије поново оживљавале у мање формалним оквирима, те су истраживачи из различитих институција и дисциплина остваривали нова познанства и прилике за будућу сарадњу. Истовремено, примијетили смо да је број радова био нешто мањи него претходне двије године: наиме, на скупу је - у оквиру 4 секције (Филозофија, Историја, Психологија и Педагошке науке) – презентовано укупно 37 радова. Скуп је отворен врло актуелним и добро посјећеним предавањем проф. др Давора Џалта (University College Stockholm) ”Универзитетско образовање и друштвена одговорност”.

За објављивање у Зборнику радова примљено је 13 рукописа. Након поступка дво-струке анонимне рецензије 10 радова је оцијењено позитивно од стране два рецензента, те су они нашли своје мјесту у овом Зборнику. Дужни

смо још једном захвалити се колегама који су несебично прихватили улогу рецензената и издвојили своје вријеме и труд, те тако допринијели подизању квалитета радова. Посебну захвалност дугујемо дугогодишњем секретару Програмског одбора, Милани Дамјенић, која је уз чланове Редакцијског тима била укључена у интензивну комуникацију са ауторима и рецензентима, те у припреми текстова за објављивање. Коначно, захваљујемо се ауторима радова, који су омогућили да и овим Зборником Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци допринесе у креирању нових хуманистичких и друштвених сазнања која могу бити од локалног, али и регионалног значаја.

Историја

Прегледни рад

UDK: 327:94-055.2

DOI: 10.7251/FLZB2223011Z

Амбасадорке српске државе у Великом рату

Милена Жикић^{1*}

Фармацеутски факултет, Нови Сад

Катедра за општеобразовне предмете

Сажетак: У раду се анализира улога и допринос жена на пољу пропаганде у Великом рату. Приказује се њихово ангажовање у домену дописништва, предавања и живе речи у иностранству и тиме дојашњава како су жене кроз пропагандне активности радиле на предствљању српској војника, страхова раја, оштрошеној и окупираној земљи. Предочене иницијативе допринеле су кувовини аутомобила, одела и рубља за војнике, као и одварању канџина. Амбасадорке породице Христић су на почетку 20. века, када су жене новинари биле тек сораднична појава, пишући дописе за уледне иностране часописе Тајмс (Times), Морнинг пост (Morning Post), Пал мал гзетта (Pall mall Gazette), Ивнинг њуз (Evening News), Вестминстерска гзетта (Westminster Gazette), прокрчиле пушеве женској популацији на пољу новинарства и пронеле глас о српској држави. Захваљујући портиролкама породица Христић, Лозанић, Панкхрст, Сендс, Стивенсон, Грујић Радовић и Фарнам, Европа је била упозната са ситуацијом у Србији, живојом у избељиву, данима обележеним страхом и

^{1*} milenazikic85@gmail.com

немиром у борби *прошив окујашора, ше је пошреба да се овој шеме сшудуиозније посвейшимо и шиме амбасадорке сачувамо од заборава.*

Кључне речи: Велики раш, жене, прошаанда.

Увод

Друга деценија 20. века закорачила је у седмогодишњи ратни период, који су обележили балкански ратови и Велики рат. Многобројне државе, у ратном вихору, пружиле су помоћ Краљевини Србији; међу њима су биле Енглеска, Француска, Русија, Канада, Аустралија, Америка, Румунија и др. Жене су у току рата биле амбасадорке своје војске. Оне су писањем, говорима и јавним предавањима дале огроман допринос српском народу у борби против окупатора. У овом раду осврнућемо се на помоћ филантропкиња из Америке, Енглеске и Србије (Јелена Лозанић, Ана Христић, Емелин и Кристабел Панкхерст, Флора Сендс, Даринка Грујић-Радовић, Мабел Грујић, Розалија Мортон, Рут Фарнам, Беатрис Стивенсон), које су својим преданим радом, ангажовањем, апелима и пропагандом прикупљале помоћ за српски народ, избеглице и сирочад у избеглиштву.

1. Јелена Лозанић

У другој половини 19. века Сима и Станка Лозанић добили су ћерку Јелену Лозанић (1885–1972) која је следила мајку у друштвено-хуманитарној делатности. Подстакнута личним примером мајке, Јелена се за време балканских ратова² укључила у рад дома Света Јелена и помагала ратну сирочад, али и обављала дужност добровољне болничарке у Војној болници, у санаторијуму на Врачару.³

На почетку Првог светског рата Јелену Лозанић је делегирао Црвени крст Србије да у САД прикупи помоћ у новцу и материјалу.⁴ Лозанићева је на почетку

2 За учешће у балканским ратовима и пружену негу српским рањеницима и болесницима одликована је Крстом милосрђа.

3 S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova: Ani Hristić u Srbiji i vreme odvažnih* / преводи: Bob Filipović i Slavica Popović Filipović / Београд 2015, стр. 399–401.

4 АС, МИД, ПО, ролна 500, документ XI/617.

1915. године, као изасланица Српског Црвеног крста, у САД и Канади обавештавала јавност о патњама српског народа, страдањима, као и о напорима српске војске да се освајачке намере онемогуће. Ангажовање Јелене Лозанић истакнуто је у *Споменници великих добротвора Београдској женској друшћива*: „Она је својим радом и речју одушевила цео један континент за Србе и њихову праведну ствар, тако да је много угледних и племенитих Американаца говорило, писало и прикупљало прилоге за Србе.“⁵

Предавања Јелене Лозанић у Америци одржана су и крајем марта 1917. године у Сан Франциску. На првом предавању, у Српском клубу за Србе, Лозанићева је „изнела све недаће и напоре које је српски народ поднео за последњих пет година рата.“⁶ Друго предавање одржано је у Колонијалној дворани, у јуну, исте године. Терка велике Србије, како је најављена Јелена Лозанић, примљена је са великим одушевљењем. На предавању су приказане слике разних предела ратом захваћене Србије, а прикупљено је 1.100 долара.⁷

2. Елизабет Христић

Српска породица Христић могла се подичити двома добротворкама. Прва је Елизабет Љ. Христић (1861–1933).⁸ Са ситуацијом у Србији и на Балкану за време балканских ратова свет је био упознат захваљујући новинарској делатности Елизабет Христић која је од 1912. године писала у енглеском *Тајмсу* о стању у Србији.⁹ На почетку Другог балканског рата уреднику *Тајмса* упутила је писмо у коме је писала о побудама, али и интересима народа на Балканском полуострву. У чланку је, између осталог, навела да Други балкански рат представља борбу Бугарске за одузимањем 64% од

5 Споменница великих добротвора београдског Женског друшћтва и његових установа, Београд 1936, стр. 94. (даље: Споменница).

6 *Српске новине*, бр. 63, 27. мај, 1917. стр. 4, *Предавање ĩ-ћице Лозанићеве*.

7 *Истѿо*.

8 *Полићика*, бр. 7823, 13. фебруар 1930. стр. 8.

9 А. Вулетић, *Сћранкиње – „срћске снахе“ у 19. и ĩочейком 20. века*, у: *Истѿријски часопис*, књ. 51/2004, стр. 80.

целокупног освојеног земљишта у Првом балканском рату, то јест бори се за превласт на полуострву. „Србија се бори за свој живот. Црна јој Гора помаже до братске солидарности. Грчка се труди да одржи своју власт над острвима који су насељени искључиво Грцима, а Бугарска се бори за превласт на полуострву.“¹⁰

Захваљујући Елизабет Христић бројни су листови (*The Times*, *The Chicago Tribune*, *The American Catholic Review*) писали о ситуацији на Балкану за време Балканских ратова.¹¹ У листу *Тајмс* за време Првог светског рата писала је о тешком положају у коме се налазила Србија, као и о недостатку санитетског материјала, и упутила јавни апел за слање прилога и помоћ Србима.¹²

Била је преводилац и ратних песама и војничких скица које су објављене у *Тајмсу* (*Times*), *Морнинг посту* (*Morning Post*), *Пал мал газети* (*Pall mall Gazette*), *Ивнинг њузу* (*Evening News*) и *Вестминстерској газети* (*Westminster Gazette*). Објављивала је писма српских војника са фронта у којима је описана ситуација у земљи, живот у избеглиштву, дани обележени страхом и немиром. Ова писма, поред тога што пружају детаљан увид у живот обичног човека у ратном вихору, представљају и драгоцену сведочанство и пример српске храбрости, оптимизма и вере у боље сутра.¹³

У *Службеном војном листу* 14. јануара 1920. године објављен је Указ о одликовању Елизабет Христић Орденом Белог орла петог степена, за заслуге стечене у Првом светском рату.¹⁴ За живота Елизабет Христић одликована је, такође Крстом милосрђа (1913) и Орденом Светог Саве четвртог степена (1915).¹⁵

10 *Правда*, бр. 179, 2. јул 1913, стр. 2, *Писмо i-ђе Христићке уреднику „Тајмса“*.

11 S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova*, стр. 310.

12 АЈ, ЗЈЈ-П, 80-75-330.

13 Писмо једног артиљеријског мајора: „Ми се налазимо близу места, које је прекривено крстовима. На сваком крсту се налази венац од лишћа. Људи тако воле да одају пошту храбрима, који су дали своје животе. То њима много значи. Један од два брата је јуче погинуо, а други је скинуо свој орден и ставио на тело свог брата пре него што га је сахранио. „Он је то подједнако заслужио, а ја ћу већ ускоро добити нови орден“, биле су његове речи. Добро се исплачемо у жалости за онима које изгубимо, па нам онда дође као шок што то олако и брзо прежалимо чим прође сахрана, као да смо деца.“ (S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova*, стр. 319).

14 *Службени војни лист*, год. 39, бр. 2, 14. јануар 1920, стр. 53–54.

15 *Службени војни лист*, год. 35, бр. 30, 23. септембар 1915, стр. 731–732.

3. Ана Христић

Ана Христић (1885–1977) била је достојна представница и наследница чувене београдске породице Христић и следбеница мајке, Елизабет Христић. Образовање је стицала у три европске престонице, у Београду, Лондону и Петрограду. Била је сарадница лондонског листа *Дејли експрес* и с временом је постала и угледна новинарка у Лондону, али и поборница сифражетског покрета и борац за женска права.¹⁶ Захваљујући Ани Христић, Београд је постао престоница дописништва, јер су њени извештаји о ратној атмосфери у Београду, о ангажовању жена на пословима добровољних болничарки, о њиховим дежурствима у резервним болницама, стигли до свих листова широм света.¹⁷

На почетку Првог светског рата Ана Христић, као сарадница поменутог лондонског листа, упознала је јавност путем својих чланака са ситуацијом у Србији. Њени прилози из Србије објављени су и на далеком Пацифику. Крајем 1914. године допутовала је у Србију као ратни репортер *Дејли експреса* и у сваком броју објављивани су њени текстови посвећени Ваљеву, насловљени са „Апел за Ваљево!“, у којима је била приказана страшна слика тифусом погођеног Ваљева.¹⁸ Управо су текстови о настрадалом граду Ваљеву, исписани пером ратног репортера Ане Христић, омогућили прикупљање прилога у Лондону, као и помоћ у одећу и новцу за српске рањенике. Од прикупљеног новца Другој резервној болници поклонила је два сандука завојног материјала, рубља и преобуке. Део прикупљених поклона приложила је Џој Лесли Вајтхед, која је међу Србима добила назив „Српска мајка“.¹⁹ У *Дејли Експресу* је 8. маја 1915. године објављен њен чланак посвећен стању у ратном Ваљеву.²⁰

16 S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova*, str. 426–428.

17 За услуге и негу нашим рањеницима и болесницима у ратовима 1912. и 1913. одликована је Крстом милосрђа. *Српске новине*, бр. 245, 7. новембар 1913, стр. 2, *Службени гео*.

18 *Полиџика*, бр. 7933, 7. јун 1930, стр. 8, *Мис Ани Христић*.

19 *Српске новине*, бр. 15, 15. јануар 1915, стр. 2, *Домаће весџи*.

20 S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova*, str. 255–256.

Суочивши се са призорима смрти, беде и немаштине, фебруара 1915. године Ана Христић је напустила Србију и отпутовала у Лондон. Агитовала је неуморно, а лист *Дејли експрес* био је средство за помоћ ратом угроженом и страдалом становништву Србије. Прикупљена новчана средства су јој помогла да обезбеди неопходан материјал за Ваљево и са истим крене у Србију у мају 1915. године. Највећу помоћ и подршку пружила јој је мајка, Елизабет Христић, која је са њом делила све опасности предузетих путовања.²¹

Крајем 1916. године Ана Христић је отпутовала за Лондон, где је одржала многа предавања посвећена Србији и њеном страдању. Неуморно је радила и у току 1918. године, о чему сведочи и предавање у Паризу.²²

4. Даринка Грујић-Радовић

Српкиња великог срца, председница друштва „Српских госпођа“ у Њујорку, која је пружила помоћ српској деци, била је Даринка Грујић-Радовић.²³ На почетку Првог светског рата довела је из Америке у Србију шест лекара и 12 болничарки, две амбуланте и болнички материјал. Боравећи у Србији, Даринка Грујић је сазнала „[...] да се осећа велика оскудица у оделу, а нарочито у рубљу, јер је тада владао тифус, немилостиво косећи невинне жртве“.²⁴ Продорна у својим циљевима, до потребних средстава дошла је захваљујући доброј пропаганди, коју је сама осмислила. У Америци је путем тамошњих листова упутила апел народу. Пишући о страшној ситуацији у Србији, о појави тифуса, немаштини, беди, страдању, затражила је помоћ у стварима за угрожено становништво ратом. За помоћ

21 В. Стојанчевић, *Савезничке медицинске мисије у Србији на њочешку Првој светској рата у: Глас. Гог. 391, књ. 46, 2002, сџр. 53-62.* стр. 56.

22 Ј. Лозанић-Фротингам, *Доброћворна мисија за Србију у I светском рату: њисма из Америке и Канаде 1915-1920. године, / њисма њрикупила и средила Анка Гођевац-Субојић / Београд 1970.* стр. 229.

23 Даринка Грујић-Радовић је рођена 1878. године у Крагујевцу. Вишу девојачку школу је завршила у Београду. Радила је као дворска дама краљице Наталије Обреновић. У току Првог светског рата радила је на формирању прихватног центра за децу без родитеља. Након Првог светског рата у Београду је организовала Дом за децу без родитеља, као и у Сремским Карловцима Српско-американски дом. Преминула је 1958. године.

24 АС, МПс ф22-р9-1918.

се обратила и Цону Фротингаму, потомку старе пуританске породице у Америци, кога је лично посетила. Даринка Грујић је захваљујући добром одазиву, већ почетком 1915. године, дошла у Србију са шест вагона ствари и снабдела болницу у Скопљу, а остатак је предала Српском Црвеном крсту у Нишу.²⁵

Мисија добровољне помоћи настављена је и почетком 1915. године када је Даринка Грујић кренула за Србију са медицинском опремом.²⁶ Крајем поменуте године у Солуну је основала Орфелинат, прихватни центар за сиромашну и избеглу децу из Србије, у чему јој је велику помоћ пружила породица Фротингам.²⁷

У Америци је прикупила осам вагона ствари и намирница.²⁸ Део прикупљених прилога у храни и стварима допремила је у Младеновац и поделила избеглицама. У два вагона је сместила жене и децу и са њима кренула у Скопље, док је део имућнијих избеглица остао у Нишу. У Ђевђелији је отворила народну кухињу и допремила брашно и намирнице из Солуна.²⁹ У поменутом граду сместила је 44 деце у Мушкој основној школи из које су након месец дана морали да се евакуишу за Солун. У Солуну је децу сместила у згради конзулата на спрату, а избеглице које је затекла под ведрим небом у Солуну, сместила је у четири шатора, разапета поред руске болнице. Шатори су били опремљени ћебадима купљеним прилозима руске принцезе Софије Демидов³⁰

По завршетку рата, залагањем Даринке Грујић у Сремској Каменици и Врању, отворена су два дома за српску сирочад.³¹

---

25 *Истѡ.*

26 АС, МИД, ПО, ролна 469, документ ХХII/138.

27 АС, МПс ф22-р9-1918.

28 Помоћ је обухватала два вагона брашна, један вагон шећера, пиринча, конзервираног млека, кафе, сапуна, као и ствари за смештај деце: кревете и одела.

29 АС, МПс ф22-р9-1918

30 М. Грба, *Бриѡанске медицинске јединице и Србија у Првом свејшском рашу*, у: *Зборник истѡријских музеја Србије*, књ. 28/1994, сѡр. стр. 120.

31 У. Остојић-Feјић, *Сјединјене Америчке Државе и Србија: 1914–1918*, Београд 1994., 76.

5. Мабел Грујић

Велика добротворка Србије из Америке, како у балканским ратовима тако и у Првом светском рату, била је Мабел Грујић (1872-1956), супруга српског дипломате Славка Грујића. Иако странкиња, умногоме је задужила српски народ и државу. Њеном заслугом у Нишу је подигнута болница за бебе, а у Далмацији и Селцу Амерички дом за југословенску сирочад. Написала је велики број чланака посвећених Србији, који су пронашли своје место у бројним америчким листовима и на страницама *Њујорк тајмса*. Само у току априла 1913. године, у српском листу *Правда* ступци су били исписани активностима које је организовала. Средином априла 1913. године прикупљени новац у Америци послала је разним друштвима у Србији. Тако је Дому ученица средњих школа приложила по 1.000 динара за годишње школовање две сиромашне Српкиње из Старе Србије и Македоније,³² „Фонду сиромашних студената“ 1.000 динара у злату,³³ као и Београдској општини 1.000 динара, за породице сиромашних војних обавезника, а 13.000 динара је поделила разним друштвима у Србији.³⁴

Током Првог светског рата, у Америци је Мабел Грујичић основала Српски болнички фонд (Serbian Hospital Fund). Главни му је циљ био пружање помоћи ђацима и студентима у Швајцарској, као и српским самохраним породицама.³⁵ Поменути фонд је имао павиљоне у Бостону, Филадельфији, Чикагу и Балтимору.³⁶ На основу извештаја Српског болничког фонда од марта 1916. године сазнали смо да је прикупљено 91.137,24 долара захваљујући Бостонском друштву за невољне Србе, Њујоршком комитету за помоћ Србима, Америчком Црвеном крсту и Рокфелеровом фонду.³⁷ Штампана је

32 *Правда*, бр. 103, 16. април 1913, стр. 3, *Захвалносћ*.

33 *Правда*, бр. 116, 28. април 1913, стр. 3, *Помоћ Фонду Сиротињних студената*.

34 *Полишика*, бр. 3333, 25. април 1913, стр. 3, *Прилози из Америке*.

35 U. Ostojić-Fejić, *nav. delo*, str. 75.

36 *Српске новине*, бр. 118, 3. октобар 1917, стр. 2, *Извештај о Српском болничком фонду и осталим специјалним рађеним прилозима за помоћ Србији*.

37 *Српске новине*, бр. 117, 30. септембар 1917, стр. 2, *Извештај о Српском болничком фонду и осталим специјалним рађеним прилозима за помоћ Србији*.

редовно пратила активности Фонда и тако се активно укључила у помоћ српском народу.³⁸

Средства Фонда су првенствено била намењена за школовање српских ђака у Швајцарској, али су упућивана и српским избегличким породицама у Швајцарској, становништву у Србији, заробљеницима, слањем пакета са животним намирницама, као и слањем преобуке евакуисаним и пребеглим војницима. Помоћ ђацима и студентима се конкретно састојала у новчаном износу од 50 франака, затим слањем привремене помоћи у случају болести и социјално угроженима, као и плаћањем школских књига и школских и универзитетских такси. Вршена је набавка одела, зимских капута, али је новац употребљаван и за полагање матурског испита. Министар просвете Љубомир Давидовић је Мабел Грујић упутио писмо захвалности због финансијске помоћи.³⁹

Мабел Грујић је и у току 1918. године наставила да упућује помоћ ђацима и студентима на школовању у Швајцарској, као и интернираним и заробљеним студентима. О раду Фонда од 1. јануара до 30. септембра 1918. године доставила је радни извештај. Фонд је у Берну издао целокупну суму од 127.466 швајцарских франака, од које је 66.724,50 франака упућено ђацима и студентима.⁴⁰

Веома је била запажена донација 586 торбица „Косово“, као и преобука српским војницима, упућена војводи Мишићу током 1917. године.⁴¹ По жељи Мабел Грујић торбице и преобука су додељене најхрабријим војницима Прве армије. Сви награђени војници послали су јој потписане дописне карте, као потврду пријема.⁴² Војвода Мишић је своју захвалност изразио у *Службеном војном листу*.⁴³ Идуће године Амерички Црвени крст упутио је још 12.000 истих торбица.⁴⁴

38 *Српске новине*, бр. 118, 3. октобар 1917, стр. 3, *Извештај о Српском болничком фонду и осталим специјалним рађним прилозима за помоћ Србији*.

39 АС, МПс-ф28- р108-1918.

40 АС, МПс-ф-20-р62-1918.

41 ВА, П-6, К. 534, Ф. 5, Д. 10/2.

42 ВА, П-6, К. 566, Ф. 5, Д. 96/2.

43 *Службени војни лист*, год. 36, бр. 38, 16. децембар 1917, стр. 439–440.

44 ВА, П-6, К. 534, Ф. 5, Д. 10/2.

6. Розали Мортон

Предствница америчког Женског националног лекарског удружења (Woman's National Medical Association), прва жена на Њујоршкој поликлиници и Колецу за физијатрију и хирургију Универзитета Колумбија, професорка на њујоршкој Политехничкој медицинској школи, лекарка и гинеколог из Америке, Розали Мортон (Rosalie Morton, 1876-1968), након окупације Србије стигла је у Солун. Лечила је и неговала српске рањенике у Француској болници, инсталираној у Солуну. У другој половини 1916. године радила је на Солунском фронту као хирург, у болници престолонаследника Александра.⁴⁵

У Америци је одржала више од 3.000 предавања, а неколико предавања о српској земљи, војнику и жени. На крају сваког говора истицала је: „Дозволите ми да се дивим херојству српског војника и пожртвовању српске жене; а да се жена у Србији уме и да цени, видела сам путујући по Јужној Србији, гледајући фреске краљева и деспота по зидовима славних средњовековних црквених задужбина, где поред краља стоји и краљица. Исто тако за време 500-годишњег робовања под Турцима, никад српска жена није изгубила своје достојанство. Српство се и тада одржало, јер је било српских јунак-жена које су потомство васпитавале и одржале га у српском духу. Српску жену веома много ценим и волим је, зато много о њој и говорим и дајем је за пример свим осталим женама.“⁴⁶

Године 1917. лекарка Мортон је уз помоћ пријатеља послала у Србију 1.000 капута са именом и презименом дародавца на карти. Сваки војник, који је примио капут, имао је обавезу да се путем карте захвали дародавцу.⁴⁷ Вест о учињеној благодарности објављена је у Српским новинама: „Госпођа Д-р Розалија Мортон из Њујорка како она сам тако и од својих пријатеља прикупила је и послала 1000 комада разних импрегнираних капута са жељом да се исти поделе српским артијерцима.“⁴⁸ Осим тога, лекарка

45 Историјски архив Београда (ИАБ), Ф.1119-К.50 3.2.7.

46 *Истѿо.*

47 *Службени војни листѿ*, год. 36, бр. 30, 21. октобар 1917, стр. 351–352.

48 *Срѿске новине*, бр. 126, 21. октобар 1917. стр. 4, *Блаѿодарностѿ*.

Мортон је од новца прикупљеног у Америци оденула српску децу без родитеља.

У послератном периоду заинтересовала је неколико гимназија и стручних школа у Америци да приме на школовање о свом трошку извештај број српских ђака. Такође, заинтересовала је и становнике Вирџиније да помогну српском становништву, те је прикупила већу количну болничког материјала.⁴⁹

7. Рут Фарнам

Велика добротворка, наредник у српској војсци, Американка Рут Фарнам (Ruth Farnam, 1873-1956) била је у улози добровољне болничарке, неговала је и лечила рањене српске војнике, у Првом балканском рату. Њена помоћ није изостала ни у току 1913. године, када је са истом пожртвованошћу бринула о српским рањеницима. На почетку Првог светског рата, поново је боравила у Србији, Врњцима и околини и делила помоћ сиромашним породицама до окупације. Када је непријатељ у октобру 1915. године заузео српску државу, отпутовала је за Америку. У Америци, својој домовини, почела је да тамошњу јавност обавештава како писаном речју тако и говором о тешком животу у Србији.⁵⁰

Почетком 1917. године путовала је у Колорадо Спрингс са Јеленом Лозанић. Од априла 1917. године Рут Фарнам је држала говоре у позориштима, на улицама и јавним зградама, у којима је позивала младиће да се прихвате војничке дужности и јаве у војску и морнарицу. Осим тога, држала је и говор са професором Пупином у корист добровољног регрутовања Срба, као и са Јеленом Лозанић у Њујорку.⁵¹ Када је у Њујорку формиран „Базар“ за прикупљање новчаних средстава за савезнике, Рут је анимирала пролазнике својим изгледом, била је у униформи српског наредника са три ордена на грудима и корбачем у руци, праћена причом о Србима, Србији и српском јунаштву.⁵²

49 АЈ, Фонд бр. 66, фасцикла бр. 452.

50 Војни архив (ВА), П-5, К. 172, Ф. 1, Д. 1.

51 R. S. Farnam, *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia: with thirty illustrations*, Indianapolis, 1918, str. 224; J. Лозанић-Фротингхам, *нав. дело*, стр. 169, 171, 177-178.

52 J. Лозанић-Фротингхам, *нав. дело*, стр. 200-201.

Сећања на Србију преточила је у књигу о Србима, са посебним освртом на српску жену као жртву рата.⁵³ Књига је штампана у 30.000 примерака и у Америци се веома брзо распродала. Сви одбори формирани за помоћ Србима у Канади, прикупљене прилоге су слали Одбору у Лондону. У извештају Начелника штаба Врховне команде, војводе Живојина Мишића, пише: „[...] једном речи, за последњих 7 година радила је за Српство као што може и најискренији и најбољи пријатељ. За овакав искрен, предан и успешан рад похваљујем овим наредника српске војске г-ђу Фарнам (Ruth Farnam)”.⁵⁴

8. Беатрис Стивенсон

Лекарка из Њујорка Беатрис Стивенсон (Beatrice L. Stevenson) учествовала је у промоцији српске историје, кроз епску и лирску поезију. Она је у угледним америчким часописима објављивала радове о српским народним песмама. У писму упућеном српској влади писало је следеће: „Част ми је известит Вас да сам радила више година на томе да упознам енглески народ са благом југословенске литературе и како сам баш завршила превод српске епске и лирске поезије - која садржи како превод оргинала /женске песме/ и препеве г. Џона Бовринга (John Bowring) и других енглеских песника, тако и увод којим се објашњава порекло и природа српске лирске поезије, који је саставио један од српских најпознатијих и талентованих књижевника - желела бих скренути пажњу српске владе на то да већ имам неколико понуда од издавача да предузнем публиковање.”⁵⁵ Подстакнута жељом да презентује српску епску и лирску поезију у светској литератури, желела је да у енглеском преводу познатих енглеских песника објави збирку српских народних епских и лирских песама, заједно са студијом о пореклу и природи српских народних песама.

53 R. S. Farnam, *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia: with thirty illustrations*, Indianapolis, 1918.

54 Рут Фарнам је одликована Орденом Светог Саве четвртог и петог степена (ВА, П-5, К. 172, Ф. 1, Д. 1).

55 АЈ, 66-452-711.

Одлучна да прикупљене српске песме преведе на енглески језик,⁵⁶ писмом се обратила српској влади за помоћ: „[...] част ми је умолити вас да будете љубазни прихватити овај мој предлог и да будете уверени да ће у случају издања ове припремљене књиге и ја и сви амерички и енглески пријатељи бити подстакнути у нашем труду да пропагирамо српску ствар“.⁵⁷

На име помоћи за издање српских народних песама, у јуну 1917. године Министарски савет је донео одлуку да се гђици Беатрис Стивенсон изда 1.500 франака за штампање књиге, с тим што је била у обавези да за поменућу суму српској држави уступи одређени број примерака књиге.⁵⁸

9. Мабел Стобарт

Мабел Ст Клер Стобарт (Mabel St Clair Stobart) мајор и амбасадорка српске војске, у Америци је држала предавања о рату у Србији, описујући доживљаје из Великог рата. На поменутим предавањима успела је да прикупи 4.000 енглеских фунти, за помоћ српском народу, које је предала Српском друштву Црвеног Крста. Њена улога на Балкану била је запажена за време Првог балканског рата када је пружала помоћ рањеницима код Кирки-Килисија, у улози добровољне болничарке. Доживљаје са тракијског фронта описала је у књизи „War and Women from Experience in the Balkans and Elsewhere“ (Рат и жене на Балкану и другим територијама). У Великом рату имала је запажену улогу филантропкиње, болничарке, мајора и организатора „Српско-енглеске летеће пољске болнице“. У периоду епидемије тифуса (1915. године) финансирала је долазак и рад медицинске мисије у Крагујевцу која је поред медицинског и техничког особља обухватала медицинску опрему, болничку одећу за особље и болеснике, санитарске аутомобиле и шаторе са 300 постеља. Њеним ангажовањем и финансирањем отворено је седам диспанзера у околини Крагујевца и Шумадије (Крагујевац, Рудник, Наталинци, Лапово,

56 Посебан утисак на нас оставила је песма *A Serbian beauty*, видети: Beatrice Louise Stevenson, *An Anthology of Yugoslav Poetry: Serbian lyrics*, Boston, 1920, str. 102.

57 АЈ, 66-452-711.

58 Књига је изашла из штампе 1920. године, а 2010. је штампано ново издање на основу старог дигитализованог. Beatrice Louise Stevenson, *An Anthology of Yugoslav Poetry: Serbian lyrics*, Memphis, 2010.

Ракинац, Витановац, Овчар клисура). На предлог начелника српског војног санитета пуковника др Лазара Генчића, за време удруженог аустроугарско-немачко-бугарског напада, образовала је покретну пољску хируршку болницу, „Српско-енглеска летећа пољска болница“ (First anglo-serbian flying field hospital), од 18 чланова, која је пратила Шумадијску дивизију 1 позива, у борбеним дејствима. Други део јединице поверила је хирургу Меј Кинг (May King). Обе екипе су стигле до Албаније и крајем децембра 1915. године биле у Лондону. Повратком у Америку, Мадел Стобарт је завршила свој војнички пут.⁵⁹ Догађаје из Србије објавила је у књизи „Пламтећи мач у Србији и другде“.⁶⁰ У књизи „Чуда и авантуре: аутобиографија“, објављеној 1935. године, описала је сећања на Први светски рат.⁶¹

10. Емелин и Кристабел Панкхерст

Почетком Првог светског рата познате сифражеткиње Емелин и Кристабел започеле су и политичко-пропагандно деловање у Британији са циљем да упознају британску јавност са ситуацијом у Србији. Њихово гласило био је лист *Britannia*.⁶² Панкхерстове су апеловале на британску јавност да се српском народу пружи помоћ.⁶³ Сваки нови број часописа *Британија* био је посвећен победи српске војске. У броју од 22. марта 1915. године, у чланку насловљеном „Србија“ истакнуто је следеће: „Србија је велики свет и велика смисао овога часа. Никада раније у њеној дугој историји ништа није било тако величанствено као садашња борба противу армија немачких савезника. [...] У овој кризи њене и наше судбине наша је пука дужност да је помогнемо. Србија и даље мора триумфовати!“⁶⁴, док је у чланку „У част Србије“ истакнуто: „Сада као и у прошлости Србија се бори за слободу

59 А. Nedok, Mabel St Clair Stobart, Srpski biografski rečnik, Matica srpska, Novi Sad, tom 8 (u štampi).

60 *The flaming sword in Serbia and elsewhere*, London [etc.]: Hodder and Stoughton, 1916.

61 M. A. St. Clair Stobar, *Miracles and adventures: an autobiography*, London: Rider & Co., 1935.

62 АЈ, ЗЈЈ-П, 80-75-331.

63 Детаљније видети: Милена Жикић, *Емелин и Кристабел Панкхерст о Србији и Србима у Великом рату*, у: Синеца Вол. 2, бр. 1/2021 стр. 27–38.

64 *Исџо*.

и за одбрану хришћанства. На њеним савезницима је да учине све да се Србија сачува од горег ропства ко оно под Турцима и да не буду узалудне њене садашње херојске борбе.⁶⁵

Након окупације, када је опстанак српског народа и државе био доведен у питање, Емелин Панкхерст је британској влади упутила апел за спас Србије. Тим поводом организовала је митинг подршке, у великом позоришту у Лондону, 22. октобра 1915. године. „Сад дознајемо да је храбра мала српска нација, која се вековима борила за ослобођење од турског јарма која се херојски борила, не у освајачкој намери, нити за материјалну добит, већ у циљу да очува своју слободу и независност, још једном ангажовала у тој борби, а да смо ми и поред наше часне дужности, и поред обавеза на страни интереса наших, савезничких и целог света, пропустили да помогнемо Србију, тај дивни народ, великих страдања, који се бори за част, за национални опстанак и за националну слободу.“⁶⁶

Емелин Панкхерст се у свом говору осврнула и на положај људи у бомбардованом Београду, на однос окупатора према становништву и поручила: „Ми морамо одмах и без чекања послати довољну снагу и ставити је у службу Србије. Ми морамо одржати нашу реч и, као што каже моја кћи, одржати овај живи зид од хероја, о који се разбија непријатељ, а који страда и гине зато што наши старији суграђани не схватају шта је рат.“⁶⁷

Лист *Бриџанија* од 5. новембра 1915. био је цео посвећен Србији. На првој страни листа упућен је апел за помоћ Србији: „Спасимо Србију! Још није доцкан! Наша је част у питању!“ У чланку истог датума, под насловом „Издајство према Србији“, пише: „Никада није било додељено једној малој нацији да игра тако велику улогу као што је то српској нацији. [...] Јака и што јача Србија, то је било, јесте и увек ће бити интерес Британије и Европе. Према томе, Србија не може и не сме исчезнути. Она треба и мора бити спасена.. [...]“⁶⁸

---

65 *Исџо.*

66 *Исџо.*

67 *Исџо.*

68 АЈ, ЗЈЈ-П, 80-75-331.

На значај који се придавао српском народу и у току 1916. године, указала је и чињеница да се у листу *Бриџанија* српском питању посвећује више од једне странице. „Србија, не мања од Белгије била је одбрана и грудобран наше државе. Уосталом британски интереси зависе више од слободе и интегритета Србије и Црне Горе но ма од ког другог народа.“⁶⁹

Кристокел Панкхерст је у листу *Бриџанија* од 7. септембра 1917. године писала о исхрани становништва у Србији, упутивши том приликом апел Министарству спољних послова да се што хитније отпочне слање намирница становништву Србији, као што је то случај са Белгијом: „На истим принципима, по којима се шаље храна белгијском становништву у окупираној Белгији треба се извести и слање хране српском народу. Док се не оствари реституција и репарација Србије мора се прво сачувати њено становништво. Њени савезници морају мислити на то.“⁷⁰

Да су у Србији и те како ценили напоре Емелин и Кристобел Панкхерст, говори и чињеница да им је 1918. године Српски народни женски савез упутио писмо у коме их информисе о политичкој платформи борбе за уједињење Јужних Словена.⁷¹

11. Флора Сендс

Британка Флора Сендс била је жена борац, болничарка у току Првог светског рата. На страницама британског листа *Дејли мејл* апеловала је на све људе добре воље да приложима у новцу и стварима помогну Србији, на првом месту српским рањеницима прикупљањем санитетског материјала. Њен апел објављен је у свим енглеским листовима. Захваљујући томе, као и личним и породичним везама, успела је да скупи 50.000 динара. Новац је уложен у куповину велике количине санитетског материјала, који је Србији на почетку 1915. године био најпотребнији због појаве пегавог тифуса.⁷²

69 АЈ, ЗЈ-П, 80-75-331.

70 *Исџо*.

71 И. Б. Спасовић, *Чејџерџи сџалеж*, стр. 82.

72 *Српске новине*, бр. 1, 3. јануар 1917. стр. 3, *Енглескиња у српској војсци*.

Следећа активност на пољу пропаганде уследила је крајем 1917. и почетком 1918. године у време „одмора“. Одсуство са Солунског фронта је провела у Лондону, а период одмора искористила је за агитацију у прикупљању прилога за српске војнике, то јест за отварање и одржавање бесплатних кантина дуж пута „за чиче“ (старе људе) и војнике, који се пешке враћају из болнице у своје команде. Сврха кантина је била да пруже одмор и освежење војницима, у спутним колибама.⁷³ Такође, Сендсова је од прикупљеног новца послала војницима своје чете 160 пари вунених чарапа.⁷⁴

Са предузетим активностима у Лондону упознала је и ратне другове из Србије: „Писала сам у листовима, говорила сам, показивала сам слике и слала их листовима и мада ми је то у почетку изгледало страшно – држала сам говоре у великим салама и позориштима пред светом.“⁷⁵ У жељи да ширу јавност упозна са ситуацијом у Србији и са српским војником, написала је чланак у коме је похвалила српску војску и упутила протест што се већа пажња поклања савезничким војницима, а мања српској војсци.⁷⁶

Ватрене говоре посветила је српском војнику. У новинама је упућивала позиве за помоћ. Први говор држала је у јужној Шпанији, у дворцу Алхамбра, у Гранади, борећи се са тремом: „Глас који уопште није звучао као мој одржао је некакав говор. [...] Немам појма шта сам заиста рекла, али знам да су неки гледаоци заплакали, да смо прикупили више средстава него било која друга добротворна поподневна представа [...]“⁷⁷

У Лондону је Флора прикупила 3.000 фунти за војнике на ратишту, те је од тог новца организовала четири кантине за бесплатну кафу, чај, супу и цигарете за војнике и српске сељаке.⁷⁸ Њене активности пропратио је и *Службени војни листи*: „Госпођица Сандес отворила је на фронту и у позадини кан-

73 L. Miler, *Naš Brat: Život Kapetana Flore Sends. Laguna*; 2013, str. 244.

74 *Службени војни листи*, год. 36, бр. 35, 25. новембар 1917, стр. 399–400.

75 ВА, П-3а, К. 124, Ф. 9, Д. 13.

76 АС, МИД, ПО, ролна 545, документ VIII/683.

77 L. Miler, *nav. delo*, str. 245.

78 ВА, П-3а, К. 124, Ф. 9, Д. 13.

тине за прихват наших рањених, болесних, па и здравих војника. У тим су кантинама наши војници најљубазније дочекивани од госпођице Сандес и њених заступница, госпођице Тајлстон и осталих, и почашћени чајем, цигаретама и лимунадом. До сада је у тим кантинама дочекано и угошћено 162.673 наша војника. Министарство Војно и овим путем изјављује своју дубоку благодарност Госпођици Флори Сандес на учињеним поклонима, огромним напорима, најбољој вољи и неуморној енергији у помагању наших војника на фронту и у позадини, као и њеним заступницима по кантинама.⁷⁹

Из Лондона Флора Сандес је марта 1918. године отпутовала у Француску, где је одржала неколико предавања у логорима „Удружења младих хришћанских људи“ са циљем да подигне морал британских трупа и у истом тренутку британске војнике заинтересује за Србе.⁸⁰ Предавања је одржала у три града: у Авру, Абевилу и Етаплу. Интересовање људи је било огромно, а чак се тражила и карта више.⁸¹

Од прикупљеног новца у Француској купљена су два фордова аутомобила за кантине са натписом: „Поклон од британских и колонијалних војника у Француској, својим српским друговима у рововима.“⁸² Осим тога, прикупљено је и послато 478 сандука топлог доњег веша, као и 5.000 фунти.⁸³ *Службени војни лист* је у септембарском броју известио о пријему поклона: „Госпођица Флора Сандес, наредник нашег 2. Пешадиског пука, поклонила је до сада разним нашим војним јединицама и установама: 54 сандука рубља, завоја итд за рањенике и болеснике и 10.023 кошуља, 7.464 пари гаћа, 11.605 пари чарапа, као и 2.640 драхми за предовољства“⁸⁴, као и

79 *Службени војни лист*, год. 37, бр. 33, 8. септембар 1918, стр. 455–456.

80 „Требала сам отпутовати за Солун 2. фебруара, али ме је Српски министар замолио, да останем још шест недеља, пошто намерава да ме пошаље у Француску у нарочитој мисији“ (ВА, П-За, К. 124, Ф. 9, Д. 13.).

81 АС, МИД, ПО, ролна 545, документ VIII/717.

82 АС, МИД, ПО, ролна 545, документ VIII/717.

83 *Исџо*.

84 *Службени војни лист*, год. 37, бр. 33, 8. септембар 1918, стр. 455–456.

у октобарском: „Госпођица Флора Сандес, наредник српске војске, поклонила је нашим војницима 963 пара веша и 548 пари чарапа и тај им поклон лично поделила“.⁸⁵ Лист је објавио и јавну захвалност Министарства војног упућено Флори Сандес.⁸⁶

* * *

Филантропкиње из Америке и Енглеске, поред Србије, несебичном упорношћу и истрајношћу помагале су Србији у најтежим данима Великог рата. Њихово пропагандно деловање доприносило је финансијској помоћи исцрпљеној и ратом погођеној земљи. Представница чувене српске породице Лозанић, Јелена Лознић као изасланица Српског Црвеног крста у САД, на почетку 1915. године обавештавала је јавност у Америци и Канади о патњама српског народа, страдањима, као и о напорима српске војске да се освајачке намере онемогуће. Представнице породице Христић (Елизабет и Ана) писаном речју прошириле су глас о ситуацију у Србији путем листова *Тајмс*, *Морнини њос*, *Пал мал ѿазетта*, *Ивнини њуз*, *Весѿминсѿерска ѿазетта* и *Дејли експрес*. Председница друштва „Српских госпођа“ у Њујорку, Даринка Грујић-Радовић, основала је Орфелинат – прихватни центар за сиромашну и избеглу децу из Србије, донирала неопходна средства војсци и деци. До потребних средстава дошла је захваљујући и доброј пропаганди, коју је сама осмислила. Путем америчких листова упутила је апел народу у Америци молећи, да помоћ шаљу у ствари-ма. Представница америчког Женског националног лекарског удружења (Woman's National Medical Association), професорка на њујоршкој Политехничкој медицинској школи, лекарка из Америке Розали Мортон, одржала је у Америци више од 3.000 предавања, а 1917. уз помоћ пријатеља послала је у Србију 1.000 капута. Велика добротворка, наредник у српској војсци, Американка Рут Фарнам, тамошњу јавност обавештавала је како

85   *Службени војни лист*, год. 37, бр. 38, 1. октобар 1918, стр. 535–536.

86   *Српске новине*, бр. 1, 3. јануар 1917. стр. 3, *Енглескиња у српској војсци*.

писаном речју тако и говором о тешком животу у Србији. Држала је говоре у позориштима, на улицама и јавним зградама, у којима је позивала младиће да се прихвате војничке дужности и јаве у војску и морнарицу. Сећања на Србију преточила је у књигу о Србима, *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia*, са посебним освртом на српску жену као жртву рата. На промоцији српске историје, кроз епску и лирску поезију, радила је лекарка Беатрис Стивенсон (Beatrice L. Stevenson) из Њујорка. Објавила је књигу *An Anthology of Yugoslav Poetry: Serbian lyrics* посвећену српским народним епским и лирским песмама. Списку придружујемо и Британку Мабел Стобарт, која је војнички пут хуманости у Србији завршила држањем говора у Америци, у циљу прикупљања новчаних средстава за ратом угрожене Србе. На основу предочених података можемо закључити да су амбасадорке српске државе својим говорима, апелима и путем штампе исписале најдирљивије странице српске историје кроз хуманост и беседништво.

Извори и литература

Извори

1. Војни архив Београд (ВА)

ФОНДОВИ:

Фонд Војска Кнежевине/Краљевине Србије, 1847–1920.

Пописник бр. 3а – Архивска грађа материјалних одељења и органа Врховне команде (неоперативног карактера) од 1914. до 1920. године.

Пописник бр. 5 – Ратна архива Министарства војног, са одељењима и установама, од 1914. до 1923. године.

Пописник бр. 6 – Ратна архива дивизија и дивизијских области од 1914. до 1920. године.

2. Архив Србије Београд (АС)

ФОНДОВИ:

Министарство иностраних дела – Београд (1838–1920) – политичко одељење (МИД-ПО)

Министарство просвете у избеглиштву – Крф (1916–1924) (МПс)

3. Архив Југославије у Београду (АЈ)

ФОНДОВИ:

Министарство просвете Краљевине Југославије 1918–1941 (66)

ЗБИРКЕ:

Јовановић Јован Пижон 1870–1939. (80)

4. **Историјски архив Београда (ИАБ)**

ФОНДОВИ:

Породични фонд Главинић (1119)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Службени војни листи, 1913, 1915, 1917, 1918.

ШТАМПА:

Полиџика

Правда

Српске новине

Мемоарска грађа:

1. Лозанић-Фротингам Јелена, *Добројворна мисија за Србију у I светском рату: њисма из Америке и Канаде 1915–1920. године / писма прикупила и средила Анка Гођевац-Суботић / Београд 1970.*
2. Louise Stevenson Beatrice, *An Anthology of Jugoslav Poetry: Serbian lyrics*, Boston, 1920.
3. Farnam R. S., *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia: with thirty illustrations*, Indianapolis, 1918.
4. M. A. St. Clair Stobar, *The flaming sword in Serbia and elsewhere*, London [etc.] : Hodder and Stoughton, 1916.
5. M. A. St. Clair Stobar, *Miracles and adventures : an autobiography*, London : Rider & Co., 1935.

Литература:

1. Вулетић Александра, *Сџранкиње – „српске снахе“ у 19. и њочетком 20. века*, у: *Историјски часопис*, књ. 51/2004.

2. Грба Милан, *Бриџанске медицинске јединице и Србија у Првом светском рату*, у: Зборник историјских музеја Србије, књ. 28/1994, стр. 113–124.
3. Жикић Милена, Емелин и Кристобел Панкхрст о Србији и Србима у Великом рату, у: Синеца Вол. 2, бр. 1/2021 стр. 27–38.
4. Miler Luiz, *Naš Brat: Život Kapetana Flore Sends*. Laguna; 2013.
5. Nedok Aleksandar, Mabel ST Clair Stobbart, *Srpski biografski rečnik*, Matica srpska, Novi Sad, tom 8 (u štampi).
6. Ostojić-Fejić Ubavka, *Sjedinjene Američke Države i Srbija: 1914–1918*, Beograd 1994.
7. Popović Filipović Slavica, *Hrabrost između redova: Ani Hristić u Srbiji i vreme odvažnih*, преводи: Bob Filipović i Slavica Popović Filipović, Beograd 2015.
8. Спасовић Ивана, Четврти сталеж: Жена Кроз Историју: Прилози. Висока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Павлов“, 2014.
9. Споменица великих добротвора београдског Женског друштва и његових установа, Београд 1936.
10. Српкиње у служби отаџбини и народу за време балканских ратова 1912. и 1913. г. као и за време светског рата од 1914–1920, Београд 1933.
11. Стојанчевић Владимир. Савезничке медицинске мисије у Србији на почетку Првог светског рата у: Глас. Год. 391, књ. 46, 2002, стр. 53-62.

Female Ambassadors of the Serbian State in the Great War

Milena Žikić

Faculty of Pharmacy, Novi Sad

Department of General Education Sciences

Summary: *The paper analyzes the role and contribution of women in propaganda during the Great War. It explores their involvement in correspondence, lectures, and live speeches abroad, explaining how women, through propaganda activities, worked to depict the Serbian soldier, the horrors of war, and the devastated and occupied country. The initiatives presented contributed to the purchase of cars, uniforms, and linen for the soldiers, as well as the opening of canteens. In the early 20th century, when women journalists were a sporadic phenomenon, the ambassadors of the Hristić family wrote letters for respected foreign magazines (Times, Morning Post, Pall Mall Gazette, Evening News, the Westminster Gazette), thus paving the way for the female population in the field of journalism and spreading the word about the Serbian state. Thanks to the spokespersons of the Hristić, Lozanić, Pankhurst, Sands, Stevenson, Grujić Radović, Farnam families, Europe was aware of the situation in Serbia, life in exile, days marked by fear and unrest in the fight against the occupiers. It is necessary to study this topic more thoroughly to prevent the female ambassadors from being forgotten.*

Keywords: *Great War, women, propaganda*

Originalni naučni rad

UDK: 94:929.52 BALŠIĆ

DOI: 10.7251/FLZB2223035P

Dubrovački Balšići u drugoj polovini XIV vijeka

Marijan Premović^{1*}

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet,

Studijski program za istoriju

Sažetak: *U radu je dat pregled Balšića koji se javljaju u Dubrovniku u drugoj polovini XIV i prvih decenija XV vijeka. U fokusu istraživanja nije porodica zetskih gospodara Balšića, već "drugi" Balšići koji se spominju u izvorima Državnog arhiva u Dubrovniku (ser. 35 Diversa Cancellariae, ser. 36 Debita Notariae i ser. 52 Lamenta de foris). Do adekvatnih zaključaka doći ćemo induktivnom metodom, analitičkim postupkom, s ciljem izvođenja konačne sinteze. Tragom spomenute arhivske građe ističe se prisutnost Balšića, saopštavaju se imena i navode se hronološki njihovi pomeni u dokumentima. Među najpoznatijim predstavnicima Balšića koji su živjeli i djelovali u Dubrovniku bio je mesar Radul. Prikazana je njegova trgovačka karijera i aktivnosti iz godine u godinu, prisutnost u kreditnoj trgovini grada Sv. Vlaha, kada i koliko se kreditno zadužuje, njegovo djelovanje kao kreditora, trgovačka umreženost, trgovina i drugi oblici djelovanja.*

Ključne riječi: *Balšići, Dubrovnik, XIV vijek, Radul Balšić, trgovina, krediti.*

---

^{1*} marijanp@ucg.ac.me

Uvod

Porodica Balšić je od 1360. do 1421. godine upravljala Zetom.² U tom je razdoblju postala jedna od najmoćnijih dinastija između Dubrovnika i Himare. U pisanim dokumentima prvi put se spominju 29. septembra 1360. godine, u povelji kojom je srpski car Uroš V dao trgovačke garancije dubrovačkoj vlasteli i trgovcima da *slobodno mogu ići na Zetu na Balšiće* (Stojanović, 1929, 99). Srednjovjekovna Zeta Balšića i neposredno zaleđe za Dubrovnik su predstavljali područje najbližeg djelovanja i njegovih najvažnijih trgovačkih interesa. Posljednjih nekoliko decenija XIV i u prvoj polovini XV vijeka grad Sv. Vlaha doživljava privredni rast. Zbog toga su stanovnici zetskog primorja poslovno bili upućeni na Dubrovnik. Zahvaljujući blizini Dubrovnika i poslovnoj saradnji, o Balšićima je, sačuvan veliki broj arhivskih podataka.³

Ime Balša u poznom srednjem vijeku povremeno je prisutno na prostoru južnog Jadrana.⁴ Na osnovu njegovog oblika često je tumačeno etničko porijeklo zetskih gospodara Balšića.⁵ U fokusu našeg istraživanja nije porodica zetskih gospodara Balšića, već “drugi” Balšići koji se spominju u izvorima Državnog arhiva u Dubrovniku. O Balšićima u gradu Sv. Vlaha pisalo se izuzetno rijetko u istoriografiji i nije uopšte osvijetljena ova problematika kroz arhivsku građu. Na osnovu istraživanja u dubrovačkom arhivu Milena Gecić je, u svojoj neobjavljenoj doktorskoj tezi *Zeta u doba Balšića*, ukazala na podatke o drugim Balšićima u Dubrovniku. M. Gecić imala je pred sobom dosta materijala za obradu u doktorskoj disertaciji, ali ovi dubrovački Balšići nisu bili predmet njenog

---

2 Teritorija porodice Balšić u navedenom periodu se mijenjala. Njihova se vlast s prekidima protezala od Dubrovnika do Himare (osim Kotora), dok je u unutrašnjosti povremeno obuhvatala Onogošt, Peć, Prizren i Trebinje. O teritorijalnom opsegu Balšića vidi u: Sima Ćirković, Ivan Božić, Dimitrije Bogdanović i Vojislav Đurić, *Istorija Crne Gore II/2. Od kraja XII do kraja XV vijeka. Crna Gora u doba oblasnih gospodara*, (Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore, 1970), 12 – 131; Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, (Cetinje: Obod, 2011), 171 – 189; Srđan Rudić, *Balšići: gospodari Zete*, (Beograd: Centar za napredne srednjovekovne studije, Beograd 2021), 43 – 118.

3 Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.*, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980), 153 – 156.

4 B. Šekularac, *Crna Gora*, 21 – 25.

5 O porijeklu Balšića postoji puno teorija, na ovom mjestu dajemo samo izbor: Milena Gecić, *Zeta pod Balšićima* (doktorska disertacija), (Beograd: Filozofski fakultet, 1962), 3; B. Šekularac, *Crna Gora*, 21 – 27; S. Rudić, *Balšići*, 13 – 30.

istraživanja.⁶ Informacije o dubrovačkim Balšićima ukazane su i apostrofirane kod Srđana Rudića u monografiji *Balšići: gospodari Zete*, uz pozivanje na M. Gecić, identifikovan je Stipko Balšić iz Crne Gore (1348), Nikola Balšić iz Dračevice (1432), kao i Radul Balšić koji se navodi samo dva puta: 2. novembra 1378. i 20. maja 1392. godine.⁷ Saznanja spomenutih naučnika poslužila su nam kao polazna osnova, a mi smo pokušali da uz pomoć neobjavljenih izvora tu prazninu popunimo.

U drugoj polovini XIV i prvih decenija XV vijeka informacije o Balšićima sačuvane su u dokumentima iz Državnog arhiva u Dubrovniku, ali ti podaci razasuti su po serijama: *Notarske zadužnice (Debita Notariae)*, *Različiti spisi kancelarije (Diversa Cancellariae)* i *Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada (Lamenta de foris)*.⁸ Informacije u arhivskim dokumentima su suvoparne, pa je njihovu prezentaciji otežano predstaviti kao jednu povezanu cjelinu. Od sedamdesetih godina XIV vijeka kroz prizmu očuvane dubrovačke građe možemo pratiti dubrovačke i druge Balšiće koji se spominju. Najveći broj dokumenata našli smo za Radula Balšića, dok se ostali Balšići u Dubrovniku spominju samo po jednom.

Prvi spomeni Balšića

Ime Balša spominje se u dubrovačkoj i kotorskoj arhivskoj građi. U dubrovačkim knjigama, 18. maja 1304. godine, spominje se „Mata de Bolsith” iz Bara, po kome je srpska kraljica Jelena slala pismo dubrovačkom knezu. U istorijskoj literaturi Mato se dovodi u vezu sa zetskom dinastijom Balšića.⁹ Nakon toga imamo spomen u kotorskoj arhivskoj građi, u oktobru 1334. godine, Bratoja Balšina. Sljedeće godine spomenuti su „Balšini grebeni” iznad Njeguša.¹⁰

6 M. Gecić, *Zeta pod Balšićima*, 3 – 4.

7 S. Rudić, *Balšići*, 31. *Stipcho Balsich de Cerna Gora* (1348) spominje se u studiji Milana Šufflaya, *Srbi i Arbanasi: (njihova simbioza u srednjem vijeku)*, (Beograd: Seminar za arbanasku filologiju, 1925), 33.

8 Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Diversa Cancellariae* (dalje: *Div. Canc.*), ser. 35, sv. 15, 24, 27, 29, 30, 32 – 41; *Debita Notariae* (dalje: *Deb. Not.*), ser. 36, sv. 8, 10 – 12; *Lamenta de foris* (dalje: *Lam. de for.*), ser. 52, sv. 1.

9 Josip Jelčić, *Zeta i dinastija Balšića: dokumentovane istorijske studije*, (Podgorica: Matica crnogorska, 2010), 39; S. Rudić, *Balšići*, 30.

10 Risto Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima: (XIV–XVI vijek)*, knj. II, (Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore, 1974), 197; S. Rudić, *Balšići*, 31.

Većina Balšića spomenutih u dubrovačkim dokumentima spominje se jednom, pa je teško utvrditi njihovu porodičnu povezanost i porijeklo. U kancelarijatu, u junu 1348. godine, spominje se Nikšićanin Balšić.¹¹ U tužbama kaznenih djela učinjenih izvan grada Dubrovnika, 11. jula 1373. godine, spominje se da je Maroje Vučinin podnio tužbu protiv Nikole Balšića i ostalih iz Bijele zbog pljačke.¹² U kancelarijatu, 26. maja 1376. godine, spominje se Milodrug Balšić vezano za predaju zaloga (srebrni pojas).¹³

Radul Balšić – trgovac i kreditor

Radul Balšić je bio trgovac solidnog formata o čemu svjedoče arhivska dokumeta, u kojima se o njemu nalaze mnogi podaci. To su podaci iz kancelarijata i notarijata koji daju malo prostora za detaljniju analizu njegovog života. Serija *Različiti spisi kancelarije* sadrži dokumenta koja se odnose na zadužnice, oglase o prodaji nekretnina, tužbe, ročišta, iskaze svjedoka, presude itd. U zapisima kancelarije nalazimo važne podatke koji nam objašnjavaju pojedine probleme vezane za kreditnu trgovinu Balšića i kroz djelovanje trgovačkih društava.¹⁴ Pomeni Radula u *Notarskim zadužnicama* pružaju podatke o kreditiranju trgovine, koliki iznosi se pozajmljuju, imena vjerovnika i dužnika, rok vraćanja i slično.¹⁵ Kao što smo istakli Radul nije bio predmet zanimanja istoričara, a o njegovom životu nije se skoro ništa znalo. U istorijskim izvorima postao je poznat od 1377. godine. Od tada je moguće pratiti njegov put trgovačke afirmacije – do 1415. godine. Kada govorimo o njegovim početnim kreditnim poslovima, od 1377. do 1387., potrebno je naglasiti da je bio slabije „poznat“ u trgovačkim krugovima.

11 DAD, *Div. Canc.*, sv. 15, f. 117v (24. 6. 1348.).

12 DAD, *Lam. de for.*, sv. 1, f. 125'v, (11. 7. 1373.).

13 DAD, *Div. Canc.*, sv. 24, f. 147v (26. 5. 1346.).

14 Ignacij Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, (Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, 1976), 80 – 84; Esad Kurtović, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, (Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, 2017), XI – XII.

15 I. Voje, *Kreditna trgovina*, 61 – 78; Esad Kurtović, *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne: (ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*, (Sarajevo: Institut za historiju - Historijski arhiv, 2019), IX.

U prvoj polovini aprila 1377. godine mesar Milon, gaštald (starješina) bratovštine Sv. Nikole, izjavljuje da je Radulu Balšiću na godinu dana iznajmio gabelu iste bratovštine za 63 perpera.¹⁶ Radul je bio mesar i član Bratovštine Sv. Nikole, koji je bio zaštitnik mesara na Prijekome u Dubrovniku. Na Prijekome se nalazila predromanička crkva Sv. Nikole, koja je bila središte okupljanja vjernika na svečev praznik 9. maja, uz pučki običaj dijeljenja jabuka neoženjenim pripadnicima te zajednice i porodično darovanje djece.¹⁷ Radulova pripadnost Bratovštini ukazuje nam na njegovu vezu s upravnikom Milonom. Barka mu je trebala za trgovačku djelatnost. Deset godina kasnije, 1. septembra 1387. godine, Nikoje Pribojević izjavljuje da je od Radula unajmio barku za jedan perper mjesečno. Ukoliko kojim slučajem barku izgubi ili upropasti, odgovaraće Balšiću i platiće 20 perpera. Radul je 2. oktobra, mjesec dana nakon sklapanja ugovora, primio dvanaest groša.¹⁸ Zahvaljujući svom trgovačkom angažovanju iz dokumenta saznajemo da je stekao barku, koju je iznajmljivao za novac. Dana 10. oktobra 1387. godine iznajmio je svoju barku Pasku Soniću do Božića.¹⁹ U dubrovačkom notarijatu kao rok za otplatu često se navodio praznik.²⁰ Najam za barku iznosio je 11 groša mjesečno.²¹ Radul je u značajnoj mjeri učestvovao u kreditnoj trgovini. Učestalo zaduživanje ga određuje ga kao veoma aktivnog trgovca. U Dubrovniku su kreditni dužnici novac dobijali na osnovu garancija jemca, davanja zaloga i jemstva prokuratora.²²

Krajem septembra 1389. Radul Balšić u partnerstvu s Dimkom Tudorovićem garantuje da će Radoslav Grubišić u roku od dva mjeseca vratiti dug od 200 perpera Ostoji

---

16 DAD, *Deb. Not.*, sv. 8, f. 26v (9. 4. 1377.).

17 O bratovštini sv. Nikole vidi više u: Vinicije B. Lupis i Nikolina Hazdovac Bajić, „Kult svetog Nikole – mijene kroz povijest i uloga u izgradnji suvremenog identiteta Dubrovnika“, *Crkva u svijetu* 56, br. 4 (2021): 679 – 693.

18 DAD, *Div. Canc.*, sv. 27, f. 30'v (1. 9. 1387.).

19 DAD, *Div. Canc.*, sv. 27, f. 43'v (10. 10. 1387.).

20 I. Voje, *Kreditna trgovina*, 130 – 136.

21 DAD, *Div. Canc.*, sv. 27, f. 43'v (10. 10. 1387.).

22 I. Voje, *Kreditna trgovina*, 119 – 127; Ignacij Voje, *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003), 90 – 99; Esad Kurtović, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1*, IX.

Nikoliću. Za istog trgovca, istog dana, garantovali su za još jedno kreditno zaduženje od 100 perpera kod kreditora Stefana Lukarevića. Rok vraćanja duga bio je do tri mjeseca.²³ Početkom januara 1390. Brajko Radanić, Radić Petrović i Radoslav Milenović obavezuju se na isporuku 24 drvene grede Radulu Balšiću gaštaldu bratovštine Sv. Nikole u Dubrovniku i sudiji iste bratovštine Nenku Kodanoviću.²⁴ Iz notarske zadužnice saznajemo da je starješina bratovštine Sv. Nikole bio Radul. Bratstvo je funkcionisalo kao vid sindikalne organizacije tog vremena.²⁵ Jedna od specifičnosti koja je pratila trgovačku djelatnost Radula su njegovi partnerski poslovi i saradnja s mesarom Dimkom Tudorovićem, a bili su zajedno članovi bratovštine Sv. Nikole.

Njih dvojica često zajednički djeluju, pa su informacije o njima povezane. Radul zajedno sa Dimkom, 9. jula 1390. godine, pozajmio je od Blaža Menčetića 300 perpera. Rok za vraćanje kreditnog zaduženja bio je do dva mjeseca od predstojećeg putovanja.²⁶ Uzimanje kredita od 300 perpera predstavlja najčešće zaduživanje u trgovačkoj robi i izražava se novčanim iznosom. Podrazumijeva da osoba koja uzima robu na kredit (dužnik) vrati kredit u novcu, svome kreditoru poslije dogovorenog vremena. Tih je godina uspon u trgovačkoj karijeri imao je Radul, pa se u notarijatu spominje 27. maja 1391. godine kao kreditor s Dimkom Tudorovićem.²⁷ Krajem proljeća 1391. godine Radul se sa Dimkom zadužio kod Martinusija de Sargo 200 perpera.²⁸ Iz navedenih podataka vidimo da je Balšić u Dubrovniku uspješno razvijao trgovački biznis i uživao povjerenje. Tokom 1392. godine njegova trgovačka aktivnost bila je učestala.

Dana 27. februara 1392. godine Luka Pelilec i Ratko Obradović izjavljuju da duguju Radulu i Dimku 84 dukata, koje će uplatiti najdalje za mjesec dana.²⁹ Istog

---

23 DAD, *Div. Canc.*, sv. 29, f. 13'v (28. 9. 1389.).

24 DAD, *Div. Canc.*, sv. 29, f. 48'v (7. 1. 1390.).

25 V. B. Lupis i N. Hazdovac Bajić, „Kult svetog Nikole“, 686.

26 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 74v (9. 7. 1390.).

27 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 113'v (27. 5. 1391.).

28 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 121v (20. 6. 1391.).

29 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 132'v (27. 2. 1392.).

dana Luka Pelileć, Ratko Obradović i Bogoje Dolenović uzeli su 80 dukata kredita od Radula i Dimka sa rokom otplate do dva mjeseca.³⁰ Sjutradan Pretod Radosalić, Radan Radunović, Bogoslav Milojević i Dobretko Radunović uzeli su trgovački kredit od 103 zlatna dukata od Radula i Dimka, s rokom otplate od mjesec dana.³¹ Dana 17. maja 1392. godine Sergije Bogunović, Bogoje Drisojević krojač i Bogumil Radovanić potvrđuju da su pozajmili od Radula i Dimka 45 zlatnih dukata, a rok otplate bio je do mjesec dana.³² Sedam dana kasnije Kostadin Radojević, Radoš Njegojević i Radin Bogojević izjavljuju da su dužni Radulu i Dimku, ortacima, 75 dukata sa rokom naplate do mjesec dana. Na margini dokumenta naznačeno je da su dužnici podmirili dug.³³

U prvoj polovini jula 1392. godine Radoslav Grupsić izjavljuje da se zadužio kod Marina Rastića 40 dukata, a Radul se pojavljuje kao jemac za 27 dukata, u slučaju da dug ne bude vraćen na vrijeme.³⁴ U aprilu 1393. godine Pripčin Mihaljević, Radeša Njegojević i Rađen Bogojević izjavljuju da duguju Radulu i Dimku, mesarima, 87 dukata koje se obavezuju isplatiti do mjesec dana.³⁵ Dana 5. maja, iste godine, Junko Klapsić, Ratko Obradović i Borisav Bolković izjavljuju da duguju Radulu i Dimku 62 dukata i 12 groša, koje se obavezuju da će isplatiti do mjesec dana od prvog predstojećeg putovanja.³⁶ U dokumentima Balšić se spominje kao porotnik 20. oktobra 1393. godine,³⁷ a deset dana kasnije navodi se da je imovina Radina Bogojevića rukama Milana Gjurinovića, Krasoja Gera i Radula Balšića.³⁸ Godinu dana dočnije

---

30 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 132'v (27. 2. 1392.).

31 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 134v (28. 2. 1392.).

32 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 143'v (17. 5. 1392.).

33 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 144v (24. 5. 1392.).

34 DAD, *Deb. Not.*, sv. 10, f. 153'v (12. 7. 1392.).

35 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 20v (24. 4. 1393.).

36 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 23'v (5. 5. 1393.).

37 DAD, *Div. Canc.*, sv. 30, f. 70'v (20. 10. 1393.).

38 DAD, *Div. Canc.*, sv. 30, f. 75v (30. 10. 1393.).

Radul u partnerstvu s Dimkom uzima kreditno zaduženje od 342 perpera i 4 groša. Kreditor ovog zaduženja bio je Stefan Lukarević, a rok za vraćanja zajma iznosio je mjesec dana. Na margini upisana je bilješka da je njihov dug izmiren.³⁹ Iz notarijata primjetno je da Radulova platežna moć i bogatstvo postepeno rastu.

Polovinom decembra 1394. mesari Dimko i Radul uzeli su kreditno zaduženje od 350 perpera od Pripka Gracianovića, koje će povjeriocu vratiti do mjesec dana od predstojećeg putovanja. Na margini upisana bilješka da je dug izmiren.⁴⁰ U *Debita*, 22. oktobra 1395., se spominje Radul da je u partnerstvu s Dimkom uzeo kredit od 800 perpera od Ursa Žamanovića. Svoje zaduženje vratiće u roku od dva mjeseca. Na margini dokumenta naznačeno je da je dug izmiren.⁴¹ Zanimljivo je da se ne nigdje ne navodi gdje će Radul i Dimko prodavati zaduženu robu. Isti partneri, 11. decembra 1395.godine, uzeli su kreditno zaduženje od 100 perpera, od Mare, udovice Stjepana Sorokočevića.⁴² Kreditno zaduživanje uz udruženo poslovanje s Dimkom, pokazuje nastojanje da se dodatno osigura sklopljeni poslovni aranžman.

U aprilu 1398. godine sudci bratovštine mesara u Dubrovniku (Luka Lepilec, gaštald, Bogdan Bernaba i Ivanko Milovanić) sklapaju ugovor sa mesarima Radulom i Dimkom.⁴³ Iz navedenih podataka vidi se da je Radul često sarađivao sa članovima bratovštine Sv. Nikole i da je svoje kredite uspješno vraćao. To je primjetno iz sklapanja novih ugovora. U istorijskim izvorima nastupa zatišnje za aktivnost Balšićevu do 15. aprila 1401. godine. Tada Pripko Gracijanović u kancelarijatu potvrđuje da je od mesara Radula primio srebrninu.⁴⁴ U aprilu 1402. godine, Balšić stupa u trgovačku mrežu (partnerstvo) s Ivanom Siridonovićem, Bogdanom Barnabinom i Tihiradžom Žuranovićem i zajedno uzi-

---

39 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 106v (8. 11. 1394.).

40 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 112v (15. 12. 1394.).

41 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 164'v (22. 10. 1395.).

42 DAD, *Deb. Not.*, sv. 11, f. 174'v (11. 12. 1395.).

43 DAD, *Div. Canc.*, sv. 32, f. 135'v (26. i 27. 4. 1398.).

44 DAD, *Div. Canc.*, sv. 34, f. 43'v (15. 11. 1401.).

maju kreditno zaduženje od 202 perpera i 6 groša od Marina Nikšिनog Gundulića.⁴⁵ U aprilu 1404. godine Dimko Tudorović prodaje Pulku i Radulu Balšiću stoku.⁴⁶ Nije navedeno koja je stoka bila u pitanju. Iste godine, 23. avgusta, Balšić se spominje da je trgovao žitom.⁴⁷ Godinu dana kasnije, 5. jula 1405., Radul je ušao u kooperaciju s Dobroslavom Jurđevićem iz Risna. Njih dvojica obavezuju se da će prema gradu Sv. Vlaha izvršiti isporuku drvene građe.⁴⁸ U prvoj polovini oktobra 1406. u kancelarijatu je upisano da se plijeni imovina Radula Balšića na zahtjev zlatara Brajana.⁴⁹ Nije poznato koji je bio razlog za to i koje obaveze nije ispunio.

Radul je imao sina Dživka, koji se spominje 7. decembra 1408. godine. Tog dana Dživko je stupio u najam u Dubrovniku uz očev pristanak.⁵⁰ U aprilu 1409. godine u kancelarijatu se navodi da je Radul prodao lađu Radulju Bratoradiću.⁵¹ Iduće godine spominje se kao jemac Živku Dukjanoviću, koji će izvršiti neke poslove u Baru.⁵² Tri godine kasnije Radul s Dimkom prodaje Živku Roganoviću i Radojku Puganiću pravo na carinu bratovštine Sv. Nikole.⁵³ Iste godine Balšić se bavio prodajom drvene građe (21. septembar 1412.). To saznajemo iz tužbe Ratke, žene Radika.⁵⁴ Posljednja prikupljena informacija koja spominje Radula je iz februara 1415. godine. U kancelarijatu je tada zabilježena izjava Dimitrija iz Bara i Martola Mislijenovića o novcu, tu se spominje Radul i njegov drugi sin Đurko.⁵⁵

---

45 DAD, *Deb. Not.*, sv. 12, f. 76^v (13. 4. 1402.).

46 DAD, *Div. Canc.*, sv. 35, f. 61^v (26. 4. 1404.).

47 DAD, *Div. Canc.*, sv. 35, f. 91^v (23. 7. 1404.).

48 DAD, *Div. Canc.*, sv. 35, f. 189^v (5. 6. 1405.).

49 DAD, *Div. Canc.*, sv. 36, f. 102^v (8. 10. 1406.).

50 DAD, *Div. Canc.*, sv. 37, f. 156^v (7. 12. 1408.).

51 DAD, *Div. Canc.*, sv. 37, f. 205^v (21. 4. 1409.).

52 DAD, *Div. Canc.*, sv. 38, f. 123^v (13. 4. 1410.).

53 DAD, *Div. Canc.*, sv. 39, f. 61^v (20. 4. 1412.).

54 DAD, *Div. Canc.*, sv. 39, f. 133^v (21. 9. 1412.).

55 DAD, *Div. Canc.*, sv. 40, f. 127^v (26. 2. 1415.).

Pomeni drugih Balšića u Dubrovniku

Krajem 1397. godine pominju se braća Radič i Danilo, sinovi *Millanci Balsich* u Kotoru.⁵⁶ Dana 6. jula 1417. godine u kancelarijatu se spominje Miloš Balšić.⁵⁷ Početkom jeseni 1432. javlja se u gradu Sv. Vlaha Nikola Balšić iz Dračevice (*Nicolaus Balsich de Draceviča*).⁵⁸ Pet godina kasnije (1437) spominje se Vučić Gojčinović *de Balsich* u Kotoru, pa Milena Gecić smatra da odrednica *de Balsich* označava selo ili katun Vlaha.⁵⁹ I danas još ima spomena ime Balšić u nazivima, Baošić u Boki Kotorskoj, zatim Baoševa gradina, vjerovatno i Baošla u Boki Kotorskoj.⁶⁰

Zaključna razmatranja

U drugoj polovini XIV i prvih decenija XV vijeka spominje se prezime Balšić u dubrovačkim izvorima. Nije riječ o gospodarima i članovima zetske porodice Balšić, već o drugim članovima s prezimenom Balšić. Jedan broj prikazanih Balšića u izvorima se spominje samo jednom i obično se navodi odakle su došli u grad Sv. Vlaha: Stipko Balšić iz Crne Gore (1348), Nikola Balšić iz Dračevice (1373) i Nikola Balšić iz Bijele (1432). Za pojedine Balšiće teško je utvrditi da li su bili Dubrovčani ili su došli možda iz Zete: Nikšićanin Balšić (1348), Milodrug Balšić (1376) i Miloš Balšić (1417). U dokumentima se spominju po jednom i zato je nije moguće dati informacije o njihovom konkretnom prebivalištu.

Među najpoznatijim predstavnicima Balšića koji su živjeli i djelovali u Dubrovniku bio je Radul Balšić. Nemamo podatke ko su bili njegovi prethodnici. Radulova trgovačka aktivnost prikazana je kroz kreditna zaduženja, davanje kredita, iznajmljivanje barke, trgovačku umreženost i djelovanje kao jemca. Hronološkim nizom, od njegovog prvog pomena 1377. do 1415. godine prikazano je njegovo djelovanje u Dubrovniku kroz pojavljivanje u arhivskim izvorima. Radul je bio mesar, član i jedno vrijeme upravitelj Bratovštine Sv. Nikole, koji je bio zaštitnik

56 S. Rudić, *Balšići*, 31.

57 DAD, *Div. Canc.*, sv. 41, f. 119^v (2. 6. 1417.).

58 R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena II*, 197; S. Rudić, *Balšići*, 31.

59 M. Gecić, *Zeta pod Balšićima*, 4.

60 M. Gecić, *Zeta pod Balšićima*, 4.

mesara u Dubrovniku. Od 1389. godine počinje njegova intenzivna trgovačka aktivnost. Balšić se zadužuje sam, ali najčešće se udružuje sa svojim partnerom Dimkom Tudorovićem (7 ugovora, 2.292 perpera). U nekoliko ugovora imao je partnerstva i sa drugim trgovcima. Tokom 1392. godine njegov trgovački posao kao kreditora s Dimkom bio je učestaliji, dali su 5 kredita čiji je ukupan iznos bio 387 dukata. To pokazuje i njegovu trgovačku umreženost, uspješno je razvijao trgovački biznis i uživao povjerenje u gradu Sv. Vlaha. Trgovao je drvenim gredama, srebrom, žitom, lađama. U dokumentima se ne navodi da svoju trgovačku aktivnost obavlja na području Zete. Radulova porodica nam je poznata po muškoj liniji, imao je dva sina: Dživka i Đurka.

U dokumentima nismo našli informacije da navedeni Balšići imaju bilo kakvu povezanost sa zetskim gospodarima, pa je veoma teško identifikovati njihovo porijeklo, kao i da li su neki od njih pripadnici jednog zajedničkog roda. Možda je nekom od njih ime oca formom patronimika ostavilo osnovu za njegovo prezime. Rad djelimično popunjava praznine u poznavanju dubrovačkih Balšića i delegira teme za neke nove istraživačke radove.

Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Diversa Cancellariae (Div. Canc.)*, ser. 35, sv. 15, 24, 27, 29, 30, 32 – 41.

DAD, *Debita Notariae (Deb. Not.)*, ser. 36, sv. 8, 10 – 12.

DAD, *Lamenta de foris (Lam. de for.)*, ser. 52, sv. 1.

Objavljeni izvori

Kurtović, Esad. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521)*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017.

Kurtović, Esad. *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne: (ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341-1526)*, Sarajevo: Institut za historiju - Historijski arhiv, 2019.

Literatura

Ćirković, Sima, Božić, Ivan, Bogdanović Dimitrije & Đurić, Vojislav. *Istorija Crne Gore II/2. Od kraja XII do kraja XV vijeka. Crna Gora u doba oblasnih gospodara*, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd 1970.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, Od osnutka do 1526.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980.

Gecić, Milena. *Zeta pod Balšićima* (neobjavljena doktorska disertacija), Beograd: Filozofski fakultet, 1962.

Jelčić, Josip. *Zeta i dinastija Balšića: dokumentovane istorijske studije*, Matica crnogorska, Podgorica 2010.

Kovijanić, Risto. *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima: (XIV–XVI vijek)*, knj. II, Titograd: Istorijski instut SR Crne Gore, 1974.

Lupis, Vinicije B. i Nikolina Hazdovac Bajić. „Kult svetog Nikole – mijene kroz povijest i uloga u izgradnji suvremenog identiteta Dubrovnika“, *Crkva u svijetu* 56, br. 4 (2021): 679 – 700.

Rudić, Srđan. *Balšići: gospodari Zete*, Beograd: Centar za napredne srednjovekovne studije, 2021.

Šufflay, Milan. Srbi i Arbanasi: (njihova simbioza u srednjem vijeku), Beograd: Seminar za arbanasku filologiju, 1925.

Šekularac, Božidar. *Crna Gora u doba Balšića*, Cetinje: Obod, 2011.

Voje, Ignacij. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, 1976,

Voje, Ignacij. *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003.

Dubrovnik's Balšić Family in the Second Half of the 14th Century

Marijan Premović

University of Montenegro, Faculty of Philosophy

Study Program for History

Summary: *The surname Balšić appears in Dubrovnik sources in the second half of the 14th and the first decades of the 15th century. Some Balšić family members were mentioned in the sources only once, and it was usually noted where they came from to the city of St. Blaise: Stipko Balšić from Montenegro, Nikola Balšić from Dračevica, and Nikola Balšić from Bijela. For some Balšić family members, it is difficult to determine whether they were from Dubrovnik or perhaps came from Zeta: Nikšičanin Balšić, Milodrug Balšić, and Miloš Balšić. As they are mentioned only once in documents, it is not possible to provide information about their specific place of residence. One of the most well-known representatives of the Balšić family in Dubrovnik was Radul Balšić. His trading activity was documented through credits, lending, boat renting, trade networking, and acting as a guarantor. From his first mention in 1377 until 1415, his activity in Dubrovnik is shown in a chronological sequence. Radul was a butcher, a member, and at one time, the administrator of the Brotherhood of St. Nicholas, the patron saint of butchers in Dubrovnik. His intensive trading activity began in 1389. Balšić borrowed money alone, but most often he teamed up with his partner Dimko Tudorović (7 contracts, 2,292 perpers). During 1392, his trading business as a creditor with Dimko became more intensive, and they gave 5 loans totaling 387 ducats. This also demonstrates his successful trade networking and the trust he enjoyed in the city of St. Blaise. He traded in wooden beams, silver, grain, and ships. However, there is no mention in the documents that he conducted his trading activity in Zeta. Radul's family is known through the male line, and he had two sons: Dživko and Đurko. The documents do not provide any information about whether the mentioned Balšić family members had any connection to the rulers of Zeta, so it is very difficult to identify their origins and whether any of them belonged to a common family. Perhaps their surname was derived from a father's name. Radul's story partially fills the gaps in the knowledge of Dubrovnik's Balšić family and provides topics for further research work.*

Keywords: *Balšići, Dubrovnik, 14th century, Radul Balšić, trade, credits*

Прегледни рад

UDK: 94:012ĆOROVICVLADIMIR

DOI: 10.7251/FLZB2223049K

О библиографији Владимира Ћоровића (историјат и анализа досадашњих библиографија)

Александра Костадиновић-Рачић^{1*}

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Катедра за Историју

Сажетак: У овом раду биће ријечи о историјату и анализи библиографија најплодније српској и југословенској историчара – Владимира Ћоровића, односно указаће се како на позитивне, иако и на негативне стране „састављања“ свих досадашњих Ћоровићевих библиографија, које су се, прегледом публикација, појавиле у прошеклих стоињак година. Посебан акценат ставиће се на анализу Ћоровићевих библиографија које су приредили Јеремија Д. Мишировић и Боривоје Маринковић, али и други аутори, попут Николе Радојчића, Мирјане Ћоровић-Љубинковић, Хамдије Кајиџића, Драише Вишошевића, Ђорђа О. Пиљевића... Имајући у виду да библиографија Владимира Ћоровића прелазиле четворцифрен број библиографских јединица, нема сумње да је можемо окарактерисати као библиографију библијских размјера, те да приређивачи исте, прегледом, нису имали нимало лак и захвалан посао. Ако томе додато да један дио Ћоровићевих радова

^{1*} aleksandra.kostadinovic-racic@ff.unibl.org

и рукописа, због добро познатих околности, никада није пронађен, сасвим је јасно прег каквим су се изазовом нашли истраживачи који су се бавили овим семеном његовој научној ојса.

Кључне ријечи: Владимир Ђоровић, библиографија, Јеремија Д. Мићковић, Боровоје Маринковић, историографија

Српска критичка историографија већ је ушла у трећи вијек постојања (XIX, XX и XXI вијек) и сама по себи представља један историјски феномен. Један од њених најзначајнијих представника био је и Владимир Ђоровић (1885-1941), који се значајки и компетентно бавио проучавањем разних епоха не само српске, већ и јужнословенске, односно балканске историје. Према ријечима Душана Т. Батаковића, Ђоровић је *припадао оној реткој врсти историчара који су визијом њовести нагмашили своје савременике*².

С друге стране, Владимир Ђоровић није писао само радове из области историјске науке, већ је писао и публикувао радове и из других научних области, попут књижевности, филозофије, етнологије, археологије, помоћних историјских наука и осталих сродних научних дисциплина. По томе се он, уосталом, и разликовао од других научних радника и „специјализованих“ историчара, који су се, углавном, бавили, проучавањем једне временске епохе. Није искључено да су наведени подаци, између осталог, утицали на то што ни до дан-данас нису објављена његова сабрана дјела, иако је Ђоровић то, без сумње, заслужио.

Током прошлог вијека, у пар наврата, поједини аутори објавили су мање сегменте из библиографије Владимира Ђоровића, али ни до данашњих дана не можемо са сигурношћу тврдити да је библиографија једног од најплоднијих српских историчара комплетна. Библиографске податке о Ђоровићевом

---

2 Душан Т. Батаковић, „Владимир Ђоровић. Скица за портрет једног историчара“, у: Владимир Ђоровић, *Портрети из новије српске историје*, Приредио Душан Т. Батаковић (Београд: Српска књижевна задруга, 1990), 312.

научном дјелу доноси нам, још, 1929. године, Никола Радојчић у *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*.³ Један списак радова Владимира Ђоровића који, по неким претпоставкама, датира из 1934. године пронађен је у породичној архиви, у једном рукопису непознатог поријекла, а односи се на његове радове од 1922. године, односно од Ђоровићевог избора за дописног члана Српске краљевске академије (СКА).⁴ Овај списак радова, чији се снимак налази у дјелу *Скривени свети Владимира Ђоровића*, аутора Боривоја Маринковића, био је, по свему судећи, припремљен за *Годишњак СКА*, поводом избора Владимира Ђоровића у звање редовног члана Српске краљевске академије.⁵ Необјављен попис Ђоровићевих радова доноси нам и његова кћерка Мирјана Ђоровић–Љубинковић.⁶ Сматра

---

3 Никола Радојчић, „Ђоровић Владимир др., професор Университета (15/10. 1885, Мостар)“, у: Станоје Станојевић, уред., *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV* (Загреб: Библиографски завод д.д., 1929), 663/а-б.

4 Владимир Ђоровић, Радови од 1922. године, односно од избора за дописног члана [Српске краљевске академије], 1934, 1-2. Видјети и: „Владимир Ђоровић, дописник“, *Годишњак Српске краљевске академије XXX* (1922): 326-330. Захваљујући свом научно-истраживачком раду, Владимиру Ђоровићу била су отворена врата Српске краљевске академије (СКА) још 1910. године, а преласком у Београд и даљим напредовањем у каријери стекао је услове да буде биран и за академика. Дописни члан или *дописник* Академије философских наука СКА Ђоровић је постао 18. фебруара 1922. године.

5 Боривоје Маринковић, *Скривени свети Владимира Ђоровића. Ка усјосишављању целиовишости његовој научној, књижевној и едиционој користи (између истраживања и реконструкције)* (Билећа – Гацко: СПКД „Просвјета“, 2006), 1048-1049 (у даљњем тексту: Маринковић, *Скривени свети Владимира Ђоровића*). Владимир Ђоровић *Ђрави* (редовни) члан Академије друштвених наука СКА постао је 12. фебруара 1934. године, иако се, понегдје, у литератури, као година његовог избора за *Ђравој* члана СКА помиње 1931. година. Да је 1934. година тачнији податак свједочи нам и рад Васиља Поповића, који је он објавио 1934. године, поводом Ђоровићевог избора за редовног члана СКА, а и његова приступна академска бесједа, коју је Владимир Ђоровић саопштио годину дана касније (16. маја 1935. године), на свечаној сједници којој су присуствовали кнез-намјесник Павле Карађорђевић и краљевски намјесници др Раденко Станковић и др Иво Перовић. – Васил Поповић, „Др. Владимир Ђоровић“, *Српски књижевни гласник, Нова серија XL1* (1934): 427; Владимир Ђоровић, „Териториални развој босанске државе у средњем веку“, *Глас Српске краљевске академије CLXVII* (1935): 3-47. Година 1934., као година Ђоровићевог избора за *Ђравој* (редовног) члана СКА, наведена је и на званичном web site-у Српске академије наука и уметности. – Приступљено 15. јануара 2023., <https://sanu.ac.rs> → почетна страна – чланство – преминули домаћи чланови – слово Ђ = <https://sanu.ac.rs/clan/corovic-vladimir/>

6 Мирјана Ђоровић–Љубинковић, Библиографски подаци (1903-1941), 1-109. Мирјана Ђоровић – Љубинковић (1910-1996) рођена је 1910. године у Сарајеву, као старија кћерка Владимира Ђоровића. Основну и средњу школу завршила је у Београду, а од 1929-1933. године студирала је историју умјетности на Филозофском факултету. Двије године провела је на специјализацији у Паризу, а

се да је овај списак радова састављен после Другог свјетског рата (педесетих година?) и да га је, највјероватније, користио и Јеремија Д. Митровић за своју библиографију Владимира Ђоровића.⁷ Године 1964., Хамдија Капићић објавио је попис Ђоровићевих радова у извјештају Карла Пача Земаљској влади Босне и Херцеговине, од 2. јула 1910. године⁸, а једанаест година касније (1975) био-библиографске податке о Владимиру Ђоровићу доноси нам и Драгиша Витошевић у књизи *Криштика у Скерлићево доба*⁹. Са библиографијом Ђоровићевих радова о цркви упознаје нас Ђорђе О. Пиљевић, 1999. године, у дјелу *Српски манастири у Херцеговини*¹⁰.

Најпотпунију библиографију Владимира Ђоровића приредио је Јеремија Д. Митровић¹¹, а иста је објављена 1976. године у *Историјском гласнику*

од 1937-1939. године радила је у Скопљу као суплент (приправник) Женске гимназије и приправник-волонтер у тамошњем музеју. Након тога, долази у Београд, гдје је постала наставник Шесте женске гимназије. Године 1944., приступила је акцији спасавања ратом угроженог културног блага, а 1945. године постала је кустос Народног музеја. У тој установи радила је до пензионисања, 1973. године, у звању научног саветника и шефа Средњовјековног одјељења. Осим монографије *Средњовековни уборез и источним областима Југославије* (докторска дисертација, 1965. год.), Мирјана Ђоровић – Љубинковић објавила је преко 160 научних и стручних радова. – Владимир Јовановић, „Мирјана Ђоровић – Љубинковић“, у: *Енциклопедија српске историографије*, Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1997), 690 (у даљњем тексту: *ЕСИ*).

7 Јеремија Д. Митровић, „Библиографија Владимира Ђоровића“, *Историјски гласник* 1-2 (1976): 205-313.

8 Hamdija Kapidžić, „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918. (Namjena i planovi)“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* II (1964): 22-23.

9 Драгиша Витошевић, „Био-библиографски подаци о Владимиру Ђоровићу“, у: *Криштика у Скерлићево доба*, Приредио др Драгиша Витошевић (Нови Сад – Београд: Институт за књижевност и уметност у Београду, 1975), 599-604.

10 Ђорђе О. Пиљевић, „Библиографија радова Владимира Ђоровића о цркви“, у: Владимир Ђоровић, *Српски манастири у Херцеговини*, Приредио др Ђорђе О. Пиљевић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999), 290-299.

11 Јеремија Д. Митровић (1910-2011) био је српски историчар, универзитетски предавач, библиограф и библиотекар. Рођен је у селу Брзан (општина Баточина), 1910. године, гдје је завршио основну школу. Гимназију је завршио у Крагујевцу, а дипломирао је на Филозофском факултету у Београду, на групи за историју, 1934. године. Једно вријеме радио је у Трећој и Седмој мушкој гимназији у Београду, а од 1938. године био је запослен на Филозофском факултету, као асистент. Током рата, два пута отпуштан је са Филозофског факултета, због тога што није хтио потписати *Ајел српском народу* из 1941. године. Трећи пут отпуштен је са Факултета 1945. године. Од 1948. године био је запослен у Библиографском институту у Београду, а 1953. године засновао је радни однос у Народној библиотеци Србије, гдје је и пензионисан 1970. године. Посљедње године живота провео је у Националном дому у Владимировцу, удаљеном 40-ак километара од Београда према Вршцу. Умро је 2011. године, у 101. години живота. – Раде Михаљчић, „Јеремија Д. Митровић“, у: *ЕСИ*, 518.

1-2, на 108 страна, што је довољан податак да се закључи да је Ћоровић био један од најплоднијих српских и југословенских историчара.¹² У прилог томе, поменућемо ријечи историчара Радована Самарцића, који истиче да је Владимир Ћоровић само у *рукопису оставио толико сјиса, добрим делом већ припремљених за штампу, да би само то за некој другој научника значило добар животињи биланс*¹³. Први дио Библиографије Владимира Ћоровића чини списак од 858 библиографских јединица, односно Ћоровићевих радова (монографије, студије, расправе, чланци, прикази...) који су објављени у периоду од 1898-1975. године, док нам у другом дијелу библиографије Митровић доноси списак радова других аутора, који су се бавили проучавањем лика и дјела Владимира Ћоровића. Ових радова, према евиденцији Јеремије Д. Митровића, има 217 и објављени су у периоду од 1906-1973. године.

Нема сумње да је израда Ћоровићеве библиографије била веома тежак и обиман посао, јер познато је да је он много писао и да су му радови били расути по бројним часописима. Ако се има у виду да је Владимир Ћоровић писао више од четири деценије и да је, понекад, сваких десет дана обрађивао по једну тему, сасвим је јасно пред каквим се изазовом нашао „састављач“ његове библиографије.¹⁴

---

12 Митровић, „Библиографија Владимира Ћоровића“, 205-313. Репринт издање Митровићеве Библиографије Владимира Ћоровића објављено је 1998. године, у дјелу *Scripta Minora*. – Јеремија Д. Митровић, „Библиографија Владимира Ћоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ћоровић, *Scripta Minora (Необјављени рукописи)*, Приредили Мирјана Д. Стефановић и Боривоје Маринковић (Ваљево: Ваљевска штампарија Центрек, 1998), 247-355. Током живота, Владимир Ћоровић објавио је више од педесет књига и посебних издања, преко 1100 расправа, чланака, студија, те научних и стручних радова.

13 Радован Самарцић, „Владимир Ћоровић, последњи полихисторик“, у: Радован Самарцић, *Лисци српске историје I* (Београд: Просвета, 1976), 246.

14 Увидом у библиографију Владимира Ћоровића, да се примијетити да он у периоду од 1898. године, када је публиковао своју прву пјесму, па до трагичне погибије 1941. године, само 1901. и 1917. године није објавио ниједан рад. Године 1917., из разумљивих разлога, због издржавања казне на коју је осуђен на Бањалучком велеиздајничком процесу, није ни био у могућности да објављује радове, док нам разлог због чега 1901. године није објавио ниједан чланак није познат. – Александра Костадиновић-Рачић, *Животи и научно дјело Владимира Ћоровића*, Докторска дисертација (Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, 2016), 294-481, приступљено 20. јануара 2023., <https://unibl.org/eteze.unibl.org/application/showtheses?thesesId=40>

Да би приредио Ђоровићеву библиографију, Јеремији Д. Митровићу много је помогла објављена и необјављена библиографска грађа *Јујославенској лексикографској завода*, те рукописна грађа за Српску ретроспективну библиографију књига *Народне библиотеке Србије*. Осим тога, он је за израду библиографије користио библиотеке каталоге, али и грађу која се налазила код породице Владимира Ђоровића. Највећи проблем, приликом израде Ђоровићеве библиографије, представљали су бројни наслови које је он објавио у мање познатим часописима, провинцијским листовима, календарима... Из тог разлога, један дио тих наслова није обухваћен у Митровићевој библиографији Владимира Ђоровића, а, такође, нису обухваћени и поједини непотписани Ђоровићеве прилози.¹⁵

Што се тиче редакција туђих дјела, приређивач је ту поступио на два начина: издања која се односе на изворну грађу¹⁶ укључена су, као цјелина, у библиографију, док то није био случај са обичном редакцијом туђих научних и литерарних дјела. Наиме, ту су били укључени само предговори и напомене које је Владимир Ђоровић написао, односно та дјела означена су иза наведених Ђоровићевих предговора, па се може видјети која је све научна дјела, других аутора, он припремао за нова издања.¹⁷

Јеремија Д. Митровић је библиографске јединице средио по годинама објављивања, а оне су, у оквиру година, сређене азбучним редом. Радови које је Владимир Ђоровић објавио на страним језицима ређани су по изговору, а не по начину писања. На исти начин сређена је и библиографија о Ђоровићу, па корисници лако могу пратити шта су у својим приказима и критикама писали други аутори о Владимиру Ђоровићу, тачније о појединим темама које је он истраживао у свом богатом научном опусу.¹⁸

---

15 Митровић, „Библиографија Владимира Ђоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora*, 247.

16 За разлику од обичне редакције туђих научних и литерарних дјела, обрада изворне грађе (акта, дневници, списи...) захтијева специјалне студије и разне интервенције у тексту. – Митровић, „Библиографија Владимира Ђоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora*, 247.

17 Митровић, „Библиографија Владимира Ђоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora*, 247.

18 *Ibid.*, 247.

Осим тога, важно је напоменути да је Митровић уз чланке, прилоге и књиге дао велики број допуна и објашњења, па се, на тај начин, библиографија може лакше користити. Не би требало да се занемари и објашњење о бројевима, који означавају гдје се и на којој страни, у часопису, налазе чланци и прилози. На примјер, у ознаци 3/1913, 4, 25-31 бројеви значе ово: 3 је годиште часописа, 1913 је година издања, 4 (курзивом) је број свеске, док је 25-31 ознака страница у тој свесци. Код часописа који имају томе или књиге у оквиру године, као рецимо *Српски књижевни тласник*, курзивом је означен и том (књига) и свеска – XIV/3, док код зборника и календара ових ознака нема.¹⁹

Један дио библиографије приређивач је посветио и списку рукописа Владимира Ћоровића, односно на списку су се нашли они рукописи који су имали своје наслове или су им се наслови могли одредити на основу садржине текста. С друге стране, један дио рукописне грађе није се могао тематски одредити и уврстити на списак. То се, прије свега, односи на бројне исписе из архива (недостају исписи из Архива у Задру), разне забиљешке, појединачне пописе аката, писама, повеља, те на разне записе и натписе. Списак рукописа који је објављен у *Библиографији Владимира Ћоровића* није груписан према темама, с обзиром на то да се није увијек могла одредити природа рукописа. То је био разлог да „састављач“ библиографије списак рукописа уради као цјелину, азбучним редом. Уз наслове је дата и понека биљешка, те број страна сваког рукописа, осим у неколико случајева.²⁰

Како истиче Јеремија Д. Митровић, у библиографији коју је приредио нису били обухваћени чланци Владимира Ћоровића који су објављени у оба издања *Народне енциклопедије* Станоја Станојевића. Митровић је сматрао да тих чланака (мањих и већих) има преко 300, али касније је Боривоје Маринковић утврдио да их има тачно 309.²¹ Наиме, упоређујући ћирилично и

19 *Ibid.*, 248.

20 Митровић, „Библиографија Владимира Ћоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ћоровић, *Scripta Minora*, 352-353.

21 Станоје Станојевић, уред., *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I-IV*, (Загреб: Библиографски завод д.д., 1926-1929); Митровић, „Библиографија Владимира Ћоровића (репринт издање)“, у: Владимир Ћоровић, *Scripta Minora*, 248; Маринковић, *Скривени свет Владимира Ћоровића*, 39, 103.

латинично издање *Народне енциклопедије* Маринковић је дошао до следећих закључака. Пописујући Ђоровићеве чланке из ћириличног издања *Народне енциклопедије*, он је, у први мах, уочио да их има 297. Међутим, припремајући за штампу дјело *Scripta Minora*, у коме је објављен списак чланака Владимира Ђоровића из ћириличног издања *Народне енциклопедије*²², Боривоје Маринковић увидио је да недостају четири чланка, који су, одмах, као допуна, увршћени у списак Ђоровићевих објављених радова. Ријеч је о текстовима *Жрновица* (118/а), *Јајце* (131/а), *Јелена, краљица, жена Уроша* (131/б) и *Луњевица (Милићевић) Никола* (171/а). Касније је установљено да то није коначан број чланака, јер је, у међувремену, пронађено још седам чланака (*Буће, Велбужд, Зујци, Михаило, мийројолић београдски, Осјојић Сћејан, Чабриновић Недељко, Целалудин Али-џашиа*), које приређивач није примијетио. Броју од седам чланака Маринковић је додао још један чланак (*Хреља*), који је штампан само у латиничном издању *Народне енциклопедије*. С друге стране, припремајући за штампу дјело *Скривени свећ Владимира Ђоровића*, Боривоје Маринковић је у исто уврстио Ђоровићеве чланке из латиничног издања *Народне енциклопедије*, којих има 307, али је приликом упоређивања оба издања дошао до закључка да у латиничном издању *Народне енциклопедије* недостају два чланка (*Војихна и Шћејан-џоље*), који су објављени у ћирилично издању поменуте енциклопедије. Он је, на тај начин, утврдио да је у оба издања *Народне енциклопедије* требало да буде 309 Ђоровићевих чланака, али је, истовремено, поставио питање како је дошло до неслагања у броју чланака, у ћирилично у односу на латинично издање *Народне енциклопедије*, претпостављајући да је разлог томе била непажња уредничког колегијума, на основу чега је дошло до осипања не само чланака Владимира Ђоровића, већ и чланака других аутора.²³ Без обзира на све, када је објављена, Станојевићева *Народна енциклопедија* нашла се на

---

22 Боривоје Маринковић, „Белешке и напомене о Ђоровићу, поводом његових дела“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora*, 386-390.

23 Маринковић, *Скривени свећ Владимира Ђоровића*, 104-105, 109-114.

удару и позитивних и негативних критика²⁴, а свој суд о овом дјелу дао је и сам Ђоровић, истичући да није било лако наћи толики број сарадника, који би радили на овом пројекту, те одлучити о материји која ће ту бити заступљена. За све то, према његовим ријечима, требало је уложити доста труда, рада, личног залагања, а прије свега стрпљења. *Сад, кад она њостоји, лако је њравити критики, и дојуне, и њријремајти нешто боље, али само зајшо шћо је њом дајћа добра основа и обележена висока мера*²⁵.

Митровићеву библиографију Владимира Ђоровића, у два наврата (1998. и 2006. године), допунио је Боривоје Маринковић. Поменутоу библиографију он је први пут допунио за 147 библиографских јединица, а други пут за 281 библиографску јединицу. Осим допуне у виду библиографских јединица, Маринковић нам, такође, доноси и списак одредница које је Ђоровић урадио за ћирилично и латинично издање Станојевићеве *Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке* (Књига I-IV, Загреб 1926-1929), списак Ђоровићевих необјављених реферата, извјештаја, приједлога и оцјена поднијетих Српској краљевској академији у периоду од 1922-1941. године, затим дјелимичну реконструкцију корпуса необјављених предавања Владимира Ђоровића (1920-1935), као и списак докторских дисертација Ђоровићевих ученика (1926-1941).²⁶ Међутим, и даље се не може са сигурношћу тврдити да је то потпуна библиографија Владимира Ђоровића, јер сматра се да још увијек нису пронађени сви његови рукописи и радови.

Када је ријеч о Ђоровићевој библиографији, аутор овога рада је у прилогу необјављене докторске дисертације под насловом *Живот и научно дјело Владимира Ђоровића* објединио Митровићеву и Маринковићеву библи-

24 Више о томе видјети: Павле Поповић, „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Уредник Ст. Станојевић, Књига I, Св. 1-8, А-3, стр. 853., Издавач Библиографски завод, Загреб 1926“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 5 (1925-26): 246-251; Исти, „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Уредник Ст. Станојевић, Књига I, Св. 1-8, А-3, стр. 853., Издавач Библиографски завод, Загреб 1926“, *Српски књижевни гласник* XVIII, 7 (1926): 530-535; Илија М. Петровић, „Једна кајмакчаланска енциклопедија“, *Nova Evropa* XIV, 3 (1926): 84-93.

25 Владимир Ђоровић, „Станоје Станојевић“, *Југословенски историјски часопис* IV, 1-2 (1938): 36.

26 Маринковић, „Белешке и напомене о Ђоровићу, поводом његових дела“ у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora*, 368-407; Исти, *Скривени свеш Владимира Ђоровића*, 41-114.

ографију Владимира Ђоровића, које је допунио и са неким новим, постхумно објављеним, Ђоровићевим радовима, који су публиковани у протеклих десетак година.²⁷ Прије свега, ријеч је о дјелу *Српска земља и српска историја (Необјављени рукописи 2)*, које је приредила Мирјана Д. Стефановић, а у књизи је објављено седам рукописа Владимира Ђоровића, који су пронађени у његовој заоставштини.²⁸ Осим тога, библиографија је допуњена и са најчешће публикованим Ђоровићевим књигама у протеклом периоду, као што су *Црна књија, Велика Србија, Историја Југославије, Борба за независност Балкана, Карађорђе и Први српски устанак, Света Гора и Хиландар до XVI века, Историја Срба или Историја српског народа...* Такође, Митровићев дио библиографије, који се односи на посебна дјела Владимира Ђоровића и који је издвојен од чланака, прилога и приказа, обједињен је са осталим библиографским јединицама и наведен, по важности, на прво мјесто у оквиру одређене године издања, па самим тим библиографске јединице нису могле бити сређене азбучним редом. Осим тога, и у Митровићевој и у Маринковићевој библиографији Владимира Ђоровића извршене су одређене интервенције у тексту и то на оним мјестима гдје је то било потребно, а ријеч је, углавном, о правописним и штампарским грешкама. Одређене интервенције у тексту извршене су и у Маринковићевим напоменама, које се налазе испод појединих библиографских јединица, односно настојало се да, због практичних разлога, тај текст буде пренесен у трећем, а не у првом лицу јединине. На тај начин, добили смо на једном мјесту цјеловиту(?) библиографију Вла-

27 Поглавље, односно прилог докторске дисертације који се односи на *Библиографију Владимира Ђоровића (1898-2015)* налази се у раду од 294 до 481 стране. – Костадиновић–Рачић, *Живош и научно гјело Владимира Ђоровића*, Докторска дисертација, приступљено 20. јануара 2023., <https://unibl.org/eteze.unibl.org/application/showtheses?thesesId=40>

28 Мирјана Д. Стефановић, *Српска земља и српска историја (Необјављени рукописи 2)* (Нови Сад: Матица Српска, Одељење за књижевност и језик, 2007). Објављени су следећи рукописи: *Раско Николаковић*, „Српско средњовековно новчарство“, [Босанске и хумске повеље], *Босанско-херцеговачка власнела* (1. Брајило Тезаловић, 2. Породица Николић, 3. Породица Злајаносовић, 4. Породица Љубишић, 5. Милорадовић, 6. Сандаљ Хранић, 7. Херцеј Свјетлан Вукчић Косача), „Папа Климент VIII и српски устанак крајем XVI – почетком XVII века“ (фрагменти), [О старим рукописним и штампаним књигама, штампарству и књижевству], и [Историчари и историјски рад код Југословена].

димира Ђоровића, која ће, надамо се, послужити многим истраживачима да што потпуније сагледају научно дјело најплоднијег српског и југословенског историчара.

Објављени извори

Ђоровић, Владимир. Радови од 1922. године, односно од избора за дописног члана [Српске краљевске академије], 1934, 1-2.

Ђоровић–Љубинковић, Мирјана. Библиографски подаци (1903-1941), 1-109.

Литература

Батаковић, Душан Т. „Владимир Ђоровић. Скица за портрет једног историчара“, у: Владимир Ђоровић, *Порџреџи из новије срџске историје*, Приредио Душан Т. Батаковић, 312. Београд: Српска књижевна задруга, 1990.

Витошевић, Драгиша. „Био-библиографски подаци о Владимиру Ђоровићу“, у: *Криџика у Скерлићево гоба*, Приредио др Драгиша Витошевић, 599-604. Нови Сад – Београд: Институт за књижевност и уметност у Београду, 1975.

„Владимир Ђоровић, дописник“, *Годишњак Срџске краљевске академије* XXX (1922): 326-330.

Јовановић, Владимир. „Мирјана Ђоровић–Љубинковић“, у: *Енциклопедија срџске историографије*, Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, 690. Београд: Knowledge, 1997.

Кapidžić, Hamdija. „Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918. (Namjena i planovi)“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu II* (1964): 7-51.

Костадиновић–Рачић, Александра. *Живой и научно гјело Владимира Ђоровића*, Докторска дисертација. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, 2016. Приступљено 20. јануара 2023., <https://unibl.org/eteze.unibl.org/application/showtheses?thesesId=40>

Маринковић, Боривоје. „Белешке и напомене о Ђоровићу, поводом његових дела“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora (Необјављени рукописи)*,

Приредили Мирјана Д. Стефановић и Боривоје Маринковић, 357-511. Ваљево: Ваљевска штампарија Центрекс, 1998.

Маринковић, Боривоје. *Скривени свети Владимира Ђоровића. Ка усјо-стиављању целовијости њејовој научној, књижевној и едиционој корџуса (између истираживања и реконстирукије)*. Билећа – Гацко: СПКД „Просвјета“, 2006.

Михаљчић, Раде. „Јеремија Д. Митровић“, у: *Енциклопедија српске истиориографије*, Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, 518. Београд: Knowledge, 1997.

Митровић, Јеремија Д. „Библиографија Владимира Ђоровића“, *Истиорјски гласник* 1-2 (1976): 205-313.

Митровић, Јеремија Д. „Библиографија Владимира Ђоровића“, у: Владимир Ђоровић, *Scripta Minora (Неодјављени рукојиси)*, Приредили Мирјана Д. Стефановић и Боривоје Маринковић, 245-355. Ваљево: Ваљевска штампарија Центрекс, 1998.

Петровић, М. Илија. „Једна кајмакчаланска енциклопедија“, *Nova Evropa* XIV, 3 (1926): 84-93.

Пиљевић, Ђорђе О. „Библиографија радова Владимира Ђоровића о цркви“, у: Владимир Ђоровић, *Српски манастџири у Херцејовини*, Приредио др Ђорђе О. Пиљевић, 290-299. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Поповић, Васиљ. „Др. Владимир Ђоровић“, *Српски књижевни гласник, Нова серија* XLI (1934): 427-434.

Поповић, Павле. „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Уредник Ст. Станојевић, Књига I, Св. 1-8, А-3, стр. 853., Издавач Библиографски завод, Загреб 1926“, *Прилози за Књижевност, језик, истиорију и фолклор* 5 (1925-26!): 246-251.

Поповић, Павле. „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Уредник Ст. Станојевић, Књига I, Св. 1-8, А-3, стр. 853., Издавач Библи-

ографски завод, Загреб 1926“, *Српски књижевни гласник* XVIII, 7 (1926): 530-535.

Радојчић, Никола. „Ђоровић Владимир др., професор Университета (15/10. 1885, Мостар)“, у: Станоје Станојевић, уред., *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV*, 663/а-б. Загреб: Библиографски завод д.д., 1929.

Самарџић, Радован. „Владимир Ђоровић, последњи полихисторик“, у: Радован Самарџић, *Писци српске историје I*, 245-253. Београд: Просвета, 1976.

Станојевић, Станоје. уред., *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I–IV*. Загреб: Библиографски завод д.д., 1926-1929.

Стефановић, Д. Мирјана. *Српска земља и српска историја (Необјављени рукописи 2)*. Нови Сад: Матица Српска, Одељење за књижевност и језик, 2007.

Ђирковић Сима и Раде Михаљчић, уред. *Енциклопедија српске историографије*. Београд: Knowledge, 1997.

Ђоровић, Владимир. „Териториални развој босанске државе у средњем веку“, *Глас Српске краљевске академије* CLXVII (1935): 3-47.

Ђоровић, Владимир. „Станоје Станојевић“, *Југословенски историјски часопис* 4, 1/2 (1938): 1-39.

Ђоровић, Владимир. *Scripta Minora (Необјављени рукописи)*, Приредили Мирјана Д. Стефановић и Боривоје Маринковић. Ваљево: Ваљевска штампарија Центрекс, 1998.

Интернет странице

„Vladimir Ćorović“, pristupljeno 23.2.2023, <https://www.sanu.ac.rs/clan/corovic-vladimir/>

On the Bibliography of Vladimir Ćorović (History and Analysis of Bibliographies to Date)

Aleksandra Kostadinović – Račić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy
Department of History

Summary: *In this scientific work, we discuss the history and analysis of the bibliography of the most prolific Serbian and Yugoslav historian – Vladimir Ćorović. We point out both the positive and negative aspects of the “compilation” of all Ćorović’s bibliographies that have appeared before the reading public in the past hundred years. Special emphasis is placed on the analysis of Ćorović’s bibliographies edited by Jeremija D. Mitrović and Borivoje Marinković, as well as those by other authors such as Nikola Radojčić, Mirjana Ćorović-Ljubinković, Hamdija Kapidžić, Dragiša Vitošević, and Đorđe O. Piljević. Bearing in mind that the bibliography of Vladimir Ćorović exceeds the four-digit number of bibliographic units, there is no doubt that we can characterize it as a bibliography of biblical proportions. The compilers of Ćorović’s bibliography faced a challenging and rewarding task. Moreover, considering that a portion of Ćorović’s works and manuscripts, due to well-known circumstances, has never been found, it becomes clear what kind of challenge the researchers who dealt with this segment of his scientific opus had to overcome.*

Keywords: *Vladimir Ćorović, bibliography, Jeremija D. Mitrović, Borivoje Marinković, historiography*

Оригинални научни рад

UDK: 94(=163.41)"17"

DOI: 10.7251/FLZB2223065G

Српска област *Шајкашка* крајем XVIII века

Владан Гавриловић^{1*}

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Сажетак: *Шајкашка је област у средњој Бачкој, која је и данас, у највећој мери, насељена српским сџановнишћивом. На њеној територији је 1763. године створен Шајкашки башаљон, као једна од управних војних области у Хабзбуршкој монархији. Истовремено, месџа Шајкашкој башаљона су у црквеном погледу, припадала Бачкој епархији, односно жабалском епархијалном сасџавном делу. Захваљујући њим чињеници, у међувремену смо да на основу пописа Бачке епархије из 1797. године, говоримо о етничком сасџаву, бројности сџановништва, просеку сџановања по једном дому, црквама и свештеништву унутар жабалској епархији, односно Шајкашкој башаљона.*

Кључне речи: *Шајкашка, Бачка епархија, жабалски епархијални сасџав, XVIII век.*

Шајкашка је област у средњој Бачкој оивичена рекама Дунавом и Тисом, који је својим токовима одвајају од Баната и Срема. Можемо рећи да почиње недалеко од Новог Сада, иза познатих, у историји, Римских

^{1*} v.gavrilovic@ff.uns.ac.rs

шанчева. Насељена је, и данас, у већој мери српским становништвом, које је вршило војну службу од средине XVIII века попуњавајући тзв. Шајкашки батаљон. Како је расла и развијала се целокупна Војна граница, пре свега у економском погледу, тако се развијала и Шајкашка као њен саставни део.

Она је уједно представљала део Бачке епархије, кроз места заступљена у жабаљском протопрезвитерату.

Бачка епархија је постојала и пре Сеобе Срба у Монархију 1690. године. Међу њеним првим владикама, још у XVI веку, помињу се Филип, Сава, Макарије, Симеон, док је за владикау бачког Георгија 1579. забележено да је „митрополит сегединског града бачке области”, што несумњиво наводи да је његово седиште било у Сегедину. И у XVII веку, пре Сеобе, као сегедински митрополити, односно бачке владике се помињу: Мардарије 1609, митрополит бачки Михаило 1651. и 1667. године бачки владика Георгије. После Сеобе 1690. године Бачка епархија је ушла у састав новоосноване Карловачке митрополије, а њено седиште је ускоро пребачено из Сегедина у Петроварадински Шанац (Нови Сад).² Жабаљски протопрезвитерат је крајем XVIII века био најмањи, од тога доба установљена, четири протопрезвитерата Бачке епархије.³

Жабаљски протопрезвитерат је у свом саставу крајем XVIII века, у периоду о коме у овом раду говоримо, имао 12 места, која су уједно представљала и места Шајкашког батаљона, основаног 1763. године.⁴ Њега су чинили: Јосифово (Жабаљ), Чуруг, Госпођинци, Каћ, Горњи Ковиљ, Доњи Ковиљ, Гардиновци, Вилово, Лок, Тител, Мошорин, Сент Иван (Шајкаш). На самом крају

2 Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по појединим деловима од 1905. године*, (Сремски Карловци: митрополијска штампарија 1910), 374; *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, Београд: Музеј српске православне цркве 1993), 21; Епископ Сава, *Српски јерарси од деветијо до двадесетијо века*, (Београд:Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић 1996), 56.

3 До Црквено-Народног сабора из 1769. године и Прве Регулације из 1770. било је много више свештеника и протопрезвитерата у готово свакој епархији у Митрополији. Тако је, до реформи и редукција, извршених тих година, Бачка епархија имала седам протопрезвитерата: Новосадски, Футошки, Паланачки, Сомборски, Бајски, Сегедински и Жабаљски. (Исидора Точанац Радовић, „Бачка епархија у другој половини XVIII века: Реформисање мреже парохија”, *Зборник Матице српске за историју*, 87, (2013): 87-108.)

4 При оснивању Батаљона 1763. у његов састав је првобитно улазило шест места (Тител, Лок, Мошорин, Вилово, Гардиновци, Жабаљ), да би он био проширен 1767. и 1769. са осталим наведеним местима. (Аврам Ђукић, „Шајкашки батаљон”, у: *Шајкашка, I*, ур. Славко Гавриловић (Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975), 144-147, 251.)

XVIII века, односно 1800. године Батаљону су додељена два нова насеља, бивше пустаре, Надаљ и Ђурђево.⁵

У оквиру овог рада наша истраживања су била усмерена на митрополијски попис из 1797. године, који доноси податке о становништву жабалског протопрезвитерата, као и податке о свештенству заступљеном у тим областима. Захваљујући томе, можемо са сигурношћу утврдити бројно стање шајкашког становништва, његову насељеност по местима протопрезвитерата, као и имена свештеника, њихове године службе и језике које они говоре и којима се служе.⁶

Бачка епархија је по својој величини крајем XVIII века, односно 1797. године, била једна од средњих епархија Карловачке митрополије и обухватала је 61 место у свим областима Бачке, са српске и мађарске стране, укључивши и далеку Јегру на северу Угарске. Према броју становника Бачка епархија је потпадала у једну од већих, јер су се у њеном саставу налазили и Слободни краљевски градови на територији јужне Угарске: Нови Сад, Сомбор и Суботица, који су имали више хиљада православних становника. Целокупна епархија је бројала 91.151 православног становништва, који су становали у 12.746 домова, што је у просеку износило 7,15 православних по дому. У овај број су побројани и они који су се налазили у војсци Монархије, на добровољној, или као граничари Шајкашког батаљона, на професионалној основи.⁷

Жабалски протопрезвитерат, као најмањи у епархији, је 1797. године имао 14.020 православних становника, што је чинило 15,38 % православних Епархије. Сви они, заједно, су обитавали у 1792 дома, што је износило 13,69 % домова у епархији. Просек становника по једном дому је износио 7,82, што је било нешто више од епархијског просека. Шајкашка је, несумњиво, од свога постанка, била највише насељена православним становништвом,

---

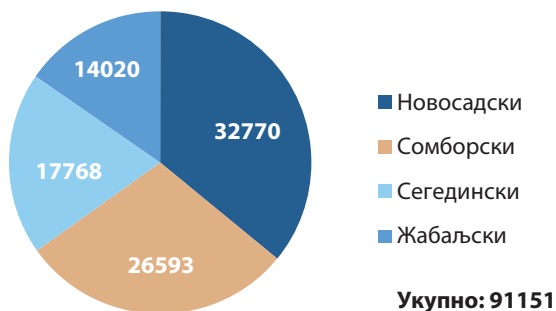
5 Славко Гавриловић, *„Из привредне и друштвене историје Батаљона“*, у: *Шајкашка II*, ур. Славко Гавриловић (Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975), 187-341.

6 Попис Карловачке митрополије, односно Бачке епархије из 1797. године се налази у Митрополијско-патријаршијском Архиву Српске академије у Сремским Карловцима у фонду „А“ под сигнатуром 33, даље: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

7 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

о чему најбоље сведоче подаци из 1802. и 1866. године, према којима је било готово 95 % православних у оквиру Батаљона.⁸

Број становника Бачке епархије 1797/протопрезвитерати

Извор: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

Чуруг је био највеће место у Жабалском протопрезвитерату, односно у Шајкашком батаљону. Он је имао укупно 2680 православних, од чега је њих 2568 било у месту, а њих 112 на војни у саставу Батаљона. Они су становали у 331 дому, што је у просеку износило 8,09 становника по дому.⁹ Надаље је забележено да постоји црква у добром стању, као и школа са учитељом и да је „народ прилежан” при слању деце у школу.¹⁰ Наредно место по величини у Батаљону је било Јозефово (Жабал) са 1974 православна, од чега је

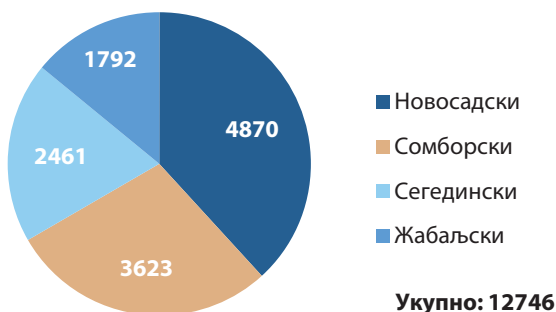
8 Према подацима из 1802. у Батаљону је, укупно, било 17.953 душе, од чега 931 католик, односно, 5,18%, а према подацима из 1866. године, православног (српског) становништва је било 94 %. Остатак су чинили Немци, Чеси и врло мало, око 1% Мађари. Сви они су били махом трговци и занатлије. (Demian Johann Andreas, *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen, Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn*, Wien: In der Camesinainen Buchhandlung 1807), III band, 242, 269; С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 260-319; Василије Крестић, „Од развојачења Батаљона до стварања Краљевине СХС”, у: *Шајкашка II*, ур. Славко Гавриловић (Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975, 370).

9 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

10 Школа у Чуругу је била међу најстаријима у Шајкашкој. Била је од набоја и још 1785. године је забележено да је стара и трошна. У Чуругу је 1835. сазида нова школска зграда, која је рестаурирана педесетих година XIX века. Постојање цркве посвећене Светом Вазнесењу Господњем се бележи у Чуругу од најранијих дана. Она се 1840. налазила у веома лошем „худом” стању. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене Историје Батаљона”, 336-337; Владан Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, *Зборник Машнице српске за историју*, 65/66, (2002): 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

њих 1894 било у месту, а 80 на служби у Батаљону. Они су обитавали у 244 дома, при чему је просек, такође, као и у случају Чуруга, износио 8,09 становника по дому. У Јозефову је забележена православна црква у добром стању.¹¹ И становништво Јозефова је прилежно слао децу у школу.¹²

Број домова Бачке епархије 1797/протопрезвитерати

Извор: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

Потом је следио Горњи Ковиљ са 1295 православних, од чега је њих 1248 боравило у месту, а њих 47 се налазило у војним јединицама Монархије. Становали су у 188 домова, што је у просеку износило 6,88 становника по дому. У Горњем Ковиљу је православна црква била у добром стању, а и његови становници су слали прилежно децу у школу.¹³

11 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

12 У Јосифову (Жабљу) је забележена најстарија школа у Шајкашкој. Она се помиње још 1735. године, у време када је место припадало Потиској војној граници. Грађена је од черлића, али се све време налазила у веома добром стању. Црква у Жабљу, која је посвећена Светом Николи, је била подигнута, такође, још тридесетих година XVIII века. И у XIX веку је забележено да је била у добром стању. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона“, 329-330; В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844“, 226-227; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797).

13 Постојање школе у Горњем Ковиљу је забележено још 1740. године, у време када се он налазио у Потиској војној граници. У извештају из 1785. за школу је забележено да је склона паду. Зато је за школску зграду била обезбеђена једна стара кућица иза цркве. Такође се помиње у извештајима да деца у Горњем Ковиљу боље похађају школу и боље уче од многе друге деце у Шајкашкој. Изгледа је боља школска зграда саграђена тек тридесетих година XIX века, а нова, савремена школа је подигнута 1850. године. Православна црква Светог Вазнесенија Господња је била и у првој половини XIX века у добром стању. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона“, 331-332; В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844“, 226-227; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797).

Надаље под већа места у Батаљону можемо убројити Каћ, Госпођинце и Мошорин.

У Каћу је живело 1387 православних, при чему њих 1342 у месту, а њих 45 у војсци Монархије. Становали су у 190 домова, при чему је просек износио 7,3 становника по дому.¹⁴ Такође, православна црква у Каћу је била у добром стању.¹⁵ У Каћу је забележено „средствено”, односно добро слање деце у школу.¹⁶

У Госпођинцима је живело 1322 православна, од чега је њих 1256 боравило у месту, а њих 66 у војсци Монархије. Они су становали у 136 домова, што је у просеку износило 9, 72 становника по једном дому. Ово је уједно био и највећи просек становања по дому унутар Батаљона, односно Жабаљског протопрезвитерата.¹⁷ Православна црква у Госпођинцима је била у добром стању.¹⁸ Иако су Госпођинци више од једне деценије имали школу¹⁹, у изворима је забележено да су Госпођинчани „небрежливо”, односно нередовно и невољно слали децу у школу.²⁰

---

14 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

15 Каћка православна црква посвећена Светом Николи је почела да пропада у првој половини XIX века па је 1840. забележено њено „худо” стање. (В. Гавриловић, *Пописи Бачке епископије 1823-1844*, 226-227.)

16 Школа у Каћу настала је негде око педесетих година XVIII века. Забележено је у извештају из 1785. постојање нове школске зграде од набоја, те да у њој ради добар учитељ, као и да деца похађају спремно и уредно наставу и са више успеха него у другим шајкашким срединама, осим у погледу катихизиса. У извештајима из 1802-1803. године забележено је да је ова школска зграда прилично руинирана. Зато је у Каћу саграђена нова школа, вероватно двадесетих година XIX века. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 330-331; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

17 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

18 И у првој половини XIX века, односно 1840. забележено је да је црква у Госпођинцима посвећена Светом Архиђакону Стефану била „в добром состојанију”. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227.)

19 У Госпођинцима је отворена школа почетком осамдесетих година XVIII века, али се налазила у старој трошној кућици од набоја. Постојао је учитељ али без сређеног уговора са општином, што се одразило на квалитет наставе. Али ни сами Госпођинчани нису редовно слали децу у школу, а нису ни присуствовали верској настави у већем броју, што бележи више извештаја с краја XVIII века. Нова школска зграда је подигнута 1816. а друга 1850. године. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 328-329; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

20 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

У Мошорину је било 1395 православних, при чему њих 1382 у месту а 13 у војци. Становали су у 162 дома, што је давало просек од 8,54 становника по дому.²¹ И Мошоринци су невољно слали своју децу у школу.²² Православна црква у месту је била у „худом” односно лошем стању и чак је забележено да је склона „паденију”.²³

Затим је по броју православних становника долазио Тител. У њему се налазило 1016 православних, од чега њих 990 у месту и 26 у Батаљону.²⁴ За Тител је, такође, забележено, деценију после, да је имао и 443 католика, што је чинило скоро половину свих католика у Батаљону.²⁵ У Тителу су православни живели у 138 кућа, што је давало просек од 7,36 становника по дому.²⁶ Православна црква у Тителу је била у „худом” стању²⁷ а граничари су своју децу прилежно слали у школу.²⁸

---

21 Ibid.

22 Постојање школе у Мошорину је забележено још 1730. године, али она, изгледа није радила све време, јер се не помиње у извештају о школама у Митрополији из 1772. године. Рад школе, као и вероватно подизање нове су забележени 1785. године. Иако је школа оцењена као пространа и темељна, како стоји у извештајима с краја XVIII века, Мошоринци су, ипак, невољно слали своју децу у њу. Стање се побољшало у XIX веку, када је у Мошорину забележен већи број ђака оба пола, као и две школске зграде. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 334; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

23 Црква у Мошорину посвећена Светом Духу је била поправљена у првој половини XIX века, јер је 1840. забележено њено „добро састојание”. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

24 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

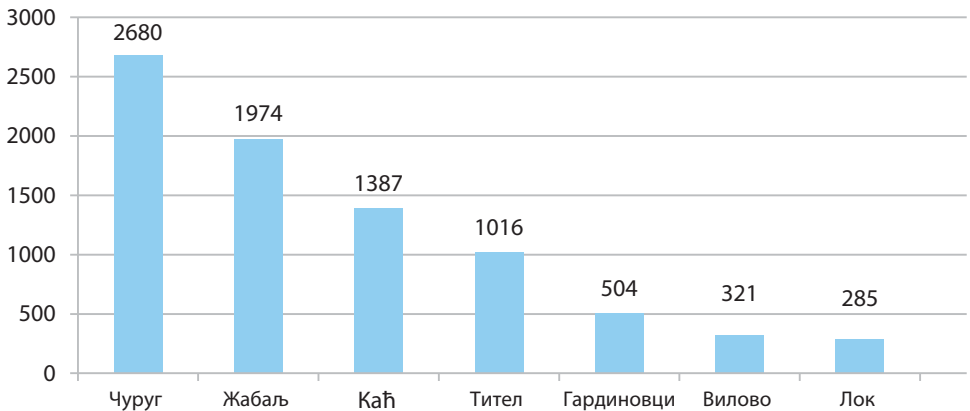
25 Demian Johann Andreas, Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen, 269.

26 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.

27 Православна црква у Тителу посвећена Светом Успенију Господњем је била поправљена у првој половини XIX века, јер је 1840. забележено њено „добро састојание”. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

28 Школа у Тителу је забележена од оснивања Шајкашког батаљона. Она се налазила поред цркве, била је од набоја са две просторије и кухињом. Извештај из 1785. бележи неуредност ђака у похађању школе, „јер их није нико приморавао, а на катихизис су долазили у још мањем броју”. Ипак, једну деценију касније, односно 1797. забележено је у Тителу прилежно слање деце у школу. Почетком XIX века, школа није имала сопствену зграду, а настава се одржавала на разним местима по граду. До двадесетих година XIX века сазидана је школска зграда, а у другој половини века забележене су две школске зграде, обе у добром стању. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 335-336; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

Број православних у Шајкашком батаљону 1797./поједина места

Извор:АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

Испод хиљаду становника су имала следећа места: Сентиван (Шајкаш), Доњи Ковиљ, Гардиновци, Вилово, Лок и Прњавор манастира Ковиљ. У Сентивану је било 926 православних, од чега њих 887 у месту, а 39 у војсци Монархије. Становали су у 109 домова, што је у просеку износило 8,49 становника по дому.²⁹ Православна црква је била у добром стању³⁰ а становници су прилежно слали децу у школу.³¹ Потом је следио Доњи Ковиљ са 731 православним становником, при чему је њих 710 боравило у месту, а 21 био у војсци. Они су обитавали у 115 домова, што је давало просек по дому од 6,35 становника по дому.³² Православна црква у Доњем Ковиљу је била

29 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

30 Православна црква у Сентивану (Шајкашу) посвећена Светом Великомученику Димитрију је била у добром стању и четрдесетих година XIX века. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844“, 226-227; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797).

31 Школа у Сентивану је настала осамдесетих година XVIII века. Била је од набоја, а већ почетком XIX века била је руинирана. Без обзира на лоше стање школске зграде, становници Сентивана су прилежно слали децу у школу. Одговарајућа школа са две учионице и учитељским станом је саграђена 1859. године. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона“, 335; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.)

32 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

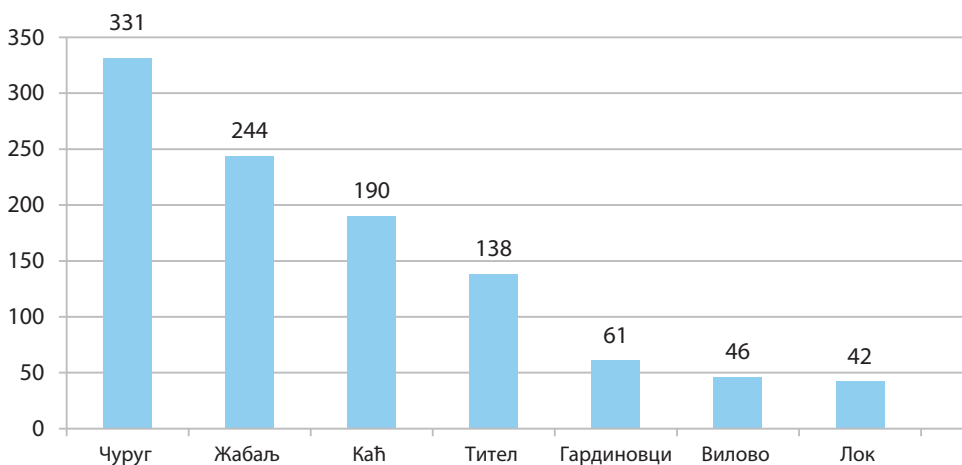
у добром стању³³, а становници су „небрежљиво” слали децу у школу.³⁴ У Гардиновцима је било 504 православна, при чему је њих 489 било у месту, а њих 15 у војсци, односно Шајкашком Батаљону. Становали су у 61 дому, што је у просеку износило 8,26 становника по дому.³⁵ Православна црква у Гардиновцима је била у средњем стању³⁶, а и Гардиновчани су небрижљиво слали своју децу у школу.³⁷ У Вилову је у 46 домова боравило 321 православних, што је давало просек од 6,97 становника по дому. Од тога је њих 309 боравило у месту, док се њих 12 налазило у Батаљону.³⁸ Православна црква у Вилову је била у добром стању³⁹, а Вилоччани су прилежно слали децу у школу.⁴⁰ Напослетку, у Локу је боравило 285 православних, од чега

- 33 Црква у Доњем Ковиљу посвећена Светом Апостолу Томи је је била у добром стању и четрдесетих година XIX века. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797).
- 34 Прва школа у Доњем Ковиљу је забележена 1735. у периоду док је место припадало Потиској војној гранци. Педесетих и шездесетих година XVIII века ова стара школа начињена од набоја је била „у рушевном стању”, да би 1785. била саграђена нова школска зграда. Ипак, Доњоковиљчани су невољно слали децу у школу. Године 1834. саграђена је још модернија, потпуно нова школа. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 332-333; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797).
- 35 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.
- 36 Православна црква посвећена Првомученику архијакону Стефану је у међувремену поправљана, јер је четрдесетих година XIX века забележено њено „добро састојание”. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797).
- 37 Постојање школе у Гардиновцима је засигурно забележено 1785. године, али без постојања посебне школске зграде, него се настава одржавала у упражњеном официрском стану. Пре тога гардиновачка деца су похађала школу у Горњем Ковиљу. До краја деведесетих година XVIII века Гардиновци су добили школску зграду, вероватно од набоја, јер је 1804. забележено лоше стање ове зграде. Да ли због лоших услова у школи, или пак због става неуких граничара о образовању, 1797. је забележено да су Гардиновчани „небрижљиво” слали своју децу у школу. Нова школска зграда је изграђена двадесетих, тридесетих година XIX века, јер је помиње извештај из 1839. године. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 327-328; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797).
- 38 АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.
- 39 Православна црква у Вилову која је била посвећена Светом Краљу Великомученику Стефану Дечанском је била у добром стању и четрдесетих година XIX века. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, 226-227; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797).
- 40 Први поуздани подаци о школи у Вилову потичу из 1785. године, када је сачињена школска зграда од набоја осредњег квалитета. У почетку су је деца слабо похађала, да би 1797. било забележено да Вилоччани прилежно шаљу децу у школу. Почетком XIX века, односно 1804. забележено је да нема школске зграде, него се настава одржава у учитељском стану. Изгледа је школска зграда изграђена тек 1840. године, а поправљена 1872. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона”, 326-327; АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

њих 268 у месту, а њих 17 у Батаљону. Боравили су у 42 дома, што је у просеку износило 6,78 становника по дому.⁴¹ Православна црква у Локу је била у добром стању⁴² а становници су прилежно слали децу у постојећу школу.⁴³

На крају, у Прњавору манастира Ковиљ је забележено 30 домова са 157 становника, што је у просеку износило 5, 23 становника по дому. Сви они су боравили у Прњавору, односно није било ниједног у оквирима Батаљона. Црква у манастирском Прњавору је била у добром стању, а није било посебне школе.⁴⁴

Број домова у Шајкашкој 1797./поједина места

Извор: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

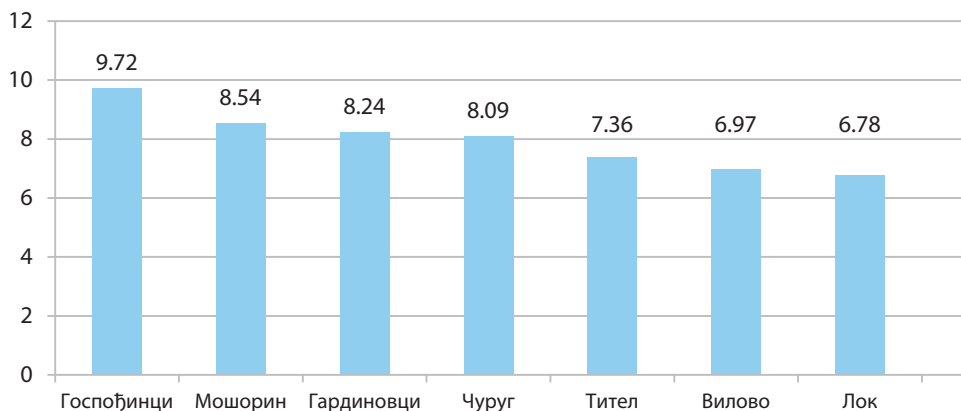
41 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

42 Православна црква у Локу која је била посвећена Светом Пророку Илији је била у добром стању и чедрдесетих година XIX века. (В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823-1844“, 226-227; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797).

43 Први поуздани подаци о школи у Локу потичу из 1785. године, када је сачињена мала школска зграда од набоја. У почетку су је деца слабо похађала, да би 1797. било забележено да граничари прилежно шаљу децу у школу. Почетком XIX века, односно 1804. забележено је да нема школске зграде, него се настава одржава на разним местима у селу. Изгледа је школа наново подигнута двадесетих година XIX века, али опет од слабог материјала, па је 1857. подигнута нова, повећа школска зграда, са великом учионицом и учитељским станом, која је забележена и у XX веку. (С. Гавриловић, „Из привредне и друштвене историје Батаљона“, 333; АСАНУК, МП, „А“, 33/1797).

44 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

Број православних по дому у Шајкашкој 1797./поједина места

Извор: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

Што се тиче свештенства у Шајкашком батаљону, оно је било раздељено по парохијама у сваком месту, у већини случајева опслуживала су два до три свештеника (највише пароха). Такође, сви свештеници су осим матерњег, српског језика, говорили и славеносербски језик, а занимљиво, један део њих је знао и немачки, а неки и влашки (румунски) језик. У просеку су, највише, били нешто старији, између 50 и 60 година, ожењени, мањи број удовци, готово сви са породицом, највише од два до три члана.⁴⁵

У Јозефову (Жабљу) била су три свештеника: Јован Рајић, Јован Поповић и Лука Бугарчић. Свештеник Јован Рајић је имао највиши чин, био је протопрезвитер и члан Бачке конзисторије, иако је имао само 37 година. За свештеника је изабран 11 августа 1790. године, а за протопрезвитера 29. маја 1796. Осим славеносрбског савршено је говорио немачки. Био је ожењен, али 1797. при Попису свештенства у епархији, није имао порода. Био је благе нарави, добар и приљежан. Други свештеник у Јозефову био је Јован Поповић, који је имао 46 година. За пароха је биран 6. јануара 1787.

45

АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

године и говорио је одлично славеносербски језик. Доброг је опхођења са позитивним ставом према својим дужностима. Био је ожењен и имао троје деце: два мушка и једно женско. Трећи свештеник Лука Бугарчић је био капелан Имао је свега 25 година, а на дужност је биран 7. октобра 1796. године. Говорио је одлично славеносербски и немачки језик. Био је доброг опхођења, ожењен, а у браку је имао два сина.⁴⁶

Чуруг је, такође имао три свештеника, при чему су сва тројица вршила дужност пароха. Наведени су Михаило Влаховић, Јован Стојадиновић и Моисеи Бугарчић. Најстарији са 55 година је био Влаховић, који је за пароха биран 17. маја 1765. године. Влаховић је добро говорио славеносербски и помало влашки (румунски). Био је ожењен, а у браку је имао двоје женске деце. Наредни чурушки парох, Стојадиновић је имао 38 година. Изабран је за пароха 14. јануара 1780. године. Био је ожењен, а у браку је имао петоро деце, једно мушко и четворо женске. Служио се добро славеносербским и латинским језиком. Најмлађи је био парох Бугарчић. Он је имао 35 година. За пароха је биран 29. августа 1789. године. Служио се само славеносербским језиком. Био је ожењен, а у браку је имао двоје женске деце. Сва три свештеника су била доброг опхођења према својој пастви.⁴⁷

У Госпођинцима су била два старија пароха: Михаило Деановић и Андреи Добановић. Деановић је имао 66 година и биран је за пароха 25. марта 1753. године. Добро се служио славеносербским језиком. Ожењен је, имао је троје деце, од чега једно мушко и двоје женске. Други парох, Добановић је имао 50 година и биран је на функцију 20. јула 1766. године. Такође се служио само славеносербским језиком. Забележено је да је удовац и да је у браку имао двоје женске деце.⁴⁸

У Каћу је, такође, било два пароха: Максим Добановачки и Симеон Куцурац. Добановачки је био на месту пароха у Каћу још од 23. августа 1765. године,

---

46   Ibid.

47   Ibid.

48   АСАНУК, МП, „А“, 33/1797

док је Куцурац изабран за каћког пароха 9. маја 1790. године. Добановачки је био нешто млађи, 50 година, а Куцурац је имао 56 година. Обојица су добро владала славеносрбским језиком и били прилежни у вршењу своје службе. Били су обојица ожењени, при чему је Добановачки имао четворо деце, од чега троје мушке и једно женско дете, а Куцурац чак петоро: четири мушка и једно женско.⁴⁹

У Горњем Ковиљу је забележен један парох - Прокопије Миодрагоевић и један ђакон Јован Миливоевић. Парох Миодрагоевић је постављен 30. јануара 1779. године, док је ђакон Миливоевић био постављен 25. марта 1796. Миодрагоевић је имао 56 година и забележен је као удовац са двоје деце, једним мушким и једним женским. Ђакон Миливоевић је имао 46 година, био је у браку, при чему је имао троје деце, два мушка и једно женско дете. Обојица су се служили само славеносрбским језиком и били прилежни у вршењу своје службе.⁵⁰

У Доњем Ковиљу је био један парох - Радоје Вулић, који је имао 34 године. Занимљиво, за њега је забележено да је постављен за пароха у турским областима, од стране нишког епископа Макарија, 14. новембра 1787. године. Био је изузетно образован, осим славеносрбског, говорио је немачки и влашки. У браку, до тада, није имао порода.⁵¹

Гардиновци су имали једног пароха - Петра Ранисављевића. Он је имао 54 године, а за гардиновачког пароха је постављен 15. августа 1770. Средње је говорио и писао славеносрбски језик. Био је ожењен, али без деце. Забележено је да је био осредњег образовања и прилежан у вршењу своје службе.⁵²

У Сент Ивану (Шајкашу) је забележен парох Тимотеј Бајшевачки, који је био стар 61 годину. За пароха у месту је изабран 19. маја 1757. године. Такође је осредње говорио и писао славеносрбски језик, а у браку имао троје деце:

---

49   Ibid.

50   Ibid.

51   Ibid.

52   АСАНУК, МП, „А“, 33/1797

два мушка и једно женско дете. Као и претходни парох, био је осредњег образовања и приљежан у вршењу своје службе.⁵³

У Вилову је место пароха, капелана или ђакона било упражњено, тако да у тренутку Пописа нема информација о томе.⁵⁴

У Локу је био парох Прокопије Поповић, који је имао 43 године. За пароха у месту је постављен 14. маја 1790. године. Осим славеносрбског, осредње (унеколико) се служио немачким језиком. Био је ожењен, али без порода, добар и приљежан у вршењу своје службе.⁵⁵

Тител је имао два пароха: Мојсија Поповића и Мојсија Николића, при чему је Поповић био знатно старији и искуснији. Парох Поповић је имао 59 година, а за пароха је постављен 25. марта 1760. године. Као старији, није, осим славеносрбског, говорио друге језике. Био је ожењен и имао четворо деце: двоје мушке и двоје женске. Други тителски парох Мојсије Николић је имао 33 године и био постављен за пароха 15. августа 1792. године. Говорио је осим славеносрбског и немачки језик. Био је ожењен и у браку је имао двоје деце: једно мушко и једно женско.⁵⁶

Напоследку, у Мошорину су, такође, забележена два пароха, један старији - Аврам Риђички и млађи - Теофан Малетин. Риђички је имао 57 година и био постављен за пароха 8. марта 1761. године. Није знао друге језике, осим славеносрбског. Био је средњег образовања, приљежан у вршењу својих дужности и веома привржен црквеном појању и певању. Био је ожењен и у браку је имао једно женско дете. Млађи парох Малетин је имао свега 26 година. За пароха је постављен 25. децембра 1794. године. Знао је веома добро славеносрбски и немачки језик. Био је веома приљежан у вршењу својих дужности. Такође, био је ожењен и у браку је имао једно мушко дете.⁵⁷

---

53   Ibid.

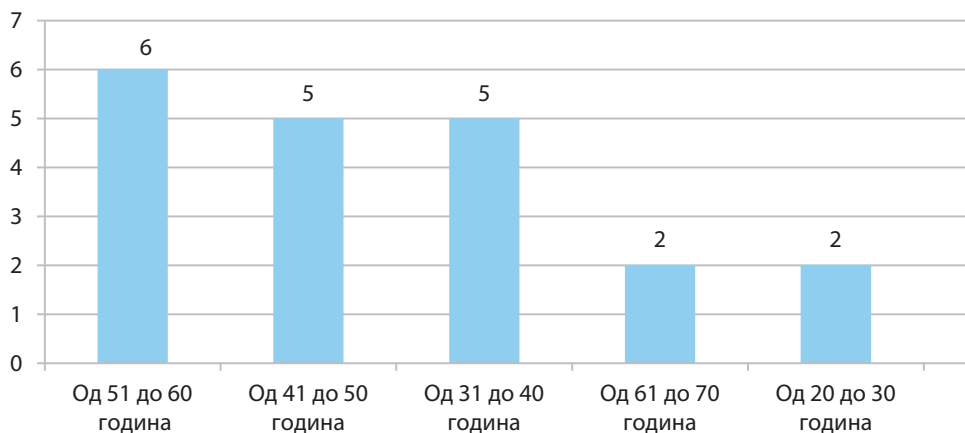
54   Ibid.

55   Ibid.

56   Ibid.

57   Ibid.

Свештеници, Шајкашки батаљон/ старост

Извор: АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

У свему, у Шајкашкој је у последњој деценији XVIII века било 20 свештеника у 11 места, од чега 1 протопрезвитер, 17 пароха, 1 капелан и 1 ђакон.⁵⁸ Сви су знали славеносрбски језик, а мањи део је говорио још и немачки, њих 6 односно 30%, влашки, њих двојица (10%) а латински је говорио поред славеносрбског само један свештеник. У погледу година, највише свештеника је било у распону од 51 до 60, њих шесторица, односно 30 %, идентичан број у распону од 31 до 40, као и од 41 до 50, по петорица, односно по 25 % у свакој групи, а такође, идентично у распону година од 20 до 30, као и од 61 до 70, по двојица, односно у свакој групи по 5 %. Највише њих је имало по двоје деце, шесторица свештеника, односно 30 %, идентично њих у групама од троје и четворо деце, у свакој групи по четворица, односно по 20 %, двојица по једно дете (10 %) и четворица свештеника без деце (20 %).⁵⁹

У Шајкашком батаљону, односно Жабалском протопрезвитерату, број свештеника, њих 20, у 11 места, не рачунајући Вилово, у коме је свештеничко звање било упражњено, су били у просеку, усклађени са новим мерама донесе-

58 У Вилову је свештеничко место било упражњено, одатле 11 места Шајкашке. (АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.)

59 АСАНУК, МП, „А“, 33/1797.

ним и озакоњеним Регуламентом из 1777. према којој је један свештеник долазио на отприлике 100 кућа (домиова).⁶⁰

На крају, Попис Бачке епархије, односно његов део који се односи на жабалски протопрезвитерат, који је уједно и обухватао места Шајкашког батаљона, је вредан показатељ етничке припадности Шајкашке, која је готово 95 % била српска. Такође, број настањених по једном дому је био у граничарским, шајкашким срединама већи, него у осталим деловима епархије, што говори да је више граничарских покољења, а некад и више породица било настањено у једном, заједничком дому, према систему кућне задруге. Напослетку број свештеника у шајкашким срединама је био уједначен и регулисан новим мерама проистеклим из Регуламенте 1777. године, а њихово образовање, знање и других језика, пре свега немачког, поред славеносрбског, је проистицало из убрзаног подизања општег нивоа образовања Срба у Монархији, а посебно његовог свештеничког дела.

---

60 Током владавине царице Марије Терезије извршен је низ реформи у Хабзбуршкој монархији и тај талас реформи није зобишао ни Српску православну цркву. Под притиском државних власти спроведене су промене у унутрашњем уређењу Карловачке митрополије, затим на пољу судства, финансија, образовања. Планове реформе припремила је Илирска дворска депутација и они су спроведени, највећим делом, током седамдесетих година XVIII века. Промене су подразумевале и преуређење православне парохијалне мреже. Са становишта државних власти, то је значило уједначавање величине парохија на целој територији Карловачке митрополије. Начин на који ће то бити извршено први пут је јавно саопштен на Народно-црквеном сабору 1769. године, и озакоњен је одредбама Регуламенте 1770. године. Парохије је требало организовати тако да на 100 кућа православних верника служи један парохијални свештеник. Будући да су српске парохије обухватале много мањи број кућа од прописаног, реформисање је значило да ће величина парохија бити повећана и да ће број православних свештеника бити смањен. (Исидора Точанац Радовић, „Бачка епархија у другој половини XVIII века - Реформисање мреже парохија“, 87-88).

Извори:

Митрополијско-патријаршијски Архив Српске академије у Сремским Карловцима, фонд „А” сиг.33/1797. (АСАНУК, МП, „А”, 33/1797.)

Литература:

Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу. Београд: Музеј српске православне цркве, 1993.

Гавриловић, Владан „Пописи Бачке епископије 1823-1844”, *Зборник Матице српске за Историју* 65/66, (2002): 211-229.

Гавриловић, Славко „Из привредне и друштвене Ивдрије Батаљона”, у: *Шајкашка II*, ур. Славко Гавриловић, 187-341. Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975.

Demian Johann Andreas, *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen, Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn*, III band. Wien: In der Camesinischen Buchhandlung 1807.

Ђукић, Аврам „Шајкашки батаљон”, у: *Шајкашка, I*, ур. Славко Гавриловић, 139-417. Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975.

Епископ Сава. *Српски јерарси од деведесетог до двадесетог века*. Београд:Евро; Подгорица:Унирекс; Крагујевац:Каленић, 1996.

Косовац, Мата. *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. године*. Сремски Карловци: митрополијска штампарија, 1910.

Крестић, Василије „Од развојачења Батаљона до стварања Краљевине СХС”, у: *Шајкашка II*, ур. Славко Гавриловић, 341-429. Нови Сад, Србија: Матица српска, 1975.

Радовић Точанац, Исидора. „Бачка епархија у другој половини XVIII века: Реформисање мреже парохија”, *Зборник Матице српске за историју* 87, (2013): 87-108.

Serbian Region Šajkaška at the End of the Eighteenth Century

Vladan Gavrilović

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Summary: *Šajkaška is a region in central Bačka, which is still, for the most part, inhabited by Serbs. In 1763, the Šajkaš Battalion was created on its territory, serving as one of the administrative military areas in the Habsburg Monarchy. Simultaneously, the places of the Šajkaš battalion, ecclesiastically speaking, were part of the Bačka diocese, falling under the proto-presbytery of Žabalj. Thanks to this arrangement and the 1797 census data from the Diocese of Bačka, we can discuss the ethnic composition, population, average household size, churches, and clergy within the proto-presbytery of Žabalj, that is, the Šajkaš battalion. The most populous places, with a higher number of priests, were Curug, Josifovo (Zabalj), and Kać. Titel, the headquarters of the Battalion, was of medium size, while Vilovo and Lok were the smallest. In most cases, the Šajkaš area had between 1,000 and 2,000 inhabitants and one to two priests. Despite being border guards and soldiers, the Šajkaši recognized the importance of education. The majority of them sent their children to school to acquire the necessary education.*

Keywords: *Šajkaška, Bačka diocese, Žabalj protopresbyterate, XVIII century*

Педагошке науке

Прегледни рад

UDK: 7.032:930.85(38)

DOI: 10.7251/FLZB2223085B

Хеленистичко педагошко наслеђе

Биљана Сладоје Бошњак^{1*}, Ранка Перућица^{**}, Соња Каурин^{***}

*Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет

Катедра за педагогију

**Универзитет у Источном Сарајеву, Медицински факултет

Катедра општеобразовних предмета

***Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет

Катедра за педагогију

Сажетак: Хеленизам представља свој хеленске културе са оријенталном. Историографија није била израдила јединство мишљења када су у питању како географске, тако и хронолошке границе хеленизма. Ранији хеленизам траје до 1. вијека прије нове ере, а позни од почетка 1. вијека прије нове ере и траје до почетка 6. вијека нове ере (Калезић, 2005). Будући да је у питању дужи временски период у којем се прелићу двије епохе – античка и ранохришћанска – било је, с једне стране, врло изазовно, а са друге, захтевно проучавање сусрет ове двије епохе, посебно са педагошкој аспектима. Зато смо поставили циљ овог

^{1*} biljana.sladoje.bosnjak@ff.ues.rs.ba

рада: проучићи хеленистичко педагошко наслеђе. Циљ је операционализован на задатке: 1) проучићи значење и поријекло израза хеленизам; 2) проучићи и анализираћи сусрет античке и ранохришћанске епохе; 3) проучићи каџихизаџорску/ бојословску школу у Александрији. У складу с овако представљеним задацима конципирали смо поглавља у раду. Током проучавања коришћене су метода теоријске анализе и историјска метода. Резултати проучавања представљени су у раду. За наредно проучавање било би значајно саопредати педагошке елементе из хеленске културе у земљама које су је наслиједиле (Римско царство, Византија).

Кључне ријечи: хеленизам, педагошко наслеђе, Александрија, александријска филозофска школа, каџихизаџорска школа

Уводне напомене

Сматра се да је хеленизам био историјски неопходан резултат цјелокупног развоја античке Грчке. Спој хеленске културе са оријенталном назива се хеленизам, или сликовитије речено, „до тада одвојени токови староисточне, грчке и македонске историје сустекли су се у један јединствени ток“ (Parazoglu, 1995: 3). Тарн (Tarn; види код: Ranović, 1962: 14) нуди обухватнији одговор на питање шта је хеленизам:

„Према једнима то је нова култура, која је настала из грчких и источњачких елемената; према другима, то је продирање, ширење грчке културе на Исток; неки сматрају да је хеленизам наставак чистог правца старогрчке цивилизације, други, – да је то иста цивилизација формално измијењена у новим условима“.

Према мишљењу овог аутора, свака од ових одредница садржи истину, али не цијелу истину. По њему, хеленизам је условни назив за цивилизацију током које је грчка култура „пронијела свјетлост далеко од своје постојбине“ (ibidem: 15) и тако постала свјетска тековина која се његовала по грчким колонијама и по крајевима докле је допирао грчки утицај. Без освајања Александра Македонског не би било хеленистичке историје, јер он није био само војник и политичар, „него и мисионар грчкога духа и грчке културе: он је космотворни геније“ (Калезић, 2005: 153). Александро-

вим освајањем Грчка постаје дио једне велике цјелине унутар које струје људи и њихови производи, техничке тековине и природна блага, знања и вјештине, традиције, вјеровања, обичаји, што води ка креирању једног новог друштва. У представи о хеленској култури *Панеџирику* из 380. године Исократ (види код: Рановић, 1962: 22) пише да захваљујући хеленизму „име Хелен више не означава поријекло, већ духовну хармонију; сад се Хеленима не називају људи везани крвним везама, већ људи који учествују у нашој просвјешћености“.

Израз хеленизам увео је у модерну науку њемачки научник Јохан Густав Дројзен², тридесетих година 19. вијека, да би њиме обиљежио нову епоху у историји источног Средоземља коју отварају освајања Александра Македонског³. У *Сейџауаџинџи* (грчком преводу Старог завјета) са почетка 3. вијека прије н.е., ријеч *hellenismos* има значење „подражавања хеленског начина живота и хеленских обичаја“, док се у Новом завјету, ријеч *hellenistes* употребљава за обиљежавање Јеврејина који је прихватио хеленски језик и обичаје (Parazoglu, 1995: 5). Ријечи које су Дројзену послужиле за стварање термина хеленизам потичу од глагола *heleniso*, што је у антици значило: „говорити као Грк“, „говорити чисто грчки“, а затим – „погрчити“ (ibidem: 5).

Историографија није била изградила јединство мишљења у одређивању како географских, тако ни хронолошких граница хеленизма. У данашњој литератури под *хеленизмом* подразумијева се период од Александрових освајања и Аристотелове смрти до пада Западног Римског царства 476. године, односно све до 529. године, када је римски цар Јустинијан затворио све филозофске школе у Атини. Тај догађај означава крај античке културе и филозофије и уједно почетак средњег вијека. Још прецизније, период хеленизма дијели се на два периода:

---

2 Дројзен је први увео термин *хеленизам* у науку. Од тада почиње све озбиљније и дубље изучавање ове епохе. Томе је допринио стални пораст изворне грађе коју откривају археолошка истраживања (Parazoglu, 1995: 5).

3 Историја хеленизма до средине 19. вијека није била обрађивана. Као разлог Рановић (Ranović, 1962) наводи то што су историчари више вољели да од чаробне класичне Грчке прелазе на републикански Рим у чијим предањима су налазили поучне примјере грађанског хероизма и војне вјештине, а само узгред су бацали погледе на историју хеленизма.

1. Александријски период траје од Александра Македонског до 30. године н.е. када је посљедња хеленистичка држава изгубила своју независност. Будући да је уједно везан и за оснивање Римског царства, може се сматрати за крај једнога и за почетак другог периода. У том периоду главна средишта књижевнога рада били су Александрија, Антиохија, Пергам.
2. Римски период тече од оснивања Римског царства до 529. године, када је цар Јустинијан затворио филозофску школу у Атини, гдје је „хеленски дух био нашао последње прибежиште, а седморица последњих учитеља те школе иселила се у Персију“ (Ђурић, 2003: 17). Најзначајнија карактеристика тога периода јесте исељавање Хелена у Рим у 1. вијеку н.е.

Најупадљивија црта хеленистичког периода свакако је ширење грчког језика, грчке културе и грчког начина живота у земљама Старог истока. Да би се десило то ширење, појавио се општегрчки језик⁴ који постаје универзални језик хеленистичке културе, па онда и хеленистичко-римске (Калезић, 2005: 154). Општегрчки језик – *коине* представља варијанту атичког нарјечја, које је очишћено од сувишних локалних елемената. Осим основног споразумијевања и споразумијевања потребног за трговачке размјене, ова варијанта атичког нарјечја постала је средство за размјењивање културне баштине и стварање универзалне културе. Прихватили су га и писци, филозофи и научници који нису били грчког поријекла, што је уједно био предуслов за размјену идеја, мишљења и сазнања међу њима, а потом и за писање на овом језику. Рановић (1962: 226) сматра да је заједнички језик представљао један од врло ефикасних начина за „укрштавање живота, начина и обичаја“. Хердер (Herder; види код: Stamatović, 2022: 276) је оцијенио улогу грчког језика, наравно, у својој хеленистичкој варијанти на следећи начин:

---

4 Општегрчки језик је постао језик образовних друштвених слојева не само у Грчкој, већ и у земљама Истока, и не само у периоду хеленизма, већ и у доба римске империје, кад се општегрчки језик ширио и на Западу. Тим језиком писан је и превод јеврејске библије и сва литература раног хришћанства, намијењена народним масама римске империје (Рановић, 1962: 225).

„Грчки језик постао је спремником и овојницом азијатских идеја: азијатски анђели постали су грчка божанства, полубогови, хероји те напоследку еони: калдејска и перзијска мудрост стала је попримати форме хеленизма, неоплатонистичке филозофије, разних других праваца, напоследку и гнозе“.

Овај цитат нам указује на то како се садржај хеленистичке умјетничке литературе битно измијенио из разлога што је дошло до мијешања обичаја, култура, вјеровања. Паралелно са старим књижевним врстама, које су имале своје представнике и у хеленистичком периоду, јављају се првенствено у Грчкој нови жанрови, који одговарају промијењеним друштвеним тежњама и умјетничким укусима. Криза полиса и појава монархија лишиле су грчку литературу подлоге на којој се она била развила. Рановић, (1962: 226) о томе овако пише: „Друштвени мотиви, који су грчкој умјетничкој литератури класичног периода давали тон и правац, све више уступају мјесто личним, индивидуалним мотивима, а величанствено и узвишено повлачи се пред свакодневним и ситним, дубоко понирање у живот друштва и човјека у друштву уступа мјеста површним, мада тачним запажањима и описима“.

Тако настају нови типови литерарних дјела – епиграми, идиле, жанр-сцене, мале елигије, љубавна лирика. Није само литература измијенила свој садржај и створила нове форме. И у филозофији и у религији десиле су се веома битне промјене. Филозофија је у животу појединаца и друштва играла значајну улогу, само је њен садржај био другачији него што је био раније; ничу нове школе, а пропадају старе. Такви измијењени услови детерминишу ондашњу педагошку стварност.

Сусрет античке и ранохришћанске културе у периоду хеленизма

Осим што је у периоду хеленизма дошло до спајања више народа у једну цјелину, дошло је до спајања двије културе: античке/грчке и ранохришћанске. Грчка цивилизација извршила је дубок утицај на хришћански дух, а хришћанство је измијенило античку традицију, тако што је скренуло пажњу са спољашње стране човјека на унутрашњу духовност. Шијаковић (2013: 300) га описује овако:

„Сусрет(ање) између хеленске философије и хришћанске вјере нема само значење једног непоновљивог и обасјавајућег историјског догађаја, него има трајно обавезујући смисао за европску културу јер је управо то произвело ту културу“.

Прелаз није био нимало једноставан ни лак. У раним вијековима хришћанства образовање је стицано у паганским школама, јер хришћани у то вријеме нису имали својих школа. Ширењем хришћанства и формирањем хришћанских заједница, постепено се указивала потреба за оснивањем хришћанских школа. Када је постала доминантна, хришћанска Црква сачинила се са проблемом односа између хришћанског образовног система и античко-грчког система образовања. Постојала су три приступа која се тичу односа хришћанства према античкој култури: одбацивање – образован човјек из античког свијета који би прихватио хришћанство долазио је у искушење да се одрекне културе којој је припадао; други приступ било је некритичко прихватање античке књиге, који је водио у јерес и трећи приступ био је рационално засновано прихватање тековина паганске мисли и ријечи. Кад се говори о правилном кориштењу античког наслијеђа, ранохришћански писци тврде да притом може бити од велике користи примјер и начин рада пчела, што се приписује Василију Великом (око 330–379.) (Pranjić, 2012: 335–336). Као што пчела сише сок из цвјетова, на сличан начин хришћанин може да се користи античком литературом. Пчела пробире цвјетове, што више, чак и из одабраних не узима све, него само оно корисно носи у своју кошницу. Овим поређењем црквени оци су указали на три битна обиљежја своје методе: прво је да у свеопштој хришћанској употреби нити један цвијет не смије остати непримијећен на цвијећем богатој ливади античког духа; друго је начело брижног разликовања у одабиру кориснога, а треће је обрада прочитаног како би се кроз мноштво појединих садржаја дошло до новог (*ibidem*). Филозофија Филона Александријског⁵ показала се као подесна веза – и временски и тематски – између паганске, првенствено грчке филозофије која већ

5 Филон, јеврејски филозоф, потицао је из александријске јеврејске колоније (25. г. прије Христа до 50. године по Христу) (Ристовић, 2005).

пролази и хришћанске религије која тек треба да почне да се развија. Јегер (Jeger, 2007) сматра Филона прототипом јеврејског филозофа који је апсорбовао цјелокупну грчку традицију и употријебио њен богат појмовни рјечник и њена литерарна средства да докаже оно што је имао на уму. У својим бројним дјелима писаним на грчком језику, Филон је покушао да покаже да се његова јеврејска религија може представити и разумјети терминима грчке филозофије и тако ју је оправдао пред судом разума. С тим у вези, Петронијевић (2002: 219–220) је записао: „Спајање Старог завета са грчком философијом постигао је Филон тиме што је доказивао да су сви грчки филозофи Стари завет, као познат целом свету, познавали и употребили у својим учењима“. Са Филоном Александријским на челу улази јеврејска филозофија у Александријску школу – неопитагорство, стоицизам и уопште еклектички платонизам 1. и 2. вијека и неоплатонизам (Калезић, 2005)⁶. Филонове ставове касније ће у хришћанску теологију пренијети Климент Александријски и Ориген.

Треба се подсјетити да је Александријска филозофска школа обликовала сопствени систем наставе и специфичан приступ васпитно-образовним садржајима (Бралић, 2009), будући да је Александрија⁷, од почетка била главно средиште научног, књижевног, религијског и филозофског живота. Постојао је богати и врло добро организовани центар – Александријски музеј⁸, у ком се литература није само прикупљала, већ и изучавала. Систематски се радило на филолошким истраживањима, систематизацији и комента-

6 Прво мјесто заузима нова филозофска школа стоичара која је у почетку истакла низ интересантних и плодних идеја, али се касније све више пажње посвећивало питањима морала и теологије. У римско доба, многобројни филозофски прваци стапају се у школу неоплатониста која обиљежава спајање учења стоичара, епикурејца и скептичара са садржајем Платонове и Аристотелове филозофије (Ranović, 1962: 230–231).

7 Град је основан на већ постојећој насеобини рибара и поморских пљачкаша, око 331. године прије нове ере, од стране Александра Македонског. Будући да је географски на одличном мјесту (главни трговачки пут), за мање од једне генерације, порастао је толико да је по броју становника и димензијама надмашио Картагину и постао други по величини град древног свијета, одмах послје Рима. Постаје највећи центар хеленске културе у Египту, са три велике групације различитог етничког поријекла: Грка, Јевреја и Египћана (Ranović, 1962).

8 Библиотека ове институције у Брухејону имала је око 700.000 свитака. У свим значајним градовима постојале су библиотеке (Ranović, 1962: 225).

рима грчке литературе – умјетничке и научне. Најпознатији научници налазили су се на челу библиотеке и руководили су њеним радом: Деметрије Фалеронски, Ератостен, Зенодот, Аристарх, Аристофан, Аполоније са Родоса, Калимах (Ranovič, 1962: 225). Дакле, Александријска филозофска школа представљала је значајну образовно-научну подлогу за даљи развој школа у приоду позног хеленизма.

Катихизаторска/богословска школа у Александрији

Под утицајем александријске филозофске школе, прије свега Филонове филозофије и ранијег педагошког искуства, описаног у претходном наслову, у Александрији је основана богословска школа у првим вијековима хришћанства – школа за оглашене – оне који се припремају за крштење (Шестун, 2013: 125), а звале су се катихизаторским школама. Александријска катихизаторска школа се неизбјежно ослањала и на снажну образовну и културну подлогу која се вијековима раније утврђивала и развијала у александријској средини тако да не чуди да је била позната по нарочитом усмјерењу и квалитетом предавања. Поучавање у школи било је енциклопедијско; прво се излагао читав низ свјетовних наука, потом се уздизало до моралне и религијске филозофије, и најзад до хришћанске теологије, која се представљала у виду коментара светих књига. У космополитској Александрији, дакле, ни ова катехетичка школа није могла бити само катехетичка, нити само теолошка, већ је имала барем двоструки циљ јер је, с једне стране, чак обезбјеђивала елементарну наставу када и гдје је то било потребно, а са друге, пружала је образовање високог и највишег нивоа које је представљало подршку и суштину апологетском раду.

Да би сачували народ од паганских утицаја, управници александријског катихетског училишта креирали су самосталан систем хришћанског знања. Примјењивали су одговарајуће методе у складу са духовним степеном образовања. Почетници, који су се називали тврдим срцем, образовали су се држањем дисциплине, а зналци или гностици путем тајни (Сандо и Живковић, 2015). Нижи степен школовања у школи у Александрији

обухватао је изучавање филозофије и свјетских наука, а виши студије хришћанског богословља и тумачење Светог писма. Сандо и Живковић (2015: 55) пишу: „Овде је први пут дошло до научне и уметничке обраде хришћанског учења, као и до систематског изучавања принципа и правила живота у вери“.

Најзначајнији представници школе били су Климент Александријски и Ориген. Климент (150/153–215/220) је значајну пажњу посветио педагошким питањима. Његова позната дјела су: *Подсџицаји/Подсџрек Хеленима*, *Пегаџоџи* и *Сџромаџе*. Дјело *Подсџицаји/Подсџрек* служи за обраћање пагана, дјело *Васџиџач* за увођење у нови живот новообраћених пагана и дјело *Шаренице* за теолошку изградњу већ очврслих вјерника (Ристовић, 2005: 170). Образовање се састојало од једног припремног и два основна курса. За припремни курс служило је дјело *Подсџицаји/Подсџрек* (Шестун, 2013; Ристовић, 2005). Као приручник за први курс написан је *Пегаџоџи/Васџиџач*, а за други *Сџромаџе/Шаренице* (ibidem). Свако од ових дјела одговарало је једном аспекту или елементу наставе у катехетичкој школи: почетној катехуменској настави, изучавању хришћанског морала и напредним студијама.

За своје дјело *Подсџицаји* (*Protrepticus*), Климент Александријски преузима литерарни облик који су користили грчки филозофи од времена Сократа да би позвали и подстакли људе да користе њихов начин живота. Његов стил је декламаторски, а користи средства и ефекте реторичког стила тога доба. Јегер га описује на овај начин: „Климент Александријски не проповеда, он доказује. Али његова проза је често блиска поезији“ (Jeger, 2007: 41). Наслов дјела *Пегаџоџи* приказује Христа у новој улози о којој је Јегер (Jeger, 2007: 74) записао:

„Већ избор наслова Паидагогус, који приказује Христа у новој улози, указује, наравно, на однос хришћанства према грчкој култури, пошто је за свет који је говорио грчки језик то била 'паидаџа', идеал људског постојања којем је, од како се та идеја јавила увек у Платона и Исократа, тежио сваки образован човек, свака образована жена и сваки цивилизован народ“.

Иако се са грчког језика, ријеч педагог преводи као водич дјетета, Климент назива све људе божијом дјецом без обзира на њихов узраст и искуство. По њему, област педагога је пракса, а не теорија; не поучавање већ морално побољшање – то је циљ (Климент Александријски, 1996: 290; види код: Шестун, 2013: 126). Он открива духовни смисао педагогије јер васпитање посматра као спасење. Педагогија као наука бави се васпитањем, односно, бави се спасењем човјека. Достижање педагошких идеала у *Παγαιου* посматра се као: стицање праведних обичаја; васпитавање хришћанског понашања и побједа над страстима. Када су у питању васпитни методи, Климент (1996: 79–80; види код: *ibidem*) се залаже за строгост као главни васпитни метод и пише:

„Строг метод је користан ради правилног васпитања деце, он има значај помоћног средства неопходног у васпитању. Многе страсти се могу искоренити само посредством казне, обзнанивањем најстрожих заповести и предавањем неких теоријских основа. Тако је, на пример, прекор својеврсна хируршка операција над страстима душе“.

Стопама Климента Александријског наставио је и његов прослављени ученик Ориген (184/5–254/5), који слови за најобразованијег хришћанина свог времена. Њему је пошло за руком да у александријској катихизаторској школи, која је израсла из хеленистичке говорничке традиције и на којој је особно поучавао, антички образовни потенцијал унесе у хришћански миље те на тај начин припреми терен за хришћански образовни систем. Тон његових књига трезвен је и рационалан. Овај дио свог писања он одваја од својих проповиједи које су морално-поучног карактера. Ристовић (2005: 174), у складу с тим, наводи: „Ориген је свој однос према језику и стилу, и теоријски и практично, као и неки пагански философи, ставио на раван односа између празне красноречивости ретора и мудрог и промишљеног изражавања философа“. Јегер (Jeger, 2007: 40) описује Оригена: „Велика дела приказују га као мајстора филозофског расправљања у стилу грчке књижевности тог доба, док у својим коментарима он користи методе и пише у стилу текстуал-

не критике и егзегетске литературе коју је развила александријска филолошка школа која је цветала вековима пре његовог времена“.

На више мјеста наилазимо на коментар да је у Оригеново доба школа у Александрији имала карактеристике неке врсте универзитета, која је била намијењена вишем хришћанском образовању (pravoslavje.net; Јанович, 1962). Будући да је гласио као одличан предавач, долазило је много слушалаца да прати његова учена и занимљива излагања. Од јутра до вечери, чак и ноћу, ученици су посјећивали кућу у којој је живио Ориген. Такав начин наставе пружао је шансу добрим ученицима да се што више ангажују и истакну. Учитељи нису добијали плату за свој рад, јер је бављење науком била привилегија материјално ситуираних људи-стваралаца; а постојао је и други разлог: предавање наука ове врсте била је тако узвишена дужност да се није могла адекватно платити материјалним средствима. Ако учитељ није био толико имућан да би се могао бавити науком и предавањима, помјесни епископ би му обезбјеђивао услове за рад. Често је долазила до изражаја и дарожљивост имућних мирјана који су обезбјеђивали средства за реализацију научних циљева и пројекат: за пописивање књига и уџбеника, бесједа, катихизиса, коментара.

Поред ових службених школа, већ од половине 2. вијека, постојали су слободни учитељи и хришћански филозофи (нпр. Јустин), који су, слиједећи примјер профаних школа, окупљали хришћанске ученике да би размишљали о значењу и о догађањима свијета и живота. Многи од њих изабрали су дидактички облик разговора, одговарајући на питања и примједбе.

Закључак

Циљ нашег проучавања односио се на *Хеленистичко њедајошко наслеђе*. Да би испунили овако постављен циљ проучавања, поставили смо три задатка. Први задатак односио се на проучавање значења и поријекла израза *хеленизам* и у складу с овако постављеним задатком, конципирали смо прво поглавље у раду. Према општим одредницама, хеленизам обухвата период од 3. вијека прије наше ере до 2. вијека наше ере, а представља спој

хеленске културе са оријенталном. Проучавањем овог периода, закључили смо да историографија није била изградила јединство мишљења око одређивања како географских, тако ни хронолошких граница хеленизма. У проученој литератури која се детаљније бави овим периодом, подразумева се период од Александрових освајања и Аристотелове смрти до пада Западног Римског царства 476. године, односно све до 529. године. Будући да је у питању дужи временски период у којем се преплићу двије епохе – античка и ранохришћанска – било је с једне стране, врло изазовно, а са друге, захтјевно да проучавамо њихов сусрет. У складу с тим поставили смо и други задатак у проучавању: проучити и анализирати сусрет античке и ранохришћанске епохе. Рано хришћанство, наставља античку традицију што са собом носи одређене реакције: првобитну одбојност након чега слиједи прихваћеност, додуше, у почетку само неких елемената античке традиције. Филозофија Филона Александријског показала се као подесна веза – и временски и тематски – између паганске, првенствено грчке филозофије која већ пролази, и хришћанске религије која тек треба да почне да се развија. У раним вијековима хришћанства образовање је стицано у паганским школама јер хришћани у то вријеме нису имали организоване своје школе. Ширењем хришћанства и формирањем хришћанских заједница постепено се указивала потреба за оснивањем хришћанских школа. Сљедећи задатак који се наметнуо, односио се управо на проучавање најистакнутијих школа у периоду хеленизма од којих се издвојила катихизаторска/богословска школа. Под утицајем александријске филозофске школе, основана је богословска школа у првим вијековима хришћанства. Она се ослањала на образовну и културну подлогу која се вијековима раније утврђивала и развијала у александријској средини. Најзначајнији представници школе били су Климент Александријски и Ориген.

Историју педагогије не можемо дијелити на периоде који су затворени у себе, већ треба да их посматрамо као периоде који се међусобно преклапају. Другим ријечима исказано, педагошки системи нису одвојени него су, напротив, повезани. Свакако, не могу се тражити везе тамо гдје оне реално не постоје.

Препорука за будуће проучавање односи се на освјетљавање школства у периоду романизације Истока у 4. вијеку, тј. када су “центри моћи” пренијети из Рима у Константинопољ. Дотадашње филозофске и ораторске школе по цијелом Римском Империју полагано ће се претварати у катехетске и теолошке. Касније, у средњем вијеку, новонастали манастири, као центри образовања, његоваће хеленистички облик образовања, у мјери која им буде задовољавајућа.

Литература

Бралић, Ж. (2009). Високо образовање у раном хришћанству – Клемент и Александријска катехетичка школа. *Годишњак Факултета безбедности*, 223–244.

Ђурић, М. (2003). *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Џлебник, Л. (1983). *Општа историја школства и педагошких идеја*. Београд: Просветни преглед и Горњи Милановац: Дење новине.

Јегер, В. (2007). *Рано хришћанство и грчка паидеја*. Београд: Службени гласник.

Јовановић, М. (2011). *Из Хермесове њалесџуре - љрилој историји класичне филологије код Срба*. Београд: Филолошки факултет.

Калезић (2005). *Античка философија*. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке и Православни богословски факултет.

Група аутора. (2008). *Историја човећанства. Грћка*. Београд: Моно и Манјана

Рапазоглу, Ф. (1995). *Историја хеленизма, Владавина Александра Великог Доба Дијадоба*. Београд: Наука и друштво.

Петронијевић, Б. (2002). *Предавања из историје философије*. Београд: Плато.

Пољак, М. (2009). Филон Александријски као спона између антике и средњег вијека. *Филозофска истраживања*, 116/29, 657–668.

Прањић, М. (2012). Одгојно-теоријска двојба раног крћћанства. *Црква и свијету*, 3, 322-347.

Раповић, А. В. (1962). *Хеленизам и његова историјска улога*. Сарајево: Веселин Маслећа.

Ристовић, Н. (2005). *Старохришћански класицизам. Позитивни ставови старохришћанских љисаца љрема античкој књижи*. Београд: Чигоја штампа.

Ристовић, Н. (2010). *Хришћанство и античко наслеђе*. Београд: Институт за теолошка истраживања.

Сандо, Д., Живковић, И. (2015). *Православна идеологија*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Сладоје Бошњак, Б. (2018). *Теолошко-историјски аспекти у васпитању*. Београд: Јасен.

Stamatović, S. (2022). *Pojam helenističke filozofije* (doktorska disertacija). Split: Filozofski fakultet.

Gregorić, P., Grgić, F. i Grgić, M.-H. (ur.) (2005). *Helenistička filozofija – Epikurovci, stoici i skeptici*. Zagreb: Kruzak.

Шестун, И. Г. (2013). *Православна идеологија – историјске и историјско-теоријске основе идеологије православне цивилизације*. Крагујевац: Каленић.

Шијаковић, Б. (2013). *Присујности трансценденције. Хеленство, Хришћанство, Философија*. Београд: Службени гласник.

Hellenistic Pedagogical Heritage

Biljana Sladoje Bošnjak*, **Ranka Perućica****, **Sonja Kaurin*****

*University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy

Department of Pedagogy

**University of East Sarajevo, Faculty of Medicine

Department of General Education Subjects

***University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy

Department of Pedagogy

Summary: *Hellenism represents the fusion of Hellenic culture with Oriental culture. Historiography has not established a consensus regarding the geographical and chronological limits of Hellenism. Earlier Hellenism extended until the 1st century BC, while later Hellenism began in the early 1st century BC and persisted until the beginning of the 6th century AD (Kalezić, 2005). Given the lengthy period during which ancient and early Christian epochs interweave, studying the convergence of these two eras, especially from a pedagogical perspective, posed both a significant challenge and demand. Hence, the objective of this work is to explore the Hellenistic pedagogical heritage. To achieve this overarching goal, specific tasks were outlined: 1) to investigate the meaning and origin of the term Hellenism; 2) to study and analyze the intersection between the ancient and early Christian periods; 3) to explore the catechism/theology school in Alexandria. The chapters of this work were structured in alignment with these tasks. The study employed theoretical analysis and the historical method. The paper presents the findings of the research. Subsequent studies could further examine the pedagogical elements derived from Hellenic culture in the regions that inherited it, such as the Roman Empire and Byzantium.*

Keywords: *Hellenism, pedagogical heritage, Alexandria, Alexandrian philosophical school, catechism school*

Originalni naučni rad

UDK: 371.213.1:37.016

DOI: 10.7251/FLZB2223101J

Korelati sociopedagoških obilježja učitelja i primjene integrativne nastave prirode i društva

Slaviša Jenjić^{1*}, Tanja Stanković-Janković*, Snježana Kević-Zrnić*,
Bojana Lazić**

*Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

**Osnovna škola „Drvar“

Sažetak: Sadržaji nastave prirode i društva koncipirani su tako da počinju sa oblastima iz bliže okoline, a zatim se upoznaje zavičaj i šira okolina što u starijem uzrastu dovodi o upoznavanja teritorije i obilježja cijele države. Različitosti nastavnih sadržaja ostavljaju mogućnost za primjenu različitih nastavnih sistema u nastavnom procesu, kreiranje brojnih inovacija, ovladavanje sadržajima kroz različite vidove ambijentalne nastave. Sadržaji nerijetko koreliraju sa sadržajima ostalih nastavnih predmeta, te postoji mogućnost integracije nastavnih sadržaja, tačnije primjene integrativne nastave. S tim u vezi, analizirani su i u ovom radu predstavljeni rezultati opširnijeg istraživanja na temu Integrativni pristup realizaciji sadržaja nastave prirode i društva. Primijenjen je survey istraživački metod. Anketirano je 122 učitelja i obuhvaćeno više aspekata integrativne nastave. Autori u ovom radu analiziraju i predstavljaju rezultate koji se odnose na korelate sociopedagoških obilježja učitelja i primjene integrativne nastave prirode i društva, a akcenat je stavljen na obrazovni nivo

^{1*} slavisa.jenjic@ff.unibl.org

učitelja, radni staž, sredinu u kojoj se škola nalazi (selo–grad) i sastav odjeljenja (višerazredno ili homogeno odjeljenje). Rezultati potvrđuju postojanje značajne povezanosti pripreme i realizacije integrativne nastave sa obrazovnim nivoom učitelja, dok ostala sociopedagoška obilježja nisu u korelaciji sa integrativnom nastavom prirode i društva. To ukazuje na potrebu kontinuiranog stručnog usavršavanja učitelja, inoviranje silabusa učiteljskih studija i stalnog povećanja kvalitete nastavnog procesa.

Ključne riječi: *učitelji, sociopedagoška obilježja, priroda i društvo, integracija nastavnih sadržaja.*

Uvodna razmatranja

Svakodnevni nastavni proces i realitivno „kruti” nastavni planovi i programi postavljaju pred učenike brojne izazove. Učitelji u savremenoj školi poučavaju učenike u skladu sa opštim i posebnim ciljevima iz nastavnih planova i programa, uzrastom učenika, nastavnim medijima, ali i njihovim metodičkim kompetencijama. Predavačka (tradicionalna) nastava postepeno smanjuje ili gubi svoju dominantnu ulogu u nastavi, a veći značaj dobijaju, i u školama se primjenjuju različiti inovativni modeli rada. Različiti nastavni sistemi dobijaju veći značaj u nastavi prirode i društva. Uz to, savremena informaciona tehnologija postaje bitan činilac planiranja, pripremanja i posebno realizacije nastavnog procesa. U kojoj mjeri će biti prisutna nastava zasnovana na predavačkoj paradigmi, ili, sa druge strane, koliko će u nastavi biti zastupljen inovativni pristup nastavnom radu odlučuje uglavnom učitelj ili nastavnik. „On određuje ciljeve i zadatke časa, bira nastavne sadržaje, bira medije kojim će predstaviti nastavni sadržaj, bira nastavne materijale i izvore, bira metode i oblike rada, određuje vremenski okvir rada, prati učenički rad, vrednuje proces i rezultate učenja” (Šehović, Jovanović i Danilović, 2013, str. 146). Pored svega nabrojanog, učitelj ima mogućnost, ali istovremeno i odgovornost, da nastavu za učenike mlađih razreda osnovne škole, učini interesantnom i izazovnom kako bi postignuća učenika bila u skladu sa njihovim stvarnim mogućnostima. Učitelj u svakom dijelu nastavnog procesa može da vodi učenike u zonu narednog razvoja.

Među brojnim nastavnim sistemima i inovacijama svoje mjesto u savremenoj školi našla je i integrativna nastava. Istina, nije jednako zastupljena u svakoj školi, razredu,

odjeljenju i nastavnom predmetu, ali to i nije imperativ savremene nastave. Primjena integrativne nastave omogućava uspješnije postizanje očekivanih ishoda. Za svakog učenika, učitelja, roditelja, ali i društvo u globalu, važno je da u nastavnom procesu definisani očekivani ishodi postanu ishodi do kojih će se doći realizacijom nastave. Oni se definišu prije početka nastavnog procesa u formi obaveza koje se očekuju od učenika (Микановић, 2014), te je važno promišljati o tome šta će se postići učenjem određenog nastavnog sadržaja. Zašto se nešto uči treba da je određeno jasno formulisanim ciljevima, ishodima i kompetencijama (Branković i Partalo, 2013). Brojne prednosti i mogućnosti u pogledu ostvarivanja ishoda učenja, znanja primjenjivih u različitim uslovima svakodnevnog života, posebno u mlađim razredima osnovne škole pruža integrativna nastava.

Teorijske osnove integrativne nastave

Na temeljima shvatanja holizma o funkcionisanju organizma kao cjeline (Krstić, 1996), prihvaćena je holistička paradigma vaspitanja i obrazovanja. Uvaži li se ovakvo shvatanje ili njemu slično, po kojem se ljudska priroda može razumjeti jedino ukoliko se pojedinac proučava kao cjelina (Fulgosi, 1997), zaključuje se da se i nastavni sadržaji namijenjeni učenicima trebaju proučavati kao jedinstvena cjelina. Na tim osnovama utemeljen je integrativni pristup učenju, odnosno osnove integrativne nastave. Prema holističkoj paradigmi vaspitanje i obrazovanje su međusobno isprepleteni i uslovljeni procesi (Vrkić Dimić i Vidić, 2015). Obrazovanje je sastavni dio vaspitanja, tako da se obrazovnim radom suštinski vaspitno djeluje na učenike. Obrazovni proces u školama predstavlja kontinuiran rad na sadržajima različitih nastavnih predmeta, koji se u stvarnosti integrišu u jedinstvenu cjelinu.

Brojni nastavni predmeti u školama obuhvataju različite nastavne sadržaje, no jedinstven pristup i integracija nastavnih sadržaja (kada je to moguće) omogućava dobru vezu između nastavnih sadržaja i nastavnog procesa sa znanjima primjenjivim u realnom okruženju i životu. Takva nastava je više usmjerena na učenika, a naročito ako se učenici upoznaju sa različitim strategijama učenja za koje će moći svjesno da se opredjeljuju u zavisnosti od cjelokupne situacije učenja (Stanković-Janković, 2020). Stoga ima smisla raditi na razvoju i unapređivanju

cjelovitosti ili integrativnosti nastavnog procesa. Zahtjev za cjelovitošću (integracijom) nastave nije nov, jer su ga pristalice koncentracije postavile još polovinom 19. vijeka, a u novije vrijeme postavlja se u najoštrijoj formi. Za to postoje tri osnovna razloga: a) priroda naučnog razvoja, b) karakter saznanjog procesa, v) praktična primjena znanja (Вилотијевић и Вилотијевић, 2016). Dinamizmi u razvoju nauke i tehnologije dovode do potrebe interdisciplinarnog pristupa u svim sferama saznavanja, sagledavanje pojava i procesa iz različitih pravaca, te parcijalni pristup procesu sticanja znanja gubi na značaju. Savremeni svijet transformiše se velikom brzinom, razvijaju se nove integrisane discipline, javljaju se multidisciplinarni poslovi (Ђurić, 2007), pa otud potreba da se tradicionalna škola transformiše u inovativnu, kreativnu, i fleksibilnu školu. Mogućnost da se unaprijedi nastavni proces nalazi se u kombinovanju različitih oblika nastavnog rada, nastavnih metoda, metodičkih postupaka. Unapređenje nastavnog procesa može se ogledati i u kombinaciji opštih sposobnosti kritičkog mišljenja i specifičnog konteksta u nastavi. Ovakav način rada predstavlja sintetički pristup koji svoju vrijednost iskazuje putem „transfera znanja i vještina između različitih nastavnih predmeta” (Партало, Скопљак и Михајловић, 2019, str. 235). Integracija nastavnih sadržaja podstiče transfer znanja i vještina, pozitivno utiče na divergentno, ali i kritičko mišljenje, koje je naglašeno u uslovima savremenih globalnih društvenih dešavanja i promjena. Sve više je izražena potreba za planskim povezivanjem u svim oblastima ljudskog djelovanja (Stanković-Janković, Jenjić i Kević-Zrnić, 2022).

Informacije koje učenici treba da usvoje u školi još uvijek su podijeljene u okvirima nastavnih predmeta, predmetnih cjelina, nastavnih tema i nastavnih jedinica. Bez obzira na to, nastavu je neophodno organizovati tako da saznanja jednog nastavnog predmeta u procesu učenja koreliraju sa sadržajima ostalih nastavnih predmeta. Istovremeno izučavanje i povezivanje različitih disciplina ili predmeta ostvaruje se horizontalnom integracijom (Basu et al., 2015; Kumar Behera et al., 2017 – види: Минић и Јовановић, 2020). S tim u vezi postavlja se pitanje ima li smisla sadržaje koji učenici treba da savladaju u nastavnom procesu čvrsto razdvajati na nastavne predmete, kako je u aktuelnim nastavnim programima, ili je bolje sadržaje integrisati u jedinstvene cjeline, kada za to

postoje uslovi. Istina je, i to je opšte poznato, da se ne može svim sadržajima u različitim nastavnim predmetima razredne nastave pristupati integrativno i da bi „neprirodna” integracija bila neefikasna i/ili beskorisna.

Integrativna nastava je u mlađim razredima osnovne škole pogodna iz razloga što većinu nastavnih predmeta sa učenicima realizuje jedan učitelj. Planiranjem nastave, a posebno u neposrednom pripremanju za realizaciju nastavnog procesa učitelj je u poziciji da sagleda i stvara funkcionalnu vezu između različitih nastavnih predmeta. Integrativna nastava podstiče interesovanja učenika za rad, jer je smanjen obim predavanja učitelja. Ukoliko se realizuje čas na kojem dominira predavanje, postoji mogućnost da će učenici biti sputani da izraze svoju kreativnost i zainteresovanost za rad (Jenjić, 2012). Učitelj je u mogućnosti da priprema, zatim i ostvari međupredmetnu integraciju nastavnih sadržaja. Integrisana nastava podrazumijeva „da svi elementi nastavnog procesa (sadržajni, psihološki, saznanjani, sociološki i organizacioni) budu funkcionalno povezani i da čine harmoničnu cjelinu” (Drobnjak, 2007, str. 81). Takođe, integracija u obrazovanju može se „definisati kao koordinacija različitih aktivnosti učenja kako bi se osiguralo harmonično funkcionisanje obrazovnog procesa” (Kanwar, Shekhawat, Saxena & Chandra Mehra, 2017, str. 10). Jedna od karakteristika integrativnog pristupa u nastavi jeste i mogućnost unutarpredmetne i međupredmetne integracije. Međupredmetna ili horizontalna integracija stvara uslove da se integrišu sadržaji različitih nastavnih predmeta u jednom odjeljenju. U okviru jednog nastavnog dana obrađuje se jedinstvena (centralna) tema, a sadržaji svih nastavnih predmeta se funkcionalno integrišu i povezuju. U literaturi nailazimo i na termin sadržajna integracija. Sadržajna integracija povezuje se predmetnom integracijom (npr. poznavanje društva – srpski jezik – likovna kultura – muzička kultura) (Jenjić i Dragić, 2017). Unutarpredmetna integracija nastavnih sadržaja ili vertikalna integracija je posebno pogodna za nastavu u višerazrednim (kombinovanim) odjeljenjima, a podrazumijeva da se srodni sadržaji istog nastavnog predmeta različitih razreda integrišu i realizuju kao jedna cjelina. Pri tome učenici starijih razreda imaju mogućnost da se prisjete prethodno naučenih sadržaja, a mlađi učenici mogu da se upoznaju sa sadržajima koje će kasnije detaljnije obrađivati. Integrativni pristup u

višerazrednim odjeljenjima predstavlja bolje rješenje u istovremenom radu sa više razreda na način da se bliski sadržaji integrišu. Integracija je „sedinjavanje određenih dijelova u jednu celinu, uz međusobno povezivanje autonomnih elemenata” (Трбојевић и Шпановић, 2013, str. 32). Sedinjavanje određenih dijelova ne znači da će se svaki nastavni sadržaj integrisati. Naprotiv, i ovdje postoje ograničenja i granice integrativnosti.

Neophodno je da budemo svjesni da integrativna nastava ili nastava usmjerena na djelovanje ima svoje granice, kao i frontalna nastava kojom se sve pokušava postići predavanjem i pokazivanjem (Buljubašić-Kuzmanović, 2007). Dakle, kao i svaki drugi pristup nastavi, različite forme inoviranja nastave, pa i integrativna nastava, imaju svoje domete i ograničenja. Ipak, treba naglasiti da integrativna nastava daje mogućnost učenicima da, istovremenim proučavanjem različitih predmeta, dolaze do novih rješenja, što vodi cjelovitom pristupu u proučavanju (Минић и Јовановић, 2020). Savremena nastava, u odnosu na tradicionalnu, usmjerena na ovladavanje (Stanković-Janković, 2020), teži većoj uključenosti (kognitivnoj, emocionalnoj, socijalnoj) učenika i njihovoj opredijeljenosti za permanentno učenje (Станковић-Јанковић и Ковачевић, 2016), inicira učenikovo potpuno sagledavanje problema i traženje rješenja kroz interdisciplinarno učenje i poučavanje.

Integrativna nastava doprinosi i učenikom stvaralaštvu koje je u bliskoj vezi sa razvojem mišljenja. Razmišljanje i zaključivanje su putevi koji vode prema stvaralaštvu (Јењић, 2015). Pokazalo se da su učenicima važni sloboda i stvaralaštvo u samostalnom radu i/ili u saradnji sa vršnjacima (Кевић-Зрнић, Сузић, Станковић-Јанковић и Сузић, 2018). Utisak je da u tradicionalnom pristupu i predavačkoj nastavi, za razliku od integrativne nastave, stvaralaštvo i razvoj učeničkog mišljenja nisu stvarni prioritet, i da se ne postiču očekivani rezultati u smislu napretka iz zone aktuelnog u zonu narednog razvoja. U slučaju da učenici ne postiču željene rezultate ili uspjeh mogu da se organizuju različite aktivnosti kroz koje će saradnjom i zajedničkim učenjem podsticati jedni druge ka zoni narednog razvoja (Skopljak i Kovačević, 2020).

O značaju integrativne nastave na uspjeh i postignuće učenika u nastavi prirode i društva najbolje govore rezultati različitih istraživanja, posebno eksperimentalnih.

Tako nalazimo da su Cekić-Jovanović i Milanović u eksperimentalnoj provjeri uticaja integrativne nastave fizičkog vaspitanja i nastave prirode i društva na kvalitet znanja učenika u oblasti prirodnih nauka zabilježile značajne razlike u kontrolnoj i eksperimentalnoj grupi. Primjena integrativne nastave fizičkog vaspitanja i nastave prirode i društva pozitivno utiče na „razvoj kompetencija za rešavanje problema, kritičko promišljanje i kreativnost” (Цекић-Јовановић и Милановић, 2020, str. 93). Ovi, ali i drugi, rezultati impliciraju da nije potrebno mnogo govoriti o prednostima i slabostima integrativne nastave, već da je važnije više ukazivati na efekte integracije nastavnih sadržaja, te na taj način inicirati njenu veću praktičnu primjenu u nastavnom procesu.

Metod

Kako bi se došlo do relevantnih činjenica određen je *cilj istraživanja* – istražiti u kakvom su odnosu sociopedagoška obilježja učitelja i primjena integrativne nastave prirode i društva. Znajući da na integraciju nastavnih sadržaja utiče mnoštvo faktora i da ovim istraživanjem nema mogućnosti sagledati svaki od njih, u skladu sa postavljenim ciljem definisana su dva zadatka istraživanja:

- Utvrditi da li radni staž učitelja i nivo obrazovanja određuju izbor i primjenu integrativne nastave prirode i društva;
- Istražiti da li su sredina (selo–grad) u kojoj se realizuje nastava i sastav odjeljenja (homogeno ili višerazredno) korelati primjene integrativne nastave.

Zavisna varijabla istraživanja jeste integrativna nastava kao nastavni sistem i njena primjena u nastavi prirode i društva. Nezavisne varijable istraživanja su radni staž ispitanika, nivo njihovog obrazovanja, sredina u kojoj se škola nalazi i sastav odjeljenja u kojem ispitanik realizuje nastavu. Primijenjen je survey istraživački metod. Uzorak su činila 122 učitelja iz različitih krajeva Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, i na pitanja iz anketnog upitnika su odgovarali na *on-line* platformi. Istraživanje je realizovano anketiranjem. Anketni upitnik sastojao se od 21 ajtema. Prva grupa sastavljena je od pitanja sa ponuđenim odgovorima alternativnog i višestrukog izbora, kao i pitanja koja su se odnosila na nezavisne varijable kao što su nivo obrazovanja, radni staž, sredina u kojoj se škola nalazi, uzrast učenika u odjeljenju u kojem ispitanici rade itd. U drugoj grupi nalazila su se pitanja o integraciji sadr-

žaja nastave prirode i društva i ostalih nastavnih predmeta, na koja su ispitanici odgovarali izražavanjem stepena slaganja na petostepenoj skali Likertovog tipa. Izračunata je pouzdanost instrumenta – vrijednost Cronbach's Alpha iznosi .964. U skor integrativne nastave uvršteni su podaci koji se odnose na stavove učitelja o prisustvu integrativne nastave u njihovoj nastavnoj praksi, njihovoj procjeni o saradnji između učenika i učitelja u integrativnoj nastavi, prilagođenosti sadržaja nastavnih programa za realizaciju u integrativnoj nastavi, metodičkoj osposobljenosti učitelja i opterećenja učitelja u pripremi za organizaciju ove nastave. Učitelji koji su predstavljali uzorak u istraživanju imaju različit nivo obrazovanja (od više škole, preko fakulteta do završenih master studija), i različite godine radnog staža. Istraživanje je provedeno u mjesecu aprilu 2021. godine.

Rezultati istraživanja i diskusija

Uvažavajući činjenicu da učitelji odlučuju o tome koji će nastavni sistem da primjenjuju u nastavnom procesu, značajno je sagledati koji nastavni sistemi se primjenjuju u nastavi prirode i društva, te u kojoj mjeri je zastupljena integrativna nastava. Primjenom deskriptivne statistike zabilježeno je da tradicionalna nastava i dalje dominira u nastavnoj praksi (Tabela 1). Naime, za tradicionalnu nastavu se izjasnilo 60 (49,2 %) od 122 ispitanika. Za integrativnu nastavu se izjasnilo 27 (22,1 %) ispitanika, a za sve ostale, u istraživanju ponuđene nastavne sisteme (egzemplarna, problemska, programirana), izjasnilo se 35 (28,7 %) ispitanika.

Tabela 1

Zastupljenost nastavnih sistema u nastavi prirode i društva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid tradicionalna nastava	60	49.2	49.2	49.2
Valid integrativna nastava	27	22.1	22.1	71.3
Valid ostali nastavni sistemi	35	28.7	28.7	100.0
Total	122	100.0	100.0	

Dakle, rezultati pokazuju da je na prvom mjestu tradicionalna nastava, slijedi integrativna nastava, a na trećem mjestu po realizaciji je neki drugi model nastave. Mogući razlog zastupljenosti interaktivne nastave jeste činjenica da određeni broj ispitanika radi, ili je ranije radilo u kombinovanim (višerazrednim) odjeljenjima gdje integrativna nastava zaista ima značajno prisustvo. Takođe, treba imati u vidu da se sadržaji nastave prirode i društva mogu integrisati sa sadržajima brojnih drugih nastavnih predmeta. Uvažavajući dobijene odgovore, sagledali smo u kakvom je odnosu primjena integrativne nastave u prirodi i društvu sa sociopedagoškim obilježja učitelja.

S obzirom da u ovom istraživanju integrativna nastava zauzima drugo mjesto po frekventnosti u realizaciji sadržaja nastave prirode i društva, provjereno je da li postoji korelacija između primjene integrativne nastave sa godinama radnog staža ispitanika i nivoa njihovog obrazovanja (Tabela 2).

Tabela 2

Korelacije između radnog staža, nivoa obrazovanja učitelja i integrativne nastave

		Godine radnog staža	Nivo obrazovanja
Nivo obrazovanja	Pearson Correlation	-.171	
	Sig. (2-tailed)	.108	
	N	90	
Integrativna nastava	Pearson Correlation	-.170	.221*
	Sig. (2-tailed)	.102	.020
	N	93	118

* Korelacije statistički značajne na nivou .05

Primjena integrativne nastave ne može se dovesti u vezu sa godinama radnog staža ispitanika. Interesantno je, a što se vidi u prethodnoj tabeli, da veliki broj ispitanika nije naveo podatak o tome koliko imaju godina radnog staža (od 122 ispitanika, ovaj podatak je naveo 93), a kako je *on-line* istraživanje nije nam poznat razlog. Između ovih varijabli ne postoji korelacija ni na jednom nivou statistič-

ke značajnosti. Za razliku od ovog rezultata, pokazalo se da postoji statistički značajna povezanost između nivoa obrazovanja učitelja i primjene integrativne nastave u nastavnom procesu ($r = .221$, $\text{sig.} = .02$). Ovo znači da učitelji sa višim nivoom obrazovanja u nastavnoj praksi češće koriste integrativnu nastavu. Činjenica je da učitelji imaju veće mogućnosti formalnog obrazovanja kroz fakultete i master studije, a to znači bolje poznavanje, planiranje, pripremanje i inoviranje nastavnog procesa primjenom integrativne nastave. Dalje, postoji potreba za kontinuiranim stručnim usavršavanjem učitelja, kako formalnim tako i neformalnim.

Ovim istraživanjem tražena je povezanost između integrativne nastave sa sredinom u kojoj se škola nalazi i sastavom odjeljenja u kojem se realizuje integrativna nastava. Varijabla sredina podrazumijeva da li je škola gradska ili seoska, a sastav odjeljenja podrazumijeva da li je višerazredno (kombinovano) ili homogeno odjeljenje.

Korelacije koje su dobijene (Tabela 3) pokazuju da ne postoji veza između integrativne nastave i razreda u kojem učitelj trenutno radi. Vidjeli smo da je integrativna nastava prisutna u razrednoj nastavi, ali se ne može tvrditi da je u određenom razredu ili uzrastu učenika ona više ili manje prisutna.

Tabela 3

Korelacije primjene integrativne nastave sa sredinom u kojoj se škola nalazi i sastava odjeljenja

		Integrativna nastava	Trenutno radite (homogeno ili višerazredno odjeljenje)
Trenutno radite (homogeno ili višerazredno odjeljenje)	Pearson Correlation	-.035	
	Sig. (2-tailed)	.699	
	N	122	
Sredina	Pearson Correlation	.028	.444**
	Sig. (2-tailed)	.759	.000
	N	122	122

** Korelacije statistički značajne na nivou .01

Dobijen je očekivani rezultat, imajući u vidu činjenicu da je integracija nastavnih sadržaja prisutna i potrebna u svim uzrastima učenika. U Tabeli 3 se, takođe, može zapaziti da ne postoji korelacija između sredine u kojoj se škola nalazi, seoska, prigradska ili gradska sa izborom i primjenom integrativne nastave. Ovakav rezultat ohrabruje, jer se dolazi do zaključka da učenici koji pohađaju nastavu u nekoj manjoj sredini, ili na primjer u lošije opremljenoj školi, imaju jednake mogućnosti u pogledu praćenja nastave zasnovane na integrativnom pristupu kao i učenici iz većih sredina ili bolje opremljenih škola. U tabeli se može očitati korelacija između varijabli sredina i sastava odjeljenja u kojem učitelj radi. Korelacija pokazuje da su u većim sredinama više zastupljena samostalna odjeljenja, a u manjim sredinama višerazredna odjeljenja.

Da se sociodemografske karakteristike ne mogu u potpunosti povezati sa integracijom potvrđuje i istraživanje o integrisanju sadržaja srpskog jezika i muzičke kulture koje su realizovale Perišić i Rašković (Перишић и Рашковић, 2021). Iстина, navedeno istraživanje je realizovano među studentima, budućim učiteljima. Konstatovano je da se pol, starost, nivo studija, ocjena na studijama ne mogu povezati sa integracijom u nastavi srpskog jezika, ali da navedene varijable imaju uticaj u integraciji nastave muzičke kulture.

O interdisciplinarnom poučavanju u nastavnim sadržajima prirode i društva istraživale su Kostović-Vranješ i Šolić pri čemu konstatuju da se interdisciplinarna nastava naziva i integrisana nastava, integrisani kurikulum, tematska nastava, sinergistička nastava i slično. Nivo integracije zavisi od specifičnosti sadržaja, planiranih ishoda i uzrasta učenika. Zaključak njihovog istraživanja jeste da je integrativni pristup nedovoljno prisutan u nastavnoj praksi, te kao glavne razloge za to „navode manjak vremena i lošu komunikaciju s kolegama” (Kostović-Vranješ i Šolić, 2011, str. 213). Iako u ovom istraživanju nisu tretirane varijable kao u našem istraživanju, ostaje da se u nekom budućem istraživanju sagleda da li je vrijeme potrebno za pripremanje i realizaciju integrativne nastave jedna od determinanti primjene integrativne nastave. Ohrabruju podaci istraživanja koje su prezentovale Simijonović i Perišić (Симијоновић и Перишић, 2019), prema kojim je vidljivo da su studenti – budući učitelji spremni da planiraju ovu vrstu nastave u okviru nastavnih predmeta, kao i da su spremni da praktično izvode ovu vrstu nastave.

Zaključak

Nastava prirode i društva u većini osnovnih škola se najčešće realizuje tradicionalnim pristupom, dobrim dijelom zasnovana je na predavanjima učitelja. Nastojanje da se predavanja u nastavi zamijene aktivnim radom učenika postoji, ali još uvijek nedovoljno kako bi se paradigma predavačke ili tradicionalne nastave odbacila ili svela na manju mjeru. U ovom istraživanju utvrđeno je da je u realizaciji nastave prirode i društva integrativna nastava prisutna odmah nakon tradicionalne (predavačke) nastave. Razloge možemo tražiti u činjenici da se sadržaji nastave prirode i društva mogu integrirati sa brojnim sadržajima ostalih nastavnih predmeta, ali i primijeniti u višerazrednim/kombinovanim odjeljenjima.

Pokazalo se da godine radnog staža učitelja nisu u korelaciji sa primjenom integrativne nastave. Ovakav rezultat ukazuje da učitelji sa višegodišnjim radnim iskustvom ne pokazuju manje interesovanje za inovativnom nastavom, i da se njihov rad ne svodi na klasična predavanja. Kada su u pitanju rezultati koji se odnose na sredinu (selo–grad) u kojoj se škola nalazi i realizaciju integrativne nastave, pokazalo se da sredinski faktori nisu u vezi sa integrativnom nastavom. Ovo znači da integrativna nastava nije privilegija učenika koji pohađaju nastavu u manjoj/većoj sredini.

Realizacija nastave prirode i društva u samostalnim ili višerazrednim odjeljenjima nije u direktnoj vezi sa primjenom integrativne nastave. Ovo jeste značajan podatak, jer se očekivalo da će učitelji raditi na integraciji po vertikalni, odnosno unutarpredmetnom integrisanju sadržaja. Međutim, mogući razlog, zašto to nije potvrđeno ovim istraživanjem, je to što mnogi ispitanici realizuju nastavu u višerazrednom odjeljenju udaljenih razreda (npr. drugi i peti), a u tako formiranom odjeljenju manje su mogućnosti za integrativni rad.

Istraživanje je pokazalo da je u inoviranju nastavnog rada, pa tako i primjeni integrativne nastave, značajan faktor nivo obrazovanja učitelja. Trenutno u nastavi rade učitelji sa završenom višom školom (pedagoške akademije), visokom stručnom spremom (diplomirani profesori razredne nastave) ali i učitelji koji su završili drugi ciklus (master) studija, magistri, pa i doktori nauka. Viši nivo obrazovanja određuje i veće prisustvo inovacija i integrativne nastave. Ovo ne znači, a

priori, da učitelji sa završenom višom školom ostvaruju lošiji kvalitet u nastavnoj praksi u odnosu na učitelje koji su stekli fakultetske diplome, već da se na fakultetima i master studijama više pažnje poklanja osposobljavanju studenata (budućih učitelja) za inoviranje nastavnog procesa.

U narednom periodu trebalo bi identifikovati i druge faktore koji determinišu primjenu integrativne nastave prirode i društva, utvrditi da li je vrijeme potrebno za pripremanje i realizaciju integrativne nastave jedna od determinanti njene primjene, ispitati koje metode i tehnike rada u najvećoj mjeri predodređuju kvalitet (nivo) stečenih znanja učenika, i brojna druga pitanja efikasnosti integrativne nastave. Na osnovu dobijenih rezultata trebalo bi raditi na daljem stručnom usavršavanju učitelja, inoviranju silabusa učiteljskih studija i stalnom povećanju kvalitete nastavnog procesa.

Literatura

- Branković, D. i Partalo, D. (2013). Metodološki postupci analize kvaliteta sadržaja učenja u nastavi. Zbornik sa Naučnog skupa: *Nastava i učenje – kvalitet vaspitno-obrazovnog procesa* (121–132). Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. (2007). Studentska prosudba učinkovitosti integrativnog učenja. *Odgojne znanosti*, 9(2), 147–160.
- Џекић-Јовановић, О. и Милановић, С. (2020). Утицај интегративне наставе Физичког васпитања и Природе и друштва на квалитет знања ученика у области природних наука. *Иновације у настави*, 33(3), 83–97. doi: 10.5937/inovacije2003083C
- Drobnjak, N. (2007). Integrativna nastava. *Obrazovna tehnologija*, 1-2, 81–91.
- Ђурић, Z. (2007). Integrativni pristup nastavi. *Obrazovna tehnologija*, 3, 75–77.
- Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti, teorija i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jenjić, S. (2012). Polivalentna primjena nastavnih metoda u nastavi prirode i društva. *Naša škola*, 1-2, 103–114.
- Јењић, С. (2015). Улога наставе природе и друштва у развоју критичког мишљења. *Рагови*, 2 (22), str 91–100. doi: <https://doi.org/10.7251/RA-D1622006J>
- Jenjić, S. i Dragić, Ž. (2017). *Prilozi metodici nastave prirode i društva*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Kanwar, G., Shekhawat, M., Saxena, N. & Chandra Mehra, M. (2017). Introduction and impact of integrated teaching learning method for first professional medical students. *IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JR-ME)*, 7(1), 10–13. doi: 10.9790/7388-0701031013
- Kević-Zrnić, S., Suzić, A., Stanković-Janković, T. i Suzić, N. (2018). Vođenje zabilješki, efikasno čitanje i uključenost učenika u nastavu (plenarno izlaganje na naučnoj konferenciji). U zborniku *Sobodni pristopi poučavanja prihodnjih*

generacij, International Conference *EDUvision „Modern Approaches to Teaching the Coming Generations”* (706–718). Ljubljana November 29 – December 1. http://www.eduvision.si/Content/Docs/The_Book_of_Papers_EDUvision_2018.pdf

Kostović-Vranješ, V. i Šolić, S. (2011). Nastavni sadržaji prirode i društva – polazište za interdisciplinarno poučavanje u razrednoj nastavi. *Život i škola*, 25, 207–216.

Krstić, D. (1996). *Psihološki rečnik, treće dopunjeno izdanje*. Beograd: Savremena administracija.

Микановић, Б. (2014). Исходи учења и стандарди знања у основном образовању. *Иновације у настави*, 27(1), 84–93.

Минић, В. и Јовановић, М. (2020). Интегративна настава у савременој основној школи. *Баштина*, св. 50, 373–385. doi: 10.5937/bastina30-25930

Партало, Д., Скопљак, М. и Михајловић, Т. (2019). Подстицање критичког мишљења у универзитетској настави. *Настава и васпитање*, 68(2), 231–250.

Перишић, С. и Рашковић, Б. (2021). Повезаност социодемографских чинилаца и ставова студената о интеграцији садржаја српског језика и музичке културе у млађим разредима основне школе. *Баштина*, св. 54, 411–426. doi: 10.5937/bastina31-32562

Симијоновић, И. и Перишић, С. (2019). Ставови студената о спремности планирања интегративне наставе у оквиру наставног програма и њеног практичног извођења у млађим разредима основне школе. *Зборник радова Училијског факултета Призрен-Лейосавић*, 13 (211–218).

Skopljak, M. i Kovačević, N. (2020). Neuspjeh učenika u osnovnim školama iz ugla pedagoga. *Pedagoška stvarnost*, 66(2), 156–168.

Станковић-Јанковић, Т. и Ковачевић, С. (2016). Поучавање ученика за примјену техника ефикасног учења и њихова одређеност за учење.

У Н. Сузић и Д. Партало (Ур.), Зборник радова са научног симпозијума *Хуманисцијичко и еманципаторско васпитање* (139–156). Бања Лука: Филозофски факултет.

Stanković-Janković, T. (2020). *Usmjerenost na ovladavanje*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

Stanković-Janković, T., Jenjić, S. i Kević-Zrnić, S. (2022). Procjene učitelja o značaju i efektima integrativne nastave. U Zborniku: *New Contemporary Challenges – Opportunities for Integrating Innovative Solutions into 21st Century Education*. Ljubljana: EDUvision 23. – 25.11.2022, 58 – 68.

Šehović, S., Jovanović, P. i Danilović, A. (2013). *Nastava prirode i društva u promjenjenim društveno-ekonomskim uslovima (didaktičko-metodički aspekti)*. Kraljevo: Grafikolor.

Трбојевић, А. и Шпановић, С. (2013). Интегрисана настава природе и друштва у функцији формирања друштвених појмова. *Иновације у настави*, 26(2), 30–44.

Вилотијевић, М. и Вилотијевић, Н. (2016). Модели развијајуће наставе И. Београд: Учитељски факултет.

Vrkić Dimić, J. i Vidić, S. (2015). Korelacija i timski rad u nastavi – holistički pristup učenju i poučavanju. *Acta Iadertina*, 12(2), 93–114.

Correlates of Teachers' Socio-Pedagogical Characteristics and the Application of Integrative Teaching of Nature and Society

Slaviša Jenjić*, Tanja Stanković-Janković*, Snježana Kević-Zrnić*,
Bojana Lazić**

*Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

**Elementary School "Drvar"

Summary: *Nature and society lessons are structured to begin with areas close to the students' surroundings, gradually expanding to cover their hometown and broader surroundings. As students mature, this knowledge extends to encompass the territories and features of the entire country. Due to the diverse teaching content, various teaching systems, innovative approaches, and different types of ambient teaching methods can be employed. Frequently, the content overlaps with that of other subjects, creating opportunities for integrating teaching materials and adopting integrative teaching methods. This paper presents the results of a comprehensive study on the topic of Integrative Approach to Teaching Nature and Society Content. The research, conducted through a survey method, involved 122 teachers, exploring various aspects of integrative classes. This study specifically analyzes the correlation between teachers' socio-pedagogical characteristics and the application of integrative teaching methods in nature and society classes. Emphasis is placed on the teacher's educational level, years of experience, the school's location (rural-urban), and department composition (multigrade or homogeneous). The findings indicate a significant connection between the preparation and implementation of integrative teaching and the teacher's educational level. However, the other socio-pedagogical characteristics do not show a significant correlation with integrative teaching of nature and society. These results underscore the necessity for continuous professional development among teachers, revisions in teacher education curricula, and ongoing efforts to enhance the quality of the teaching process.*

Keywords: *teachers, socio-pedagogical characteristics, nature and society, integration of teaching content*

Originalni naučni rad

UDK: 37.016:316.42

DOI: 10.7251/FLZB2223119B

Vertikalna povezanost društvenih pojmova u predmetu Istorija kroz osnovnu školu

Ivana Bjelica*, Milica Drobac-Pavićević^{1***}

*PPU „Mandarina i Papagaj“

**Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Katedra za psihologiju

Sažetak: Predmet istraživanja u ovom radu je vertikalna povezanost društvenih pojmova u predmetu Istorija u osnovnoj školi (Crna Gora). Ovo podrazumijeva analizu izdvojenih društvenih pojmova iz sedmog razreda osnovne škole i njihovo dalje praćenje kroz osmi i deveti razred osnovne škole. Nastojali smo ispitati da li su pojmovi koje smo odabrali iz udžbenika za sedmi razred u sljedećim razredima, osmom i devetom, nastavljeni da budu objašnjeni tako da omogućavaju nastavak učenja istorije na pravilan način. Dakle, utvrđivali smo da li se učenici pomoću udžbenika istorije na pravilan način uvode u sistem naučnih pojmova i da li udžbenici zadovoljavaju osnovne kvalitete u prezentovanju pojmova učenicima. Rezultati analize društvenih pojmova u udžbenicima osmog i devetog razreda za predmet Istorija ukazuju na zabrinutost, posebno jer je riječ o udžbenicima koji su u zvaničnoj upotrebi u osnovnoj školi. Analiza uvedenih pojmova pokazala je u 8. razredu njih 51,9% (N=94) nema adekvatnu definiciju, dok je takvih pojmova u 9. razredu 67,2% (N=156). Pojmova koji podstiču zonu narednog razvoja u 8. razredu je 37,0% (N=67), dok ih je u 9. razredu 30,6%

¹*

milica.drobac@ff.unibl.org

(N=71). Nijedan pojam u 9. razredu (N=232) se ne povezuje sa prethodnim gradivom koje je već učeno. Nijedan pojam koji se ponavlja nema usloženiju definiciju, veći broj adekvatnih primjera kao ni „pogleda unaprijed“. Usporedna analiza pokazuje da vertikalna povezanost ne postoji kroz razrede osnovne škole, odnosno da od 7. razreda gdje je uveden predmet istorije pa do 9. razreda nije došlo do razvoja vertikalne povezanosti.

Ključne riječi: analiza sadržaja, analiza udžbenika, vertikalna povezanost, istorija.

Uvod

Polazeći od pretpostavke da je učenje aktivna rekonstrukcija znanja smatramo da je uloga udžbenika posebno značajna u osnovnoj školi. Usvajanje sistema znanja kroz proces obrazovanja je preduslov kognitivnog razvoja kroz školsko učenje (Ivić i sar., 2001), specifičnog aspekta kognitivnog razvoja koji se ne može realizovati bez škole i koji je ključni aspekt zašto su škole važne. Kvalitetni udžbenici su nužni za kvalitetno obrazovanje. Podizanjem kvaliteta udžbenika značajno se doprinosi poboljšanju kvaliteta obrazovanja u cjelini, jer kvalitet udžbenika je veoma važna komponenta opšteg kvaliteta obrazovanja (Ivić i sar., 2008). Ivić i saradnici (2008), u svom udžbeniku „Vodič za dobar udžbenik“, navode da kada se stvore jednom dobri udžbenici, oni dopijevaju do svake škole, svakog nastavnika i svakog učenika. I Dijana Plut (2003) ističe značaj udžbenika za kvalitetno obrazovanje, pri čemu navodi sljedeće funkcije udžbenika smatrajući ih važnim. To su funkcije koje: 1) nude građevinski materijal za mentalni aparat; 2) uvode nova intelektualna oruđa i operacije; 3) povezuju različite psihičke funkcije; 4) omogućuju uspostavljanje novih veza između starih funkcija i nastanak novih funkcija iz tih spojeva; 5) podržavaju i uspostavljaju praktične aktivnosti koje prate nastanak viših mentalnih procesa ili su njihov preduslov; i 6) kategorizuju, modeliraju sadržaj svijesti, grade asimilacone šeme, prikupljaju nova znanja, talože stara iskustva, preuzimaju znanja od prethodnih generacija i dr. Mnogi udžbenici svojim sadržajem, prenose kulturu, nacionalno specifične tekovine, određuju odnos prema knjizi, prema čitanju, prema intelektualnom radu.

Važno je pomenuti da prema teoretičarima koji se bave kognitivnim razvojem u kontekstu obrazovanja (Ausubel, 1963; Bruner, 2000; Vigotski, 1977; Ivić, 1988)

razvoj pojmova predstavlja temelj intelektualnog razvoja tokom osnovne škole, kao i realizacije obrazovnog cilja nastave. Gotovo svaki školski predmet predstavlja sistem pojmova i veza koje se među njima uspostavljaju u vidu principa, zakona, taksonomija. Ovladavanje pojmovima i odnosima među njima, tj. stvaranje sistema pojmova je preduslov usvajanja znanja, a i razvoja mišljenja (Pešić, 1995). Pravi pojam je, kako kaže Vigotski (1977), uvijek u sistemu pojmova. Bez povezivanja pojmova po opštosti, i razumijevanja logičkih odnosa podređenih i nadređenih klasa, ne može se govoriti o pravom pojmu. Sistem pojmova podrazumeva i uspostavljanje drugih odnosa među pojmovima. Kod pojmova istog nivoa opštosti važno je razumijevanje sličnosti i razlika, jer, kako kaže Vigotski, ono zahtijeva kretanje po pojmovnoj hijerarhiji - "vertikalno", ka višem pojmu, kome su podređena oba pojma, i "horizontalno", da bi se izdvojila ona svojstva koja ih suštinski razlikuju kao koordinisane klase. Zato je važno sagledati da li se djeca, navodeći sličnosti i razlike, rukovode nekim irelevantnim odlikama ili konceptualnim i bitnim.

Sistem naučnih pojmova je u središtu tri standarda kvaliteta udžbenika, jednog koji se tiče kvaliteta sadržaja i dva koji se odnose na didaktičko oblikovanje udžbenika. Za nastavnike, pisce udžbenika, pisce nastavnih programa jako je važno da razumiju da se u prezentovanju pojmova moraju korektno prenijeti i formalno-logičke veze koje postoje između pojmova unutar odgovarajućeg sistema pojmova (Petrović i Antić, 2021). Udžbenik mora nuditi osnovni sistem znanja i pojmova za datu oblast. Neophodno je da svaki udžbenik predstavlja korak ka izgradnji cjelovitog sistema znanja. Mora postojati logički slijed izvođenja i razvijanja znanja i pojmova u datoj oblasti. Takođe, od velike važnosti jeste prilagođenost udžbenika uzrasnim i razvojnim mogućnostima učenika, jer cjelokupno posredovanje znanja mora biti primjereno uzrastu učenika.

Svako novo znanje gradi se na temeljima znanja koje je već poznato i učeno. Novo znanje mora biti oslonjeno, povezano, umreženo sa nečim što je već učeno. Bitan dio za razvoj pojmova u školi jeste da se sadržaj određenog udžbenika mora logično nastavljati na sadržaj udžbenika istog predmeta iz prethodnih razreda. Na taj način on će obezbijediti i osnovu za nastavak učenja istorije u narednim ra-

zredima. Prema Iviću i saradnicima (2008) vertikalna povezanost podrazumijeva sljedeće: postupnu izgradnju pojmova i znanja kroz razrede (povećanjem obima pojma, složenosti, razvojem pojma, uključivanjem novih primjera, povećanjem broja veza sa drugim pojmovima); logičko nadovezivanje na sadržaj udžbenika prethodnih razreda; uvođenje, određivanje i objašnjavanje novih pojmova i znanja na osnovu pojmova uvedenih u udžbenicima prethodnih razreda i saglasno tim definicijama, uz upućivanje na prethodno učeno; korišćenje već učenih pojmova i primjera u objašnjenjima; upućivanje na djelove gradiva koji će se učiti u narednim razredima (pogled unaprijed), a za koje određeni dio sadržaja predstavlja osnovu za razumijevanje; povremene sistematizacije, stvaranje cjelovitih pregleda sadržaja udžbenika različitih predmeta. Vertikalna povezanost društvenih pojmova uključuje važnost prethodnih znanja, upućivanje na ono što se već učilo i učenici bi trebalo da u konstrukciji novih znanja uvežu i postojeća znanja, koja se mogu modifikovati, revidirati, nadgrađivati (Пешикан, 2003). Uspješan učenik u stanju je da poveže nove informacije sa postojećim znanjima, možemo takođe reći da prepreka za razvoj znanja nije nedostatak znanja već loše koncentrisano znanje.

Od svih strukturalnih komponenti za temu našeg rada, odnosno za vertikalnu povezanost i sistem naučnih pojmova, smatrali smo da su sljedeće komponente najvažnije: vremenska lenta, boks sa ključnim riječima, boks sa pričama koje su sadržajno povezane sa lekcijom, istorijski izvori dati u lekciji, rezime cijele lekcije, rezime tematske cjeline, spisak ključnih termina koje bi trebalo zapamtiti iz lekcije, spisak ključnih termina koje bi trebalo zapamtiti iz cijelog poglavlja, pojmovna mapa koja daje organogram sa svim ključnim pojmovima iz lekcije (i njihovim međusobnim odnosima), pojmovna mapa tematske cjeline, prethodni pregledi gradiva, upućivanje na druge djelove teksta u toj knjizi i pregled sadržaja udžbenika (daje pregled cijelog gradiva, njegovu strukturu, ukazuje na međusobne odnose između pojedinih tema, nivo opštosti). Spisak ovih strukturalnih komponenti, kako navode Ivić i saradnici (2008), nije konačan jer svaki novi udžbenik može dati i nova rješenja koja po svojoj funkciji spadaju u ovu kategoriju. Organizacione komponente su tehnike prirode i one doprinose lakšem i boljem snalaženju tokom korišćenja udžbenika.

Predmet ove analize jeste da li postoji vertikalna povezanost društvenih pojmova kroz osnovnu školu u predmetu Istorija. Ispitivale smo vertikalne povezanosti kroz sva četiri razreda osnovne škole u kojima se izučava predmet Istorija, pri čemu smo utvrđivale njenu postojanost ili pak nepostojanost. Ispitale smo da li su pojmovi iz šestog i sedmog razreda u sljedeće razrede (osmi i deveti razred) nastavljeni da budu uvođeni tako da omogućavaju nastavak učenja istorije na pravilan način, i formiranje sistema pojmova na adekvatan način uzrastu i intelektualnim mogućnostima učenika.

Metod

Cilj ovog istraživanja jeste ispitivanje da li u zvaničnim udžbenicima Istorije u Crnoj Gori, u osnovnoj školi postoji vertikalna povezanost društvenih pojmova (da li se povećava obim pojma, njihova složenost, razvoj pojma, da li se uključuju novi primjeri, povećavaju veze sa drugim pojmovima), da li „postoji pogled unaprijed“, da li se učenici vraćaju u ovim udžbenicima na ono što su već učili u prethodnim razredima o određenim pojmovima, da li postoji logičko nadovezivanja na sadržaj udžbenika prethodnih razreda.

Istraživačka pitanja u ovom radu su pitanja koja podrazumijevaju ispitivanje vertikalne povezanosti u udžbenicima Istorije za osnovnu školu. To su:

1. Kako su pojmovi uvedeni, definisani i objašnjeni u osmom i devetom razredu? Da li pojmovi koji su uvedeni u sedmom razredu nastavljaju da se objašnjavaju kroz osmi i deveti razred tako što se pominju njima srodni pojmovi, tako što se daju novi primjeri, tako što se pojašnjava nova definicija pojma, tako što se ukazuje na pojam koji je već uveden pa se podsjeća učenik na tu definiciju, da li se povećava broj veza sa drugim pojmovima?
2. Da li postoji logičko nadovezivanje sadržaja i pojmova iz prethodnog razreda?
3. Da li su pojmovi (način objašnjavanja, definisanja) primjereni uzrastu? Da li su pojmovi u šestom razredu koji su uvedeni i objašnjeni u skladu sa uzrastom učenika i da li onda sa uzrastom učenika raste i složenost pojma u sledećem razredu, sedmom, osmom i devetom?
4. Da li su pojmovi dati tako da upućuju da će se objašnjavati i u sljedećem razredu na većem nivou složenosti („pogled unaprijed“)?

5. Da li postoji vraćanje učenika na prethodno učeno gradivo, kako bi se omogućila povezanost gradiva i nadovezivanje pojmova?

Način obrade podataka. Analizu sadržaja smo koristile kao metod za analizu pojmova u udžbenicima Istorije za osnovu školu u Crnoj Gori. Analiza obuhvata svako pominjanje osnovnih pojmova u ovim udžbenicima i analizu njihove izgradnje kao sistema društvenih pojmova kroz vertikalnu povezanost. Jedinica analize nam je bio svaki pojedini društveni pojam koji se javlja u udžbeniku. Analizirali smo definiciju pojma - da li je ima ili je nema, da li je dato samo objašnjenje a ne i definicija, da li su dati primjeri iz definicije. Nakon analize definicija, objašnjenja, analizirali smo vertikalnu povezanost između pojmova koji su dati u šestom, sedmom, osmom i devetom razredu. Vertikalnu povezanost posmatrali smo tako što smo analizirali da li postoji nadovezivanja, povećavanja broja pojmova iz šestog u sedmi, zatim iz osmog u deveti razred, da li se uvode dodatni primjeri tj. povećava njihov broj u skladu sa razredom i uzrastom. Vertikalna povezanost podrazumijeva i da smo analizirali da li iz razreda u razred postoji upućivanje na prethodno učeno gradivo, određenim podsjećanjem, da li u udžbenicima postoje mjesta koja su označena tako da učenici znaju da to podrazumijeva vraćanje na prethodno učeno, da li se kod učenika usvajanje sistema pojmova vrši tako što autori nadovezuju znanje koje već postoji sa novim znanjem o pojmu. Zatim smo analizirali da li postoji „pogled unaprijed“, odnosno da li autori upućuju učenike da će pojam biti objašnjen u sljedećem razredu, da će se dati drugačiji primjeri, nove definicije koje će upotpuniti znanje o određenom pojmu. Ovakvu vertikalnu analizu pojmova uradili smo postupno, prateći svaki pojam, sagledavanjem onoga što je rečeno o pojmu, njegove definicije, primjera, upućivanja na već učeno, upućivanja na „pogled unaprijed“, da li je pojam na neki način objašnjen ili pojašnjen kroz ilustraciju, grafički predstavljen.

Uzorak ovog istraživanja čine zvanični udžbenici Istorije za osnovnu školu, a to su sljedeći udžbenici. Udžbenik istorije za 6. razred. Autori su Milada Kasumović i Goran Marković (2005), a izdavač je Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica. Udžbenik istorije za 7. razred. Autori su Radovan Popović i Dragan Marković, (2007), a izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgo-

rica. Autori udžbenika za 8. razred su: Živko M. Andrijašević, Sait Šabotić, Dragutin Papović i Slobodan Drobnjak (2020), a izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica. Udžbenik Istorija za 9. razred osnovne škole napisali su Slavko Burzanović i Jasmina Đorđević, a izdavač isti kao i za udžbenik za osmi razred (2018).

Rezultati

Analiza pojmova u sedmom razredu, pokazala je da od 80 osnovnih pojmova njih oko 26% ima samo definiciju. Ovom broju definicija nije pridruženo niti objašnjenje niti primjer, a i same definicije su dosta diskutabilne. Definicije su prilično neprecizne, koriste se drugim nepoznatim pojmovima, koji nemaju dato svoje etimološko značenje i koji se ne objašnjavaju (reforma - „mijenjanje postojećeg poretka na bolje”) dok je i sam sadržaj definicija neprimjeren uzrastu učenika („karakter bogoslužnja i pripovijedanja”). Rezultati analize sedmog razreda, pokazuju da je oko 50% osnovnih pojmova preteško za uzrast učenika. Pojmovi koji su važni a koje smo analizirali su u velikoj mjeri apstraktni učenicima (npr. svjetovna vlast, episkop, republika, diplomatija, monarhija, parlament, reforma, hrišćanstvo, apsolutistička vlast). Našom analizom pojmova utvrdili smo da se učenici ni na jedan način ne vraćaju na prethodno učeno o pojmovima. U osmom razredu, ne postoji nijedan pojam kod kojeg se učenici upućuju na „pogled unaprijed“. Kod učenika na ovaj način nema povezivanja prethodnog znanja niti upućivanja da će na određenom mjestu u sljedećem razredu dobiti adekvatno objašnjenje datog pojma. Nema uvezivanja pojmova, nema proširivanja pojmova, nema novih definicija, nema novih primjera za pojmove koji se ponavljaju iz razreda u razred. Umrežavanje pojmova je izostalo na najvažnije načine, koji su djeci osnova za formiranje sistema društvenih pojmova. Tokom analize pojmova u osmom razredu smo izdvojili 181 pojam od čega njih 70 odnosno 38,6% ima samo definiciju. Analizom nalazimo da 94 pojma, odnosno 51,9% pojmova, u udžbeniku za osmi razred koji su uvedeni nemaju definiciju. Ovim definicijama najčešće nije pridružen primjer, a i same definicije su često date uz pojam koji opet nije objašnjen učenicima. Nigdje u udžbeniku ne nalazimo zašto je određeni pojam objašnjen na neki način, kako može biti još

definisani. Samo objašnjenje pojma, od ukupnog broja pojmova ima njih 17 pojmova odnosno 9,3% pojmova. Broj pojmova koji imaju navedene primjere uz definiciju, ili samo primjere bez definisanja je ukupno 17 od njih 181, što znači da je to samo 7,7% pojmova koji imaju primjere.

Tabela 1

Prikaz definicija pojmova za udžbenik istorije 8. razreda

Opis pojma	N	%
Broj pojmova bez definicije	94	51.9
Pojmovi sa definicijom	70	38.6
Pojmovi sa objašnjenjem	17	9.3
Pojmovi koji su povezani sa svakodnevnim značenjem	0	0
Ukupan broj pojmova	181	100

Od ukupnog broja osnovnih pojmova koje smo analizirali u udžbeniku za osmi razred, od njih 181 pojma, niti jedan pojam se ne povezuje sa njegovim svakodnevnim značenjem i svakodnevnim iskustvom djece. Iz Tabele 2 može se vidjeti da 37,01% pojmova su pojmovi koji su primjereni uzrastu. To su pojmovi koji se nalaze u zoni narednog razvitka, i koja je vrlo važna za usvajanje naučnih pojmova jer podrazumijeva spremnost učenika da razumiju i savladaju određeni pojam.

Tabela 2

Prikaz pojmova u odnosu na uzrast učenika

	N	%
Pojmovi koji su primjereni uzrastu	67	37.01
Pojmovi koji su teški za ovaj uzrast	56	30.93
Pojmovi koji su laki, u zoni prošlog razvitka	60	33.14
Ukupno	181	100

Broj odnosno procenat pojmova koji su teški za ovaj uzrast učenika je 30,93% i to su pojmovi koje učenici ne mogu savladati u ovom razredu, jer način njihovog uvođenja i objašnjavanja (ne objašnjavanja) je takav da ih učenici ne mogu razumjeti i usvojiti. Takvi pojmovi su na primjer: crkva, reformacija, renesansa, etnički, korupcija, istrebljenje, islamizacija, krvna osveta, upravni poslovi, revolucija, emancipacija, reforma i drugi. Pojmovi koji su laki za učenike ovog uzrastu su pojmovi koji su već učeni, i koji bi trebali da se nalaze u zoni prošlog razvitka, oni pojmovi koji su djeci poznati iz prethodnog razreda. Procenat tih pojmova u ovom udžbeniku je 33,14%.

Naša analiza pojmova u osmom razredu pokazala je da ni za jedan pojam koji je uveden u sedmom razredu ne postoji vraćanje na tu definiciju ili objašnjenje koje je tamo dato. Dakle, ne postoji upućivanje na prethodno učeno kod 100% pojmova. Pojmovi koji se ponavljaju iz sedmog razreda u osmi razred a na koje se učenici nisu vratili nijednim podsjećanjem su sljedeći: feudalni posjed, reforma, islam, pleme, autonomija, nadbiskupija, biskup, kolonizacija, monarhija, staleži, republika, diplomatija i drugi. Takođe, dodajemo da one definicije ovih pojmova koji se ponavljaju su date na isti način kao što su date u sedmom razredu. Nije data nijedna nova definicija pojma koji se ponovio, nijedan novi netipični, granični ili suprotni primjer.

Analiza udžbenika za deveti razred je pokazala da 156 pojmova, odnosno njih 67,2%, nema definiciju. To znači da ovaj broj pojmova ni na koji način nije definisani niti objašnjeni. To su pojmovi: totalni rat, agitacija, kapital, patrijahalna kultura, netolerancija, vjerska tolerancija, sinod, bogomolja, monopol, suverena i drugi važni pojmovi. Broj pojmova koji imaju samo definiciju je 76 odnosno njih 32,7%. Ovi pojmovi koji imaju definiciju, su kao i u osmom razredu, pojmovi čije definicije su dosta neprecizne ili su u njima dati pojmovi koji nisu objašnjeni. Broj pojmova koji su objašnjeni a nisu definisani jeste 26 odnosno njih 11,2%, što znači da su ovi pojmovi objašnjeni preko konteksta i ni na jedan drugi način. Pojmovi koji su objašnjeni preko konteksta su: konfiskacija, zadruga, inflacija, dvovlašće, pokoreni, neokolonijalizam. Broj pojmova koji su objašnjeni preko primjera jeste 9 pojmova, odnosno 3,8%. To znači da 96,2% pojmova nema dat primjer uz objašnjenje ili definiciju. Neki od tih pojmova

su: ideal, građanska sloboda, resurs, delegatski sistem, mediji, miting, poredak, epidemija, osiono, solidarisati i drugi. Pojam ideal je pojam koji se uvodi u osmom razredu, a kasnije i u devetom ali se nigdje ne objašnjava.

Tabela 3

Prikaz definicija pojmova za udžbenik istorije 9. razreda

Opis pojma	N	%
Broj pojmova bez definicije	156	67.2
Pojmovi sa definicijom	76	32.7
Pojmovi sa objašnjenjem	26	11.2
Pojmovi koji su objašnjeni preko drugog nepoznatog pojma	0	0
Pojmovi koji su povezani sa svakodnevnim značenjem	0	0
Ukupan broj pojmova	232	100

Pojmovi koji su primjereni za uzrast čine 30,60% od ukupnog broja pojmova koje smo analizirali u devetom razredu. Primjereni uzrastu su pojmovi poput: dominacija, bankrot, avijacija, front, dvovlašće, nelegalan, akademija, agrarna reforma.

Tabela 4

Prikaz pojmova devetog razreda u odnosu na uzrast učenika

Broj pojmova	N	%
Pojmovi koji su primjereni uzrastu	71	30.60
Pojmovi koji su teški za ovaj uzrast	88	37.93
Pojmovi koji su laki, u zoni prošlog razvitka	73	31.46
Ukupno	232	100

Pojmovi koji su teški za uzrast učenika u devetom razredu su pojmovi: politički ekstremizam, reparacija, ekonomska kriza, ideal, prosperitet, prevrat, etnički, ulti-

matum, građanska sloboda, onovremene, autokefalna, holokaust, separatan, sofisticiran, semiti, iskušenje, genocid. Pojmovi koji su laki za uzrast devetog razreda su oni pojmovi koji su već u zoni prošlog razvitka i koji su već uvedeni u prethodnom razredu. Kod ovih pojmova, opet nema postojanje novih primjera koji bi na novi način misaono angažovali učenike i omogućili im sticanje novog znanja za već učeni pojam. Takvi pojmovi su: kolonija, revolucija, monarhija, buržoazija, moneta, republika, kancelar, komesar, radar, guverner, valuta, brigada, kraljevina i drugi pojmovi.

U udžbeniku istorije za deveti razred ne postoji bilo kakvo povezivanje pojmova sa njihovim svakodnevnom značenjem i svakodnevnom iskustvom učenika. Od svih 232 pojma, koliko smo ih analizirali ne postoji nijedan pojam koji se povezuje sa njegovim svakodnevnom značenjem. Broj pojmova kod kojih je naglašeno da se objašnjavaju samo u ovom kontekstu jeste 11 (4,7%). To su pojmovi: agresija, ekstenzivan, front, reparacija, okupacija, ultimatum, adresa, centralizam, marioneta. Međutim, moramo naglasiti da je uvedeno još pojmova kod koji nije navedeno da imaju i druga značenja a to su slom, solidarisati, pomor.

Tabela 5

Prikaz pojmova koji su definisani u jednom značenju

Broj pojmova	232
Pojmovi koji su objašnjeni u određenom kontekstu, naznačeno da pojam ima još značenja	11 (4.7 %)

Ni kod jednog pojma od njih 232 koliko smo ih izdvojili, ne postoji vraćanje na osmi razred, i ono što se o datom pojmu učilo u tom razredu. Učenici se ne upućuju na prethodno gradivo, definicije ponovljenih pojmova su iste kao u prethodnom razredu, i nema novih a pogotovo nema upućivanja učenika da je već data definicija nekog pojma. Pojmovi koji se ponavljaju iz osmog u deveti razred a na čije prethodno znanje učenici nisu upućeni su: kolonija, sinod, diplomatija, revolucija, kancelar, parlament, autokefalna, kapital, ekonomska kriza i drugi pojmovi.

Diskusija

Sam predmet Istorija i udžbenik kao sredstvo putem kojeg se predmet prenosi učenicima za naše istraživanje su bili vrlo važni u pravcu istraživanja kvaliteta udžbenika i načina na koji on uvodi i formira kod učenika sisteme društvenih pojmova. Na početku rada govorili smo o važnosti sistema društvenih pojmova i naveli smo kolika je uloga udžbenika u tom procesu. Samim tim, navodili smo definicije udžbenika i jasno naglasili koliko je udžbenik važan za sistem obrazovanja, za naciju i društvo. Mnogi autori i istraživači udžbenika jasno su naveli da udžbenik, pored toga što uvodi društvene pojmove, ima uticaj na intelektualni razvoj kod učenika, na motivaciju, na socijalni razvoj, na razvoj ličnosti. Istorija u vaspitnom procesu ima primaran značaj na razvoj ličnosti, na socijalni, afektivni razvoj kod učenika, na sticanje nacionalnog identiteta. Istorija omogućava kroz svoj nastavni proces da učenici imaju manje predrasuda prema mnogim vjerskim i etničkim grupama, prema nekim narodima i kulturama (Perović, 2017). Istraživanja (Pešikan, 2003; Pešikan i sar., 2006) koja su prethodno urađena na ovu temu, pokazala su da vertikalna povezanost društvenih pojmova ne postoji, zasebno ni u šestom ni u sedmom razredu osnovne škole. Naše istraživanje se odnosilo na analizu pojmova, najprije u osmom, na analizu u devetom razredu, a zatim smo uradili uporednu analizu svih razreda otkad je uveden predmet Istorija. U drugoj analizi (Pešikan i sar., 2006). u okviru ispitivanja pojmova u udžbeniku istorije za 6. razred, dobijeni su ovi nalazi: u udžbeniku se javlja veliki broj pojmova, stručnih termina i izraza. Pojmovi se ne objašnjavaju prvi put kada se uvode, već kasnije u tekstu. Autori udžbenika neke pojmove uopšte ne objašnjavaju, već se podrazumijeva da ih dijete zna i koristi. U ovom udžbeniku za šesti razred, lako se i često koriste metafore, takođe ne postoji indeks pojmova, rezimei i tematski pregledi gradiva. Mnogi stručni termini u udžbeniku nisu prilagođeni uzrastu učenika.

Rezultati analize društvenih pojmova koji su uvedeni u udžbenicima osmog i devetog razreda, ukazuju na zabrinutost s obzirom na to da se radi o udžbenicima koji su u zvaničnoj upotrebi u osnovnoj školi. Analiza uvedenih pojmova pokazala je da je veliki broj pojmova koji su uvedeni a koji nemaju adekvatnu definiciju, veliki broj pojmova nema adekvatne primjere niti one koji podstiču zonu na-

rednog razvitka, a takođe važan je nalaz da se značajan broj pojmova ponavlja iz razreda u razred, a da se učenici ne upućuju na prethodno učeno o njima. Pojmovi koji se ponavljaju nemaju usložnjeniju definiciju, nemaju veći broj adekvatnih primjera, niti ima „pogleda unaprijed“.

Važno je ovdje, kada govorimo o načinu prezentovanja društvenih pojmova učenicima, navesti i da se to prezentovanje u nastavi i u udžbenicima najčešće ne odvija na pravi način. Prema mnogim istraživanjima, a jedno od njih je i autorke Antić (2021), uvođenje pojmova je neadekvatno u oba ova važna aspekta. Umjesto usvojenog sistema naučnih pojmova, učenici pokazuju atomizirana znanja, koja su inertna, neprimjenjiva u novim kontekstima i u budućem učenju, i često predstavljaju rezultat interakcije njihovih prethodnih, intuitivnih i zdravorazumskih znanja u određenoj oblasti i odgovarajućeg sistema naučnog znanja.

Nastavnik ima zadatak da učenicima ukaže na činjenice, da ih uči da stiču vještine kojima razlikuju nenaučne činjenice od onih koje su relativne a odnose se na događaje i procese iz nacionalne istorije Crne Gore. Učenicima je bitno često ukazivati na to da svojim stalnim radom i trudom moraju proširivati onu polaznu osnovu koju dobijaju iz istorije, te da udžbenici i priručnici koliko god bili dobri, omogućavaju samo jedan dio informacija koje ne mogu i nisu dovoljne za formiranje cjelokupne slike o nekim događajima. Na taj način, oni svoje znanje mogu produbljivati, upotpunjavati, i sticati veće vještine za bolje razumijevanje prošlosti i sadašnjosti, a tako će biti u stanju da bolje prihvataju budućnost (Perović, 2017). Važno je u ovom periodu učenicima davati podršku u razvoju, razvijati sigurnost i povjerenje u sebe i svijet, jačati njihovo kritičko mišljenje, koje će sa intelektualnom zrelošću biti glavno oruđe za nošenje sa raznim, psihološki teškim istorijskim saznanjima (Pešikan, 2003).

Zaključak

Uporedna analiza pokazala je da ne postoji vertikalna povezanost od razreda u kojem je uveden ovaj predmet do završnog razreda. Vertikalna analiza koja podrazumijeva da udžbenici na adekvatan način i u skladu sa uzrastom učenika uvode društvene pojmove u naučni sistem pojmova važan je pokazatelj kvaliteta udžbenika i samog prezentovanja društvenih pojmova.

Pedagoške preporuke koje mogu proisteći iz našeg istraživanja odnosile bi se na drugačiju koncepciju udžbenika, na uvođenje pojmova na adekvatan i primjeren način, koji „vuče“ razvoj učenja u zoni narednog razvitka. Autori udžbenika naročito bi trebalo da vode računa o „pogledu naprijed“ i upućivanju na ono što je već učeno o određenim pojmovima, a vrlo važan dio uvođenja pojmova bio bi usložnjavanje ili uvođenje novih definicija, novih primjera. Na ovaj način kvalitet udžbenika bio bi mnogo veći i značajno bi doprinio da učenje zaista i bude aktivna rekonstrukcija znanja.

Literatura

Ausubel, D. (1963). *The Psychology of Meaningful Verbal Learning*. Grune & Straton.

Bruner, J. (2000). *Kultura obrazovanja*. Educa.

Ivić, I. (1988). *Čovek kao animalsymbolicum - razvoj simboličkih sposobnosti*. Nolit.

Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2001). *Aktivno učenje 2*, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.

Ивић, И., Пешикан, А., Антић, С. (2008). *Водич за годар уџбеник*. Општи стандарди квалитета уџбеника. Платонеум.

Perović, R. (2017). *Nacionalna istorija u udžbenicima istorije za osnovnu školu*. Matica, br.71

Pešić, J. (1995). Razvoj pojmova na radom osnovnoškolskom uzrastu. Psihologija 3-4. str. 283-302

Пешикан, А. (2003). *Настава и развој друштвених појмова код деце*. Завод за уџбенике и наставна средства.

Petrović, V., Antić, S. (2021). Tipične greške u prezentovanju pojmova u udžbenicima za mlađe razrede osnovne škole. *Nastava i vaspitanje* 70. str. 55-68

Plut, D. (2003). Udžbenik kao kulturno-potporni sistem. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vigotski, L. (1977). *Mišljenje i govor*. Nolit.

Vertical Integration of Social Concepts in the Subject of History in Primary School

Ivana Bjelica*, Milica Drobac-Pavićević**

*PPU "Mandarina i Papagaj"

**Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Department of Psychology

Summary: *This paper examines the vertical interconnectedness of social concepts in the primary school History curriculum in Montenegro. The study analyzes specific social concepts introduced in the seventh grade and tracks their progression in the eighth and ninth grades. The research aims to determine if the selected concepts from the seventh-grade textbook are adequately elaborated in subsequent grades, ensuring a seamless continuity in history learning. The study investigates whether students are introduced to scientific concepts effectively through history textbooks and assesses if these textbooks meet the essential criteria for presenting concepts to students. The analysis of eighth and ninth-grade history textbooks reveals significant concerns, especially considering their official use in primary schools. The examination of introduced concepts indicates that 51.9% (N=94) of concepts in the eighth grade lack proper definitions, while this number increases to 67.2% (N=156) in the ninth grade. Concepts facilitating the zone of proximal development constitute 37.0% (N=67) in the eighth grade and 30.6% (N=71) in the ninth grade. Notably, none of the concepts in the ninth grade (N=232) are connected to previously taught material. There are no repeated concepts with more comprehensive definitions, sufficient examples, or a forward-looking perspective. A comparative analysis demonstrates the absence of vertical interconnectedness across primary school grades, indicating a lack of development in this aspect from the introduction of the history subject in the seventh grade to the ninth grade.*

Keywords: *Content analysis, textbook evaluation, vertical connectivity, history*

Психологија

Originalni naučni rad

UDK: 616.8:656.1

DOI: 10.7251/FLZB2223137B

Efekti pola i kognitivnog opterećenja na sljepilo uslijed nepažnje i brzinu reagovanja u kontekstu saobraćaja

Svetlana Borojević**, Dejan Kantar**, Milana Damjanić*

* Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju i
Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju LEP-BL

** Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju

Sažetak: *Neuočavanje važnih informacija i sporo reagovanje u saobraćaju, posebno kada na vozače djeluju distraktori koji utiču na njihove kognitivne resurse, potencijalno je ugrožavajuće. S tim u vezi, osnovni ciljevi ovog istraživanja bili su ispitivanje efekata pola i kognitivnog opterećenja na pojavu sljepila uslijed nepažnje i brzinu reagovanja u eksperimentu iz domena saobraćaja. U istraživanju je učestvovalo 279 ispitanika, aktivnih vozača sa područja Republike Srpske, uzrasta od 19 do 55 godina. Eksperiment je kreiran u onlajn platformi Psytoolkit, a zasnivao se na utvrđivanju pravila prvenstva prolaza vozila u raskrsnici. Za ispitivanje sljepila uslijed nepažnje korišćena je modifikovana verzija zadatka Mekove i Roka – dok je pažnja ispitanika usmjerena na utvrđivanje prava prvenstva prolaza vozila, nenajavljeno im je prezentovan nov stimulus, kontekstualno povezan sa saobraćajnom situacijom. Kognitivno opterećenje je definisano postojanjem dodatnog auditivnog zadatka u jednoj grupi ispitanika. Praćene su tačnost detekcije novog stimulusa i brzina kojom su ispitanici reagovali, tj. utvrđivali pravo prvenstva prolaza vozila u raskrsnici. Dobijeni rezultati pokazuju da pol ne utiče na uočavanje novog stimulusa, niti na brzinu reagovanja. Efe-*

kat kognitivnog opterećenja na izraženost fenomena sljepila uslijed nepažnje takođe nije uočen. Kognitivno opterećenje, s druge strane, značajno je uticalo na brzinu reagovanja – ispitanici koji su imali dodatni zadatak sporije su reagovali. Dobijeni nalazi razmatrani su u kontekstu rezultata ranijih istraživanja, a sagledan je i njihov praktični značaj.

Ključne riječi: *sljepilo uslijed nepažnje, brzina reagovanja, saobraćaj, kognitivno opterećenje, polne razlike*

Uvod

Posljednjih nekoliko decenija u različitim psihološkim istraživanjima posvećenim ulozi pažnje u percepciji i obradi senzornih informacija veliki značaj pridaje se tzv. *sljepilu uslijed nepažnje*. To je pojava neregistrovanja lako uočljivih, ali neočekivanih objekata, osoba ili događaja kada je fokus pažnje usmjeren na određenu aktivnost ili sadržaj (Mack & Rock, 1998; Simons & Chabris, 1999; Rock et al., 1992). Premda brojni faktori, uključujući lične karakteristike posmatrača i prirodu samog neočekivanog vizuelnog stimulusa, mogu dovesti do pojave ovog fenomena (Kreitz et al., 2016), u literaturi se kao jedan od najvažnijih izdvaja kognitivno opterećenje (Mack, 2003; Macdonald & Lavie, 2008). Ovaj faktor tiče se količine pažnje koja je usmjerena na neku aktivnost ili sadržaj. Naime, što je više pažnje posvećeno jednoj aktivnosti, to će je manje ostati na raspolaganju za druge, jer je njen kapacitet, kao što je poznato, ograničen. Samim tim, veća je vjerovatnoća da se sljepilo uslijed nepažnje javi u kompleksnijim aktivnostima, budući da one crpe više resursa.

Upravljanje vozilom samo po sebi je složena aktivnost, a nalazi studija koje su sprovedene na simulatorima vožnje potvrđuju da su vozači često u riziku da propuste nešto važno što se dešava u njihovom vidnom polju, posebno kada se nađu u komplikovanim saobraćajnim situacijama (npr. Blalock et al., 2014; Kass et al., 2007; Murphy & Greene, 2015; Saryazdi et al., 2019) ili su izloženi distraktorima, tj. aktivnostima koje ometaju njihovu pažnju (Strayer & Drews, 2007; Strayer et al., 2003), kakve su uzimanje hrane i pića, paljenje cigareta, razgovor sa saputnicima, slušanje radija, odnosno muzike, korišćenje mobilnih telefona i navigacionih sistema i dr. (npr. Palmiero et al., 2019).

Pored toga što otežavaju detekciju važnih informacija iz okoline, aktivnosti koje ometaju pažnju vozača mogu uticati i na brzinu reagovanja u saobraćaju (v. Engström et al., 2017, kao i tamo navedenu literaturu). Iako svaka aktivnost, čak i prosto razmišljanje o nečemu, umanjuje ograničeni kapacitet raspoložive pažnje, važno je naglasiti da pojedine radnje ipak imaju snažniji efekat na vozače od drugih (Strayer et al., 2006). Tako, na primjer, razgovor mobilnim telefonom narušava kvalitet vožnje više od slušanja muzike na radiju ili priče sa saputnikom (Consiglio et al., 2003; Drews et al., 2008). Uprkos uvriježenom mišljenju, pokazalo se da ti efekti ne zavise od toga drže li vozači telefon u ruci ili koriste opremu dok upravljaju vozilom (Caird et al., 2008).

U istraživanjima koja se bave ovim pitanjima obično se ne razmatra efekat pola na pojavu sljepila uslijed nepažnje i brzinu reagovanja u saobraćaju. Štaviše, mimo ovog istraživačkog problema nema mnogo studija u kojima se ispituju razlike između muškaraca i žena kad je riječ o izraženosti sljepila uslijed nepažnje, a dobijeni nalazi prilično su nekonzistentni – ili nisu uočene polne razlike (Hannon & Richards, 2010), ili je ustanovljeno da muškarci češće primjećuju neočekivane objekte (Kreitz et al., 2015). S druge strane, polne razlike u vremenu reakcije često su bile predmet analize u kontekstu mnogih sposobnosti, uključujući i perceptivne (Blecker et al., 1987; Blough & Slavin, 1987; Jain et al., 2015). Kako se pokazalo, muškarci uglavnom reaguju brže od žena u različitim situacijama, a naročito u onima gdje do izražaja dolaze njihove vizuelno-prostorne sposobnosti (Noble et al., 1964; Shelton & Kumar, 2010).

Ako se ima u vidu da su sporo reagovanje i neuočavanje važnih informacija u kontekstu saobraćaja, poput znakova za zaustavljanje, indikatora ograničenja brzine i drugih automobila, potencijalno ugrožavajući, može se zaključiti da je proučavanje faktora od kojih oni zavise od izuzetnog značaja. S tim u vezi, ovo istraživanje je sprovedeno kako bi se ispitali glavni, odnosno interaktivni efekti pola i kognitivnog opterećenja na pojavu sljepila uslijed nepažnje te brzinu reagovanja u specifičnoj saobraćajnoj situaciji – prilikom utvrđivanja prava prvenstva prolaza vozila u raskrsnici. U skladu sa ranijim nalazima, osnovne hipoteze od kojih se polazi u istraživanju su da će kognitivno opterećenje uticati negativno na uočavanje novog stimulusa, odnosno da će dovesti do veće izraženosti fenomena

sljepila uslijed nepažnje, kao i da će usporiti vrijeme reagovanja u saobraćajnom zadatku, zbog smanjenja raspoloživih resursa pažnje za obradu informacija. Takođe se očekuje da će se pojaviti i polne razlike u odnosu na brzinu rješavanja eksperimentalnog zadatka i uočavanje novog stimulusa u uslovima nepažnje.

Metod

NACRT

Nezavisne varijable uključene u istraživanje su *pol* (muško i žensko) i *kognitivno opterećenje* operacionalno definisano postojanjem dodatnog auditivnog zadatka (sa dvije kategorije – odsustvo i prisustvo dodatnog zadatka). Prva zavisna varijabla je izraženost fenomena sljepila uslijed nepažnje operacionalno definisana brojem tačnih detektovanja (uočavanja) neočekivanog novog stimulusa (bilborda) u zadatku. Druga zavisna varijabla je brzina reagovanja operacionalno definisana vremenom potrebnim za davanje odgovora u eksperimentalnom zadatku (mjereno u milisekundama).

UZORAK

Uzorak u ovom istraživanju je prigodan, a dobijen je metodom snježne grudve. Činilo ga je 279 ispitanika, aktivnih vozača sa područja Republike Srpske, uzrasta od 19 do 55 godina ($M = 25.29$). Od ukupnog broja ispitanika, 104 (37,28%) su bile žene.

MATERIJALI I PROCEDURA

Pomoću platforme Psytoolkit kreirana je eksperimentalna procedura koja se sastojala od četiri zadatka utvrđivanja prava prvenstva prolaza vozila u raskrsnici. Prva tri zadatka zasnovana su na istom principu (primjer stimulusa u jednom od njih dat je na Slici 1), dok je posljednji bio nešto složeniji. On je osmišljen po uzoru na klasični zadatak za ispitivanje sljepila uslijed nepažnje, čiji su autori Mekova i Rok (Mack & Rock, 1998). Sastojao se od toga da je ispitanicima nenajavljeno, kada je njihova pažnja bila aktivno usmjerena na određivanje prava prvenstva prolaza vozila, prezentovan nov stimulus, kontekstualno povezan sa saobraćajnom situacijom – bilbord (Slika 2). Treba napomenuti da su svim ispitanicima dati isti zadaci, i to identičnim redoslijedom.

Slika 1

Primjer stimulusa u eksperimentalnom zadatku

Slika 2

Izgled raskrsnice sa dodatnim (neočekivanim) stimulusom

Kako bi se ispitaio uticaj kognitivnog opterećenja, jednoj grupi ispitanika je postupkom randomizacije prezentovan dodatni zadatak. Prezentovani su nazivi različitih boja u intervalima od 500 milisekundi, a zadatak ispitanika je bio registruju koliko puta je izgovorena riječ „plavo”. Ovaj dodatni zadatak osmišljen je po uzoru na zadatke koji su u prethodnim istraživanjima korišćeni u svojstvu intenzivnih pseudo telefonskih razgovora (npr. Alm & Nilsson, 1995; Briem & Hedman, 1995).

Objema grupama ispitanika, i onoj sa dodatnim zadatkom i onoj bez njega, bilježena je brzina reagovanja prilikom utvrđivanja prava prvenstva prolaza vozila u svim osnovnim zadacima, a u posljednjem, četvrtom, i tačnost u uočavanju novog stimulusa.

Pored mjera deskriptivne statistike, za analizu efekta kognitivnog opterećenja i pola na prisustvo sljepila uslijed nepažnje korištena je log-linearna analiza, dok smo dejstvo kognitivnog opterećenja i pola na brzinu reakcije ispitali dvofaktorskom analizom varijanse.

Rezultati

Od ukupno 279 ispitanika koji su učestvovali u eksperimentu, novi stimulus je uočilo samo 23, odnosno 8,2% ispitanika.

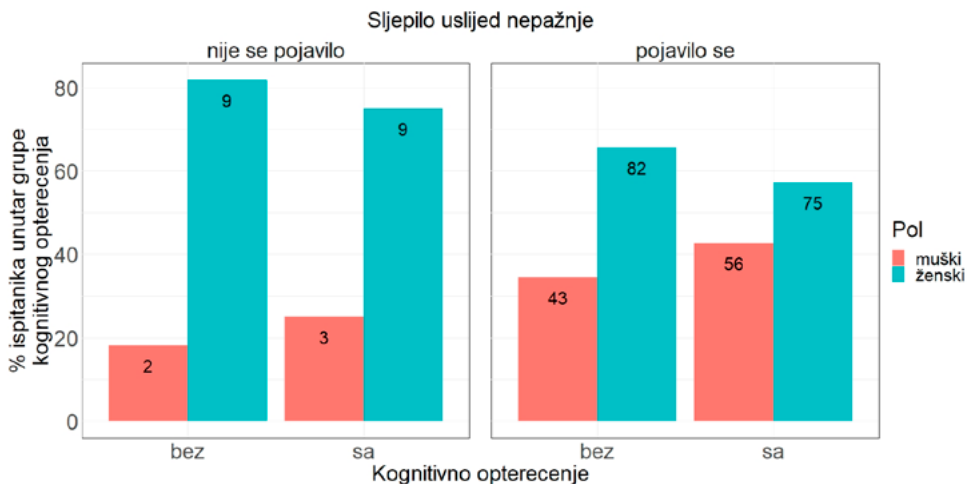
Obrada podataka je podijeljena u dva segmenta. U prvom dijelu su analizirani efekti pola i kognitivnog opterećenja na uočavanje novog stimulusa, odnosno na pojavu sljepila uslijed nepažnje u kontekstu saobraćaja. U drugom dijelu je analiziran efekat istih nezavisnih varijabli na brzinu reagovanja u eksperimentalnom zadatku.

EFEKTI KOGNITIVNOG OPTEREĆENJA I POLA NA PRISUSTVO SLJEPILA USLIJED NEPAŽNJE

Na Slici 1 nalazi se prikaz dobijenih relativnih i apsolutnih frekvencija u ukrštenim tabelama za varijable kognitivnog opterećenja i pola, u zavisnosti od toga da li se pojavilo sljepilo uslijed nepažnje ili ne.

Slika 1

Efekat kognitivnog opterećenja i pola na sljepilo uslijed nepažnje

Da bi smo provjerili uticaj pola i kognitivnog opterećenja na prisustvo sljepila uslijed nepažnje, sprovedi smo log-linearnu analizu (Tabela 1) koja je pokazala da model sa pretpostavkom o nezavisnosti ima podjednako dobar fit kao i modeli sa uključenim interakcijama, što ukazuje na to da ne postoje razlike u distribuciji sljepila uslijed nepažnje u zavisti od kognitivnog opterećenja i pola.

Tabela 1

Log-linearna analiza efekta kognitivnog opterećenja i pola na sljepilo uslijed nepažnje

Nulti model	Rezidualna devijacija	Rezidualni df	LRT statistik $-2\log(\Lambda)$	LRT df	p
Zasićeni model*	0.000	0			
Model homogenih asocijacija**	0.002	1	0.002	4	0.961
Model nezavisnosti***	4.837	4	4.834	3	0.184

Napomena: LRT - Test vjerodostojnosti modela (Likelihood ratio test); u svakom redu, testirana je nulta hipoteza da se fit modela iz datog reda ne razlikuje statistički značajno od fita modela iz reda iznad; * - model sa svim glavnim efektima, dvostrukim interakcijama i trostrukom interakcijom; ** - model bez trostruke interakcije, *** - model samo sa nezavisnim odnosima među varijablama

EFEKAT KOGNITIVNOG OPTEREĆENJA I POLA NA BRZINU REAGOVANJA U EKSPERIMENTALNOM ZADATKU

Kako bi se ispitaio efekat nezavisnih varijabli na brzinu reagovanja u eksperimentalnom zadatku, primijenjena je dvofaktorska analiza varijanse. U Tabeli 2 su prikazani rezultati deskriptivne statistike za varijablu *vrijeme reakcije*, dok je u Tabeli 3 prikazana distribucija rezultata po nivoima nezavisnih varijabli.

Tabela 2

Mjere deskriptivne statistike za varijablu vrijeme reakcije (u ms)

Varijabla	N	M	SD	Min	Max
Vrijeme reakcije	279	26215.3	6394.7	10848.0	36000.0

Tabela 3

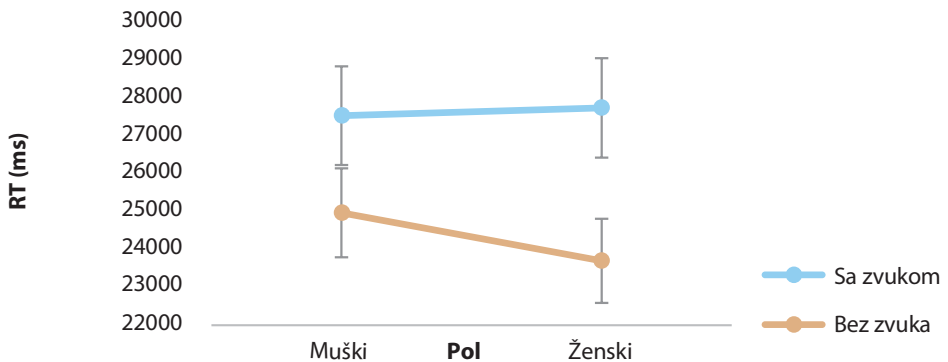
Mjere deskriptivne statistike za varijablu vrijeme reakcije (u ms) u odnosu na varijable pol i kognitivno opterećenje

Kognitivno opterećenje	Pol	N	M	SD
bez	Muški	59	27932.6	6347.7
	Ženski	84	28153.5	6463.4
sa	Muški	45	25182.8	6425.7
	Ženski	136	23823.4	5445.5

Dvofaktorskom analizom varijanse smo testirali da li postoje efekti pola i kognitivnog opterećenja na brzinu reakcije u zadatku, kao i da li postoji interakcija navedenih faktora. Dobijeni rezultati pokazuju da postoji glavni efekat kognitivnog opterećenja na vrijeme reakcije ($F(1,279) = 21.542, p < .001, \eta^2 = .073$). Veće kognitivno opterećenje, odnosno prisustvo dodatnog zadatka značajno usporava brzinu reagovanja u zadatku. S druge strane, nije utvrđen efekat pola na zavisnu varijablu ($F(1,279) = 0.557, p > .05$). I muškarci i žene rješavaju eksperimentalni zadatak približno istom brzinom. Nije utvrđena ni statistički značajna interakcija između ovih faktora ($F(1,279) = 1.073, p > .05$). Rezultati su prikazani i grafički zbog bolje preglednosti (Slika 2).

Slika 2

Grafički prikaz rezultata za vrijeme reakcije u odnosu na pol i kognitivno opterećenje

Diskusija i zaključak

Kako bi se ispitali efekti pola i kognitivnog opterećenja na pojavu sljepila uslijed nepažnje, kao i na brzinu reagovanja prilikom utvrđivanja prava prvenstva prolaza vozila u raskrsnici, pomoću platforme Psytoolkit kreirana je eksperimentalna procedura sastavljena od četiri zadatka, s tim da je posljednji kreiran po uzoru na klasični zadatak Mekove i Roka. On se sastojao od toga da je ispitanicima nenajavljeno, kada je njihova pažnja bila aktivno usmjerena na određivanje prava prvenstva prolaza vozila na raskrsnici, prezentovan nov stimulus, kontekstualno povezan sa saobraćajnom situacijom – billboard. Kako bi se ispitao uticaj kognitivnog opterećenja, jednoj grupi ispitanika je postupkom randomizacije dodijeljen dodatni, auditivni zadatak.

Naši rezultati nisu pokazali efekat pola na prisustvo sljepila uslijed nepažnje. Dosadašnji nalazi o uticaju pola na opažanje neočekivanog stimulusa su kontradiktorni. Tako su Kreitz i saradnici (2015) pronašli razlike među muškarcima i ženama, dok u nekim istraživanjima nisu utvrđene razlike između muškaraca i žena kada se radi o opažanju neočekivanog stimulusa (npr. Hannon & Richards, 2010). Kako su studije na ovu temu malobrojne, potrebna su dodatna istraživanja da bi se izveli pouzdani zaključci.

Iako muškarci obično brže rješavaju vizuelno-prostorne zadatke (Noble et al., 1964; Shelton & Kumar, 2010), polne razlike u vremenu reakcije pri utvrđivanju prava prvenstva prolaza vozila nisu pronađene. Štaviše, rezultati potkrepljuju mišljenje da se u savremenom svijetu uobičajene razlike u brzini reagovanja između muškaraca i žena smanjuju, zahvaljujući, prije svega, sve većoj uključenosti žena u tipično muške aktivnosti (Jain et al., 2015; Silverman, 2006). Ravnopravnije aktivno učešće u saobraćaju svakako je jedna od njih, pa nije neobično što nisu uočene razlike u brzini reagovanja u problemskim zadacima iz ovog konteksta.

Kada je riječ o efektu kognitivnog opterećenja, uočeno je da ono ne utiče na izraženost sljepila uslijed nepažnje budući da nisu utvrđene razlike u prepoznavanju neočekivanog stimulusa između ispitanika koji su imali i onih koji nisu imali dopunski zadatak. S druge strane, uočeno je da kognitivno opterećenje ima efekat na brzinu reagovanja kada je trebalo da ispitanici utvrde pravo prvenstva

prolaza vozila – ispitanici koji su imali dodatni zadatak sporije su reagovali od onih koji ga nisu imali.

Različiti efekti kognitivnog opterećenja na izraženost sljepila uslijed nepažnje i brzinu reagovanja mogli bi biti posljedica prirode dopunskog zadatka koji je korišćen kao alternativa telefonskom razgovoru. Naime, trebalo je da ispitanici koji su slučajnim odabirom rješavali taj zadatak registruju koliko puta je izgovorena riječ „plavo” pri svakom utvrđivanju prava prvenstva prolaza vozila u raskrsnici. Pritom, nalazi studija u kojima su slični zadaci korišćeni kao zamjena za telefonski razgovor, tj. zadaci pamćenja (Alm & Nilsson, 1995), mentalni aritmetički zadaci (McKnight & McKnight, 1993) i zadaci zaključivanja (Brown et al., 1969), upućuju na to da oni ometaju performanse simulirane vožnje iako se značajno razlikuju od tipičnog telefonskog razgovora. U prilog tim nalazima idu rezultati za brzinu reagovanja dobijeni u našem istraživanju, jer se pokazalo da sa povećanjem kognitivnog opterećenja, tj. angažovanja većih resursa raspoložive pažnje, dolazi do sporije obrade informacija, te samim tim i do sporijeg donošenja zaključka koje vozilo ima prednost pri prolasku u raskrsnici. S druge strane, sljepilo uslijed nepažnje je fenomen koji se tiče isključivo vizuelne percepcije, a dopunski zadatak koji smo koristili prvenstveno je bio auditivni. Budući da primarni i dopunski zadatak počivaju na različitim čulnim modalitetima, moguće je da zbog toga nisu uočene razlike u prepoznavanju neočekivanog stimulusa između ispitanika koji u imali i onih koji nisu imali dopunski zadatak. Uporište za ovo potencijalno objašnjenje može se pronaći u okviru *modela višestrukih resursa*, prema kojem je istovremena obrada neka dva zadatka efikasnija ukoliko zadaci počivaju na različitim čulnim modalitetima i ako pritom ne zahtijevaju količinu pažnje veću od one koja se za njih može u datom trenutku izdvojiti (Wickens, 2008). U vezi s tim, postavlja se pitanje da li bi se uočio efekat kognitivnog opterećenja na izraženost sljepila uslijed nepažnje da je istraživanje sprovedeno u prirodnijem kontekstu, ili bar na simulatorima vožnje. Ipak, na osnovu postavki pomenutog modela višestrukih resursa i dobijenih rezultata za brzinu reagovanja može se zaključiti da je praćenje učestalosti pojavljivanja naziva određene boje u nekoj mjeri bilo opterećujuće za ispitanike prilikom utvrđivanja prava prvenstva prolaza vozila na grafičkom materijalu.

Činjenica da je auditivni distraktor uticao na brzinu kojom su ispitanici reagovali, i to u vještačkim, manje kompleksnim uslovima nego što su prirodni, stvarni, ide u prilog mišljenju da je potrebno minimizirati uticaj ometajućih faktora tokom vožnje ako se želi smanjiti rizik od pojave grešaka koje mogu dovesti do štetnih posljedica. Osim toga, dobijeni nalazi sugerišu da je važno buduće vozače osposobljavati da polje pažnje održavaju širokim, te ih učiti da se ne usmjeravaju samo na očekivane situacije već i na iznenadne i nove okolnosti, u kojima treba adekvatno da reaguju.

Literatura

- Alm, H., & Nilsson, L. (1995). The effects of a mobile telephone task on driver behaviour in a car following situation. *Accident Analysis & Prevention*, 27(5), 707–715. [https://10.1016/0001-4575\(95\)00026-v](https://10.1016/0001-4575(95)00026-v)
- Blalock, L. D., Sawyer, B. D., Kiken, A., Gutzwiller, R. S., McGill, C. L., & Clegg, B. A. (2014). Cognitive load while driving impairs memory of moving but not stationary elements within the environment. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3(2), 95–100. <https://doi.org/10.1016/j.jar-mac.2014.04.006>
- Blecker, M. L., Bolla-Wilson, K., Agnew, J., & Meyers, D. A. (1987). Simple visual reaction time: Sex and age differences. *Developmental Neuropsychology*, 3(2), 165–172. <https://doi.org/10.1080/87565648709540372>
- Blough, P. M., & Slavin, L.K. (1987). Reaction time assessments of gender differences in visual-spatial performance. *Perception & Psychophysics*, 41(3), 276–281. <https://doi.org/10.3758/BF03208225>
- Briem, V., & Hedman, L. R. (1995). Behavioural effects of mobile telephone use during simulated driving. *Ergonomics*, 38(12), 2536–2562. <https://doi.org/10.1080/00140139508925285>
- Brown, I. D., Tickner, A. H. & Simmonds, D. C. V. (1969). Interference between concurrent tasks of driving and telephoning. *Journal of Applied Psychology*, 53(5), 419–424. <https://doi.org/10.1037/h0028103>
- Caird, J. K., Willness, C. R., Steel, P., & Scialfa, C. (2008). A meta-analysis of the effects of cell phones on driver performance. *Accident Analysis & Prevention*, 40(4), 1282–1293. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2008.01.009>
- Consiglio, W., Driscoll, P., Witte, M., & Berg, W. P. (2003). Effect of cellular telephone conversations and other potential interference on reaction time in a braking response. *Accident: Analysis and Prevention*, 35(4), 495–500. [https://doi.org/10.1016/s0001-4575\(02\)00027-1](https://doi.org/10.1016/s0001-4575(02)00027-1)

- Drews, F. A., Pasupathi, M., & Strayer, D. L. (2008). Passenger and cell phone conversations in simulated driving. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14(4), 392–400. <https://doi.org/10.1037/a0013119>
- Engström, J., Markkula, G., Victor, T., & Merat, N. (2017). Effects of cognitive load on driving performance: The cognitive control hypothesis. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 59(5), 734–764. <https://doi.org/10.1177/0018720817690639>
- Hannon, E. M., & Richards, A. (2010). Is inattentive blindness related to individual differences in visual working memory capacity or executive control functioning?. *Perception*, 39(3), 309–319. <https://doi.org/10.1068/p6379>
- Jain, A., Bansal, R., Kumar, A., & Singh, K. D. (2015). A comparative study of visual and auditory reaction times on the basis of gender and physical activity levels of medical first year students. *International journal of applied & basic medical research*, 5(2), 124–127. <https://doi.org/10.4103/2229-516X.157168>
- Kass, S. J., Cole, K. S., & Stanny, C. J. (2007). Effects of distraction and experience on situation awareness and simulated driving. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 10(4), 321–329. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2006.12.002>
- Kreitz, C., Furley, P., Memmert, D., & Simons, D. J. (2016). The influence of attention set, working memory capacity, and expectations on inattentive blindness. *Perception*, 45, 386–399. <https://doi.org/10.1177/0301006615614465>
- Kreitz, C., Schnuerch, R., Gibbons, H., & Memmert, D. (2015). Some see it, some don't: Exploring the relation between inattentive blindness and personality factors. *PLOS ONE*, 10(5), e0128158. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128158>
- Mack, A. (2003). Inattentive blindness: Looking without seeing. *Current Directions in Psychological Science*, 12(5), 180–184. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01256>
- Mack, A., & Rock, I. (1998). *Inattentive blindness*. The MIT Press.

- Macdonald, J. S., & Lavie, N. (2008). Load induced blindness. *Journal of experimental psychology. Human perception and performance*, 34(5), 1078–1091. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.34.5.1078>
- McKnight, A. J., & McKnight, A. S. (1993). The effect of cellular phone use upon driver attention. *Accident Analysis & Prevention*, 25(3), 259–265. [https://doi.org/10.1016/0001-4575\(93\)90020-w](https://doi.org/10.1016/0001-4575(93)90020-w)
- Murphy, G., & Greene, C. M. (2015). High perceptual load causes inattentive blindness and deafness in drivers. *Visual Cognition*, 23(7), 810–814. <https://doi.org/10.1080/13506285.2015.1093245>
- Noble, C. E., Baker, B. L., & Jones, T. A. (1964). Age and sex parameters in psychomotor learning. *Perceptual and Motor Skills*, 19(3), 935–945. <https://doi.org/10.2466/pms.1964.19.3.935>
- Palmiero, M., Piccardi, L., Boccia, M., Baralla, F., Cordellieri, P., Sgalla, R., Guidoni, U., & Giannini, A. M. (2019). Neural correlates of simulated driving while performing a secondary task: A review. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01045>
- Rock, I., Linnet, C. M., Grant, P. I., & Mack, A. (1992). Perception without attention: Results of a new method. *Cognitive Psychology*, 24(4), 502–534. [https://doi.org/10.1016/00100285\(92\)90017-v](https://doi.org/10.1016/00100285(92)90017-v)
- Saryazdi, R., Bak, K., & Campos, J. L. (2019). Inattentive blindness during driving in younger and older adults. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00880>
- Shelton, J., & Kumar, G. P. (2010). Comparison between auditory and visual simple reaction times. *Neuroscience and Medicine*, 01(01), 30–32. <https://doi.org/10.4236/nm.2010.11004>
- Silverman, I. W. (2006). Sex differences in simple visual reaction time: A historical meta-analysis. *Sex Roles*, 54(1–2), 57–68. <https://doi.org/10.1007/s11199-006-8869-6>

- Simons, D. J., & Chabris, C. F. (1999). Gorillas in our midst: sustained inattention blindness for dynamic events. *Perception*, 28(9), 1059–1074. <https://doi.org/10.1068/p281059>
- Strayer, D. L., Drews, F. A., & Crouch, D. J. (2006). A comparison of the cell phone driver and the drunk driver. *Human factors*, 48(2), 381–391. <https://doi.org/10.1518/001872006777724471>
- Strayer, D. L., Drews, F. A., & Johnston, W. A. (2003). Cell phone-induced failures of visual attention during simulated driving. *Journal of experimental psychology. Applied*, 9(1), 23–32. <https://doi.org/10.1037/1076-898x.9.1.23>
- Strayer, D. L., & Drews, F. A. (2007). Cell phone induced driver distraction. *Current Directions in Psychological*, 16, 128–131. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00489.x>
- Wickens, C. D. (2008). Multiple resources and mental workload. *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 50(3), 449–455. <https://10.1518/001872008x288394>

Effects of Sex and Cognitive Load on Inattentive Blindness and Reaction Time in the Traffic Context

Svetlana Borojević*, Dejan Kantar**, Milana Damjenić*

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Department of Psychology and Laboratory for Experimental Psychology LEP-BL

** University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Summary: *In traffic, especially when drivers are exposed to distractors that additionally affect their cognitive resources, failure to notice important information and slow reaction are potentially dangerous. In this regard, we examined the effects of sex and cognitive load on inattentive blindness and reaction time in an experiment from the traffic domain. The sample consisted of 279 active drivers from the territory of the Republic of Srpska, aged 19 to 55. The experiment was created on the online platform Psytoolkit and was based on determining the right of way rules. A modified version of the Mekova and Rok task was used to examine inattentive blindness – while the attention of the participants was focused on determining the right of way rule, they were unexpectedly presented with a new stimulus, contextually connected to the traffic situation. Cognitive load is defined by the existence of an additional auditory task in one group of participants. The accuracy of the detection of a new stimulus and reaction time in determining the right of way rules were measured. The results indicate that sex affects the perception of a new stimulus. Men noticed an unexpected stimulus more often than women when their attention was focused on the traffic task. However, no sex differences were observed in the reaction time. The effect of cognitive load on inattentive blindness was also not observed. Cognitive load, on the other hand, significantly affected reaction time – participants who had an additional task reacted more slowly. The results were interpreted based on the context of the findings of previous research and were perceived in the light of their practical significance.*

Keywords: *inattentive blindness, reaction time, traffic, cognitive load, sex differences*

Kratko saopštenje

UDK: 613.88:616.97-053.6

DOI: 10.7251/FLZB2223153D

Komunikacija adolescentkinja o kontracepciji i polno prenosivim bolestima sa majkom i njihovo seksualno ponašanje

Iva Patricia Davidoski^{1*}, Jelena Daljević, Tatjana Dobraš, Ana Risović,
Nataša Savić

Sažetak: *Ljudska seksualnost, posebno u adolescentnom periodu, veoma je zapostavljena tema u porodičnim razgovorima. Istraživanja sprovedena u ovoj oblasti pokazuju da postoji nedostatak komunikacije o seksualnosti između roditelja i djece. Ovo istraživanje se bavi ispitivanjem komunikacije adolescentkinja sa majkama, o temama kontracepcije i polno prenosivih bolesti, te njihovog ponašanja u seksualnoj situaciji. Uzorak se sastojao od ukupno 280 adolescentkinja, učenica četvrtih razreda srednjih škola, starosti od 17 do 19 godina. Upitnikom je mjeren generalna komunikacija sa majkom (IPPA-R), razgovor o kontracepciji i polno prenosivim bolestima, razlozi nerazgovaranja i osjećanja u vezi sa datim razgovorom, te ponašanje adolescentkinja u (hipotetičkoj) seksualnoj situaciji. Rezultati su pokazali da su 182 ispitanice (65%) razgovarale sa majkom o kontracepciji i 158 (56,42%) o polno prenosivim bolestima. Dobijena je statistički značajna, iako niska, povezanost između generalne komunikacije sa majkom i razgovora o kontracepciji i polno prenosivim bolestima. Ispitanice koje nisu razgovarale sa majkom o ovim temama kao najčešći razlog navodile su da ih nije interesovala tema (22,5%) ili da ih je bilo sramota da pitaju (8,92%). Kada je riječ o povezanosti između razgovora o navedenim te-*

^{1*} iva.patricia.davidoski@student.ff.unibl.org

mama i ponašanja u hipotetskoj situaciji, korelacija je takođe niska. Dobijena korelacija između razgovora o kontracepciji i polno prenosivim bolestima i osjećanja u vezi sa datim razgovorom je umjerena.

Ključne riječi: *seksualnost, adolescencija, kontracepcija, polno prenosive bolesti, komunikacija sa majkom*

Uvod

Ljudska seksualnost, iako jedan od ključnih aspekata ličnosti svakog pojedinca, i dalje je tabu tema, naročito kada je riječ o seksualnosti adolescenata. Istraživanja ukazuju na nedostatak komunikacije o temama u vezi sa seksualnosti u okviru porodice. Ovakva situacija predstavlja problem, jer istraživanja takođe pokazuju i to da roditelji mogu igrati ključnu ulogu u prenošenju seksualnih informacija adolescentima, te da mogu ostvariti značajan uticaj na njihove stavove, vrijednosti i uvjerenja.

Neke od tema iz ove oblasti koje su najčešće istraživane su kontracepcija i polno prenosive bolesti. U jednoj metaanalizi (Widman, 2016) su analizirana 52 članka na temu komunikacije roditelja i adolescenata o kontracepciji i seksualnom ponašanju. Autori su pretpostavili da će ovakav vid komunikacije biti značajan faktor kada je u pitanju sigurnije seksualno ponašanje adolescenata. Međutim, rezultati se nisu pokazali baš tako konzistentnim. Istraživanja pokazuju da su neki od razloga koji sprečavaju roditelje da razgovaraju sa adolescentima stid, nedovoljno znanje, niska samoefikasnost i slično. Pol adolescenata i pol roditelja su pokazani kao moderatori ove veze (Bonell i sar., 2006; Newcomer & Udry, 1985; Thomson, 1982). Naime, djevojke u većoj mjeri nego mladići pričaju sa roditeljima o ovakvim temama, te su majke češće te sa kojima se razgovara.

Po uzoru na rezultate navedene metaanalize (Widman, 2016), cilj ovog istraživanja je bio ispitati to da li je kod naših adolescentkinja slična situacija kada je riječ o komunikaciji o datim temama, te da li se to i kako odražava na njihovo ponašanje u potencijalnoj seksualnoj situaciji.

Pretpostavka je da će one adolescentkinje koje su imale otvoren i konstruktivan razgovor sa majkom biti „opreznije“ u seksualnoj situaciji u kojoj se postavlja pitanje korištenja prezervativa. Isto tako, za pretpostaviti je da su one adolescentkinje koje generalno imaju bolju komunikaciju sa majkom u većoj mjeri sa njima otvoreno razgovarale o temama kontracepcije i polno prenosivih bolesti.

Metod

ISPITANICE

Uzorak se sastojao od 280 adolescentkinja, starosti od 17 do 19 godina. Sve ispitanice su učenice četvrtog razreda srednje škole. Kada je riječ o socio-ekonomskom statusu, većina ispitanica je isti procijenila kao prosječan (89,64%), zatim kao iznadprosječan (8,92%) i u najmanjem broju slučajeva ispodprosječan (1,42%). Što se tiče nivoa obrazovanja majke, u najvećoj mjeri to je srednja škola (67,50%), zatim osnovna škola (11,42%), osnovne studije (10,35%), viša škola (6,42%), master studije (3,51%), i najrjeđe doktorske studije (0,71%).

INSTRUMENT

Korištena anketa se sastojala od 4 dijela. Prvi dio je činio upitnik za prikupljanje demografskih podataka. Drugi dio instrumenta obuhvatio je upitnik za procjenjivanje afektivne vezanosti adolescentkinja sa majkom (Armsden & Greenberg, 1987), revidirana verzija (Vukčević, 2010). Upitnik se sastoji od tri skale: otuđenje, povjerenje i komunikacija. Skala komunikacije je korištena za mjerenje generalne komunikacije adolescentkinja sa majkom. Zadatak ispitanica je bio da na skali od 0 do 5 označe u kojoj mjeri su saglasne sa zadatim tvrdnjama. Trećim dijelom upitnika je procjenjivano da li su adolescentkinje razgovarale sa majkom o temama kontracepcija i polno prenosive bolesti (DA/NE), razlozi nerazgovaranja, te njihova osjećanja u vezi sa datim razgovorom (skala od 0 do 5). Posljednji dio upitnika činio je hipotetički scenario namijenjen procjeni seksualnog ponašanja, preuzet iz doktorske disertacije Overtree, 1999.

Rezultati

Pregledom pojedinačnih odgovora prikazanih u Tabeli 1 može se primijetiti da su 182 (65%) ispitanice sa majkom razgovarale na temu kontracepcije i 158 (56,42%) na temu polno prenosivih bolesti. Ispitanice koje nisu razgovarale sa majkom o ovim temama, kao najčešći razlog navodile su da ih nije interesovala tema (22,5%) ili da ih je bilo sramota da pitaju (8,92%).

Rezultati korelacione analize pokazuju nisku povezanost između generalne komunikacije sa majkom i razgovora na temu kontracepcije i polno prenosivih bolesti ($r=.33$, $r=.32$). Iako je u pitanju niska povezanost, ona je statistički značajna. Kada govorimo o povezanosti korištenja prezervativa adolescentkinja (seksualnog ponašanja) i njihovog razgovora sa majkom na temu kontracepcije i polno prenosivih bolesti, Pearsonov koeficijent linearne korelacije pokazuje nisku povezanost ($r=.12$, $r=.19$).

Tabela 1.

Pregled pojedinačnih odgovora

Varijable		Korištenje prezervativa	Razgovor o kontracepciji	Razgovor o polno prenosivim bolestima
Razgovor o kontracepciji	r	.123	—	—
	p	.040	—	—
Razgovor o polno prenosivim bolestima	r	.119	.714	—
	p	.046	< .001	—
Komunikacija	r	.021	.331	.327
	p	.731	< .001	< .001

U Tabeli 2 prikazana je povezanost između komunikacije sa majkom na temu kontracepcije i polno prenosivih bolesti i osjećanja u vezi sa razgovorom o datim temama. Dobijena korelacija je skoro umjerena. Zaključujemo da se djevojke koje su razgovarale sa majkama o ovim temama generalno osjećaju slobodnije i imaju manje nelagodnosti po pitanju komunikacije sa majkom, nego one koje nisu.

Tabela 2.

Povezanost između komunikacije sa majkom na temu kontracepcije i polno prenosivih bolesti i osjećanja u vezi sa razgovorom na teme kontracepcije i polno prenosivih bolesti

Varijable		Razgovor o kontracepciji	Razgovor o polno prenosivim bolestima	Neugodnost u razgovoru na temu kontracepcije	Osjećaj slobode u razgovoru na temu kontracepcije	Neugodnost u razgovoru na temu polno prenosivih bolesti
Razgovor o polno prenosivim bolestima	r	0.714	-	-	-	-
	p	< .001	-	-	-	-
Neugodnost u razgovoru na temu kontracepcije	r	-0.431	-0.372	-	-	-
	p	< .001	< .001	-	-	-
Osjećaj slobode u razgovoru na temu kontracepcije	r	0.485	0.423	-0.777	-	-
	p	< .001	< .001	< .001	-	-
Neugodnost u razgovoru na temu polno prenosivih bolesti	r	-0.427	-0.419	0.718	-0.662	-
	p	< .001	< .001	< .001	< .001	-
Osjećaj slobode u razgovoru na temu polno prenosivih bolesti	r	0.404	0.403	-0.671	0.800	-0.688
	p	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na statistički značajnu, iako nisku, povezanost između generalne komunikacije sa majkom i razgovora na temu kontracepcije i polno prenosivih bolesti. Widman (2016) je pretpostavio da će razgovor o datim temama biti značajan faktor kada je u pitanju sigurnije seksualno po-

našanje adolescenata. U ovom istraživanju, dobijena je statistički značajna, ali zanemariva povezanost.

Dobijeni rezultati potvrđuju i trend (ne)razgovaranja o temi seksualnosti, 35% uzorka nije imao razgovor o kontracepciji, a čak 43,57% nije vodilo razgovor o polno prenosivim bolestima. Kao najčešći razlog nerazgovaranja se izdvojila nezainteresovanost za temu. Jedno od osnovnih ograničenja ovog istraživanja jeste slaba kontrolisanost uslova ispitivanja učenica tokom školskog časa, u neodgovarajućem prostoru i uz prisustvo profesora i ostalih učenika u razredu. Takođe, smatramo da bi se robusniji rezultati dobili ukoliko bi bio korišten veći uzorak. S obzirom na to da je ovo jedno od prvih istraživanja u vezi sa datom temom na našim prostorima, vjerujemo da dobijeni podaci mogu poslužiti kao osnova za naredna istraživanja.

Reference

- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *16*(5), 427–454. <https://doi.org/10.1007/BF02202939>
- Bonell, C., Allen, E., Strange, V., Oakley, A., Copas, A., Johnson, A., & Stephenson, J. (2006). Influence of family type and parenting behaviours on teenage sexual behaviour and conceptions. *Journal of Epidemiology and Community Health*, *60*(6), 502–506. <https://doi.org/10.1136/jech.2005.042838>
- Newcomer, S. F., & Udry, J. R. (1985). Parent-child communication and adolescent sexual behavior. *Family Planning Perspectives*, *17*(4), 169–174. <https://doi.org/10.2307/2135242>
- Overtree, C. E. (1999). *ScholarWorks @ UMass Amherst Social norms and student attitudes about casual sex . February.*
- Petani, R., & Vulin, A. (2018). Spolno ponašanje adolescenata, njihova informiranost i mišljenje o seksualnosti. *Acta Iadertina*, *15*(1). <https://doi.org/10.15291/ai.1510>
- Thompson, E. (1982). Socialization for sexual and contraceptive behavior: moral absolutes versus relative consequences. *Youth Soc.* 1982 Sep;14(1):103-28. doi: 10.1177/0044118x82014001005. PMID: 12156367.
- Vukčević, B. (2010). Delovanje komponenti afektivne vezanosti na razvoj formalno-operacionalnog mišljenja. *Psihologija*, *43*(3), 315–327. <https://doi.org/10.2298/PSI1003315V>
- Widman, L., Choukas-Bradley, S., Noar, S. M., Nesi, J., & Garrett, K. (2016). Parent-Adolescent Sexual Communication and Adolescent Safer Sex Behavior: A Meta-Analysis. *JAMA Pediatrics*, *170*(1), 52–61. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2015.2731>

Adolescent Girls' Communication About Contraception and Sexually Transmitted Diseases with Their Mother and Their Sexual Behavior

Iva Patricia Davidoski, Jelena Daljević, Tatjana Dobraš, Ana Risović,
Nataša Savić

Summary: *Human sexuality, especially during adolescence, is a significantly overlooked topic. Research in this area highlights the lack of communication about sexuality within family settings, particularly between parents and their children. This study explores communication between adolescent girls and their mothers regarding contraception, sexually transmitted diseases, and the girls' behavior in sexual situations. The sample included 280 adolescent girls, fourth-grade high school students, aged 17 to 19. The questionnaire assessed general communication with mothers (IPPA-R), conversations about contraception and sexually transmitted diseases, reasons for avoiding discussions, emotions related to these conversations, and the behavior of adolescent girls in hypothetical sexual situations. The results revealed that 182 respondents (65%) discussed contraception with their mothers, while 158 (56.42%) discussed sexually transmitted diseases. A statistically significant, though modest, association was found between overall communication with mothers and discussions about contraception and sexually transmitted diseases. Respondents who avoided these conversations often cited disinterest in the topics (22.5%) or feeling too embarrassed to ask (8.92%) as the primary reasons. Regarding the relationship between discussing these topics and behavior in hypothetical situations, the correlation was also weak. The correlation between conversations about contraception, sexually transmitted diseases, and the associated feelings was moderate.*

Keywords: *Sexuality, Adolescence, Contraception, Sexually Transmitted Diseases, Communication with Mother*

Originalni naučni rad

UDK: 656.1:159.923

DOI: 10.7251/FLZB2223161D

Procjena minimalnog zaustavnog puta pri kočenju

Strahinja Dimitrijević^{1*}, Milana Damjениć, Sonja Stančić, Suzana Zorić

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju

Sažetak: *U radu je provjereno koliko uspješno vozači procjenjuju dužinu zaustavnog puta koji moraju preći prilikom kočenja, ako voze prosječan porodični automobil različitim brzinama i uslovima na kolovozu. Korišteno je osam zadataka, u formi papir-olovka, koji su dobijeni ukrštanjem brzina (50, 70, 90, 110 km/h) i stanja na kolovozu (suv, vlažan). Uzorak je činilo 1408 punoljetnih građana Republike Srpske (50,5% žena), od 18 do 82 godine (prosjeak 33 godine), koji imaju položen vozački ispit. Procijenjeni minimalni zaustavni put, u metrima, ispitanici su unosili u polje za odgovore. Rezultati pokazuju da većina ispitanika ne procjenjuje dobro zaustavni put, bez obzira na brzinu i uslove na putu. Oko polovine procjena dužine cijelog zaustavnog puta se nalazi u zoni koja odgovara udaljenosti koja se pređe od trenutka opažanja opasnosti do početka kočenja (tzv. reakciona distanca). Između 80 i 90% ispitanika je potcijenilo minimalnu dužinu zaustavnog puta. Ako se isključi reakciona distanca, između 50 i 70% vozača i dalje potcijenjuje potrebnu dužinu zaustavnog puta, a ova tendencija se povećava što je brzina veća. Ovi nalazi pokazuju da ispitanici nemaju pre-*

^{1*} strahinja.dimitrijevic@ff.unibl.org

cizan uvid u to kako dužina zaustavnog puta zavisi od brzine kretanja, a pitanje je i da li su svjesni postojanja dvije komponente zaustavnog puta: reakcione distance i kočionog puta. S obzirom na to da je iskustvo naglog zaustavljanja prilikom kretanja velikim brzinama nešto što većina vozača nema u svom iskustvu, a posljedice pogrešne procjene su veoma ozbiljne, dobijeni nalazi ukazuju na potrebu intervencija u obuci vozača, kako bi naučili da realnije procjenjuju dužinu zaustavnog puta.

Ključne riječi: zaustavni put, put reagovanja, put kočenja, brzina, uslovi na kolovozu

Uvod

Zaustavni put jednog vozila je veličina koja značajno utiče na sigurnost drumskog saobraćaja, a koja zavisi od vozača, vozila, saobraćajnice, gustine saobraćaja na saobraćajnici te okolinskih uslova. Ipak, najvažniji faktor koji utiče na dužinu zaustavnog puta jeste brzina kretanja vozila (Korent, 2016). Zaustavni put vozila se sastoji od dve komponente: reakcione distance, tj. puta reagovanja i kočionog puta. Put reagovanja (reakciona distanca) je put koji vozilo pređe od momenta uočavanja opasnosti do reakcije vozača, koja se ispoljava u vidu pritiskanja kočnice, dok je put kočenja onaj put koji vozilo pređe od momenta pritiskanja kočnice do zaustavljanja vozila (Korent, 2016). Put reagovanja zavisi od osobina vozača, njegovog psihičkog i fizičkog stanja u momentu upravljanja motornim vozilom, te uslova okoline u kojoj se motorno vozilo kreće. Put kočenja, druga komponenta zaustavnog puta zavisi od brzine kretanja vozila neposredno prije kočenja, tipa i stanja pneumatika, ispravnosti kočionog sistema, koeficijenta prijanjanja, te stanja na kolovozu, tj. toga da li je u pitanju mokar, klizav, suv kolovoz.

Postoje dva načina kočenja, a to su forsirano i slobodno kočenje. Forsirano kočenje se primjenjuje isključivo kada se na saobraćajnici uoči neka prepreka, koju treba izbjeći, dok se slobodno kočenje vezuje za „normalne“ situacije, poput zaustavljanja na raskrsnici, semaforu, ispred pješačkih prelaza (Vidaković, 2018). Kako bi se mogli držati sigurne distance u odnosu na vozila ispred njih, ili procijeniti rizik od saobraćajne nezgode, vozači trebaju biti u mogućnosti izvršiti procjenu udaljenosti koja im je potrebna da se zaustave. Ipak, iz saznanja

o pogrešnim procjenama brzine, kao što je na primjer, potcjenjivanje brzine kretanja pri većim brzinama (Wu et al., 2017), mogu se izvesti pretpostavke o procjenjivanju zaustavnog puta vozača u vožnji. Kada se kreću velikim brzinama, ako procjenjuju da se kreću manjom brzinom nego što je to ustvari slučaj, moguće je i da potcjenjuju posljedice te brzine i precjenjuju svoju mogućnost da se zaustave kada je to potrebno. Ovo može dovesti do ponašanja, kao što je nedovoljno držanje distance u odnosu na vozilo ispred sebe, manje obraćanja pažnje na dešavanja na putu i, samim tim, sporije reagovanje i zaustavljanje u slučaju potrebe, kao i izazivanje nezgoda zbog nemogućnosti zaustavljanja na vrijeme.

U potrazi za načinima procjene sposobnosti zaustavljanja vozača, Svenson i saradnici (Svenson et al., 2012) su u emocionalno zasićenom zadatku vozačima dali instrukciju da zamisle da se voze kraj škole brzinom od 30 milja na sat i da dijete iznenada istrči na put. Pošto su vozili sporo, oni uspiju da se zaustave. Potom treba da zamisle istu scenu, samo sada voze brzinom 50 milja na sat i ne uspijevaju da se zaustave, već udare dijete koje je istrčalo na put. Pitanje koje su Svenson i saradnici postavili vozačima jeste, kojom brzinom misle da su udarili dijete. U svim situacijama, vozači su potcijenili brzinu udarca, što upućuje na to da precjenjuju svoje sposobnosti da se zaustave.

Procjena zaustavnog puta vozila je jedan od bitnih faktora u trijas sistemu faktora bezbjednosti drumskog saobraćaja (vozač-vozilo-okolina), koji dovodi do saobraćajnih nezgoda. Koliko je bitno poznavati dužinu zaustavnog puta i koliko je on važan u svakodnevnom saobraćaju, govori i činjenica da se u zadnjih par godina masovno radi na proizvodnji softvera, uređaja i sistema, koji bi na osnovu brzine kretanja vozila mogli da proračunaju dužinu zaustavnog puta i tako spriječe, ili smanje šansu nastanka saobraćajne nezgode. Razvijen je model koji određuje dužinu zaustavnog puta na osnovu trenutne brzine kojom se motorno vozilo kreće i koji, na osnovu trenutne brzine, proračunava koeficijent rizika od saobraćajne nezgode, te dužinu zaustavnog puta, koje bi vozilo prešlo od uočavanja potencijalne opasnosti na saobraćajnici do konačnog zaustavljanja vozila (Gurbuz & Buyruk, 2019). U eksperimentalnoj studiji, Chen i Lee (2011) su koristili simulator uređaja koji je proračunavao rizik od sudara

na osnovu brzine kretanja vozila i udaljenosti vozila koji se nalazio ispred njega (ili neke druge prepreke na saobraćajnici), ukazavši tako na važnost zaustavnog puta i rastojanja između dva vozila. Postoje i druga softverska rješenja za određivanje kočionog puta pri određenim brzinama, koji mogu uticati na vozače da smanje brzinu prilikom kretanja (Belova et al., 2021). Svi ovi pokušaji razvijanja adekvatnog sistema ili uređaja, koji bi mogao da adekvatno procjeni dužinu zaustavnog puta, upućuje nas na važnost dobre procjene, kao i na to da se veliki broj saobraćajnih nezgoda dešava zbog neadekvatne brzine vožnje, koja direktno utiče na dužinu zaustavnog puta jednog vozila (Korent, 2016).

Prethodna istraživanja su pokazala da se potcjenjuje brzina udarca pri sudaru, odnosno precjenjuju mogućnosti zaustavljanja (Svenson, 2009; Svenson et al., 2012). Uprkos izuzetnom značaju koje znanje o zaustavnom putu ima na sigurniju i bezbjedniju vožnju, ovoj problematici se ne poklanja pažnja pri obuci novih kandidata, niti se o tome edukuju postojeći vozači u Republici Srpskoj. Pretpostavka, koju smo provjerili u ovom istraživanju je, da većina vozača u Republici Srpskoj sistematski potcjenjuje zaustavni put koji moraju preći prilikom iznenadnog kočenja, pri različitim brzinama kojima voze i različitim uslovima na kolovozu.

Metod

NACRT

U eksperimentu su sistematski varirane dvije varijable: (a) zamišljena *brzina* kojom se automobil kreće, sa četiri kategorije: 50, 70, 90 i 110 km/h i (b) *stanje na kolovozu* po kojem se automobil kreće, sa dvije kategorije: *suv kolovoz* i *vlažan kolovoz*. Ispitanici su trebali da procijene koliki bi bio minimalni zaustavni put pri iznenadnom kočenju, u slučaju opasnosti.

ISPITANICI

Uzorak je činilo 1408 punoljetnih građana Republike Srpske, koji imaju položen vozački ispit (50,5% žena). Raspon godina ispitanika bio je od 18 do 82 godine (M = 33.2 godine). U gradu živi 59,8% ispitanika, u prigradskom naselju 24,4%, a u selu 15,8% ispitanika. Kada je riječ o obrazovanju, sa završenom trogodišnjom srednjom školom bilo je 12,4% ispitanika, sa četverogodišnjom 50,4%, sa višom

školom 7,4%, sa završenim prvim ciklusom fakulteta (tri godine) 6,6%, sa fakultetom, magisterijem i doktoratom 23,2% ispitanika. Uzorak je činilo 2,5% srednjoškolaca, 27,4% studenata, 55,0% zaposlenih, 8,9% nezaposlenih i 6,2% penzionera. U uzorku je bilo 26% početnika (do dvije godine vozačkog iskustva), 19% mladih vozača (od tri do pet godina vozačkog iskustva), 25% iskusnih vozača (od šest do petnaest godina vozačkog iskustva) i 30% vozači s više od 15 godina iskustva. Kada je riječ o učestalosti vožnje, 63% ispitanika vozi gotovo svaki dan, 20% vozi jednom ili dva puta sedmično, 8% vozi jednom ili dva puta mjesečno, 4% vozi manje od jednom mjesečno, a 5% nije vozilo u posljednjih šest mjeseci. Broj ispitanika po zadacima kretao se između 154 i 195. Svaki ispitanik je rješavao samo jedan zadatak.

ZADACI I PROCEDURA

U eksperimentu je korišteno osam zadataka, koji su dobijeni ukrštanjem kategorija dvije nezavisne varijable: brzine i stanja na kolovozu. Zadaci su imali sljedeću formu: *“Ako vozite prosječan porodični automobil po vlažnom kolovozu, brzinom od 50 km/h, koliki je minimalan zaustavni put, odnosno, koliko procjenjujete da ćete preći puta pri kočenju, prije nego što se zaustavite? Procijenjeni broj metara potrebnih da se zaustavite napišite brojem u polje ispod.”*

Istraživanje je sprovedeno onlajn, u periodu od 20. novembra do 20. decembra 2021. godine na teritoriji Republike Srpske. U istraživanju je korištena 1KA onlajn platforma (2017).

ANALIZA

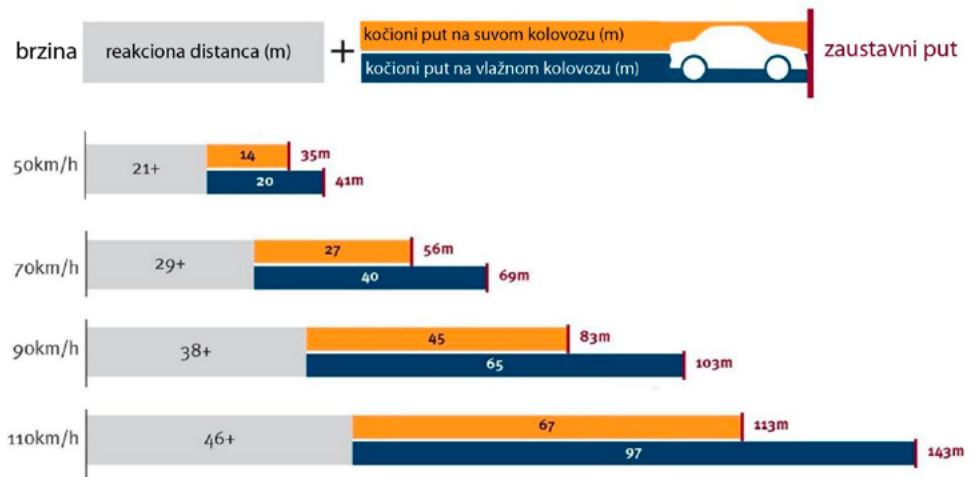
Zaustavni putevi, sa komponentama od kojih su sačinjeni, tj. reakcionim distancama i kočionim putem, prikazani su na Slici 1, u zavisnosti od brzine i stanja na kolovozu. U ovom radu korištene su standardizovane veličine dužine zaustavnog puta,² tj. nije korištena formula koja se koristi u konkretnim slučajevima, pri vještačenju saobraćajnih nezgoda, ili izračunavanja zaustavnog puta (više u Inić, 1991). Vrijednosti koeficijenta u ovim formulama zavise od koeficijen-

² Slika je preuzeta sa sajta <https://www.qld.gov.au/transport/safety/road-safety/driving-safely/stopping-distances>.

ta prijanjanja pneumatika na kolovoz, koji, opet zavisi od stanja pneumatika (starost pneumatika je najbitnija karakteristika) i podloge po kojoj se motorno vozilo kreće. Ipak, razlike između standardnih veličina dužine zaustavnog puta i izračunatih dužina na osnovu formula, nisu velike i ne utiču na zaključke o tome koliko vozači dobro procjenjuju zaustavni put pri određenim brzinama i uslovima na saobraćajnici.

Slika 1

Dužina zaustavnog puta pri kočenju pri različitim početnim brzinama i uslovima na kolovozu

Za sve varijante zadataka izračunate su frekvencije, tj. procenti odgovora, koji su kategorisani na sljedeći način: prva kategorija (prva kolona u tabelama 1. i 2.) se odnosi na zaustavni put-reakcionu distancu koja se pređe dok se opazi opasnost, donese odluka o kočenju i izvrši radnja koćenja; druga kategorija (druga kolona u tabelama 1. i 2.) je put koji se pređe od trenutka kada je reagovano, tj. kada je izvršena radnja koćenja, do zaustavljanja, tzv. koćioni put; treća kategorija (treća kolona u tabelama 1. i 2.) je minimalni zaustavni put za datu brzinu uvećan za koćioni put (ovi odgovori se, po našoj slobodnoj procjeni, mogu smatrati ispravnim) i četvrta kategorija (četvrta kolona u tabelama 1. i 2) su oni odgovori koji u velikoj mjeri precjenjuju zaustavni put.

Na primjer, za brzinu od 50 km/h, reakciona distanca, tj. koja se pređe dok se ne odreaguje (“stisne” kočnica) iznosi 21 metar, dok je kočioni put, tj. distanca koja se pređe od trenutka kada je stisnuta kočnica, do zaustavljanja, 14 metara na suvom kolovozu. To znači da je minimalni zaustavni put 35 metara. Raspon za odgovore koji su tretirani kao tačni, dobije se tako što se minimalni zaustavni put (35 m) uveća za kočioni put (14 metara), što u zbiru daje 49 metara. To znači da su odgovori, u zadatku sa brzinom od 50km/h i suvim kolovozom, koji su se nalazili u rasponu od 35 do 49 metara, tretirani kao tačni. Kategorija tačnih odgovora je formirana *ad-hoc*, kako bi se mogli izdvojiti i oni odgovori ispitanika u kojima je u značajnoj mjeri procjenjena dužina zaustavnog puta.

Rezultati

Većina ispitanika ne procjenjuje dobro zaustavni put koji bi prešli prilikom iznenadnog kočenja na suvom kolovozu. Više od polovine odgovora se nalazi u zoni koja se odnosi samo na pređeni put od trenutka opažanja opasnosti do reakcije, tj. u zoni tzv. reakcione distance (prva kolona u Tabeli 1). Procenat odgovora koji su ispod minimalnog iznosa zaustavnog puta (prva i druga kolona u Tabeli 1) kreće se između 80 i 90%.

Tabela 1

Procjena zaustavnog puta pri kočenju na suvom kolovozu

	≤21m	22-34m	35-49m	>50m
50km/h	67.7%	10.1%	4.8%	17.5%
	≤29m	30-55m	56-85m	>86m
70km/h	53.2%	30.5%	5.3%	11.0%
	≤38m	39-82m	83-128m	>129m
90km/h	53.6%	26.2%	13.7%	6.5%
	≤46m	47-112m	113-180m	>181m
110km/h	50.8%	39.0%	1.5%	8.7%

Ako pretpostavimo da su ispitanici odgovarali na pitanja podrazumijevajući da se od njih traži da procijene zaustavni put od trenutka kada su počeli da kočе, tj. da zanemarimo reakcionu distancu, situacija se tek neznatno popravlja: za brzinu od 50 km/h 46,6% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 14 metara; za brzinu od 70 km/h 51,9% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 27 metara; za brzinu od 90 km/h 58,3% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 45 metara; za brzinu od 110 km/h 70,8% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 67 metara.

Slično, kao u slučaju suvog kolovoza, većina ispitanika ne procjenjuje dobro zaustavni put koji bi prešli prilikom kočenja na mokrom kolovozu. Oko polovine odgovora se nalazi u zoni koji se odnosi na samo na reakcionu distancu - pređeni put od trenutka opažanja opasnosti do reakcije, tj. kočenja (prva kolona u Tabeli 2). Procenat odgovora koji su ispod minimalnog iznosa zaustavnog puta koji se mora preći prilikom kočenja (prva i druga kolona u Tabeli 2) kreće se između 80 i 90%.

Tabela 2

Procjena dužine zaustavnog puta pri kočenju na mokrom kolovozu

	≤21m	22-40m	41-61m	>62m
50km/h	64.8%	18.8%	4.5%	11.9%
	≤29m	30-68m	69-109m	>110m
70km/h	52.9%	30.5%	10.3%	6.3%
	≤38m	39-102m	103-168m	>169m
90km/h	46.1%	45.0%	3.3%	5.6%
	≤46m	47-142m	143-240m	>241m
110km/h	40.9%	47.0%	7.1%	5.0%

Ako pretpostavimo da su ispitanici odgovarali na pitanja podrazumijevajući da se od njih traži da procijene zaustavni put od trenutka kada su počeli da kočе, tj. da zanemarimo reakcionu distancu, situacija se tek neznatno popravlja: za brzinu

od 50 km/h 49,4% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 20 metara; za brzinu od 70 km/h 66,1% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 40 metara; za brzinu od 90 km/h 74,4% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 65 metara; za brzinu od 110 km/h 72,4% ispitanika smatra da je zaustavni put manji od 97 metara.

Diskusija

U ovom radu provjereno je kako vozači u Republici Srpskoj procjenju dužinu zaustavnog puta, u hipotetičkoj situaciji, kada voze prosječan porodični automobil, različitim brzinom, pri različitim uslovima na kolovozu.

Veliki procenat vozača, između 80 i 90%, potcjenjuje dužinu zaustavnog puta pri kočenju, kako pri vožnji na suvom, tako i na mokrom kolovozu. Čak, ako se uzme liberalnija mjera, koja isključuje reakcionu distancu, tj. dužinu puta koja se pređe od trenutka opažanja opasnosti do momenta reagovanja, između 50 i 70% vozača i dalje potcjenjuje potrebnu dužinu zaustavnog puta, a ova tendencija se povećava što je brzina kojom se kreće motorno vozilo prije zaustavljanja veća, što potvrđuje samu pretpostavku ovog istraživanja.

Ovi nalazi su u skladu sa drugim nalazima procjene sposobnosti zaustavljanja od strane vozača (Svenson, 2009; Svenson et al., 2012) i upućuju na jedan veoma važan domen intervencija prilikom obuka vozača. Naime, iskustvo naglog zaustavljanja, prilikom kretanja velikim brzinama prije kočenja i usljed iznenadne pojave prepreke na putu veoma je rijedak događaj i nešto što većina vozača nema u svom iskustvu (Svenson et al., 2012). Do forsiranog kočenja (naglog zaustavljanja) može da dođe zbog bilo kakve prepreke, nezavisno od saobraćajnice kojom se kreću (Vidaković, 2018). Ispitanici nemaju precizan uvid u to kako dužina zaustavnog puta zavisi od brzine kretanja, tj. koliko se, npr. povećanjem brzine za 10 km/h produžava zaustavni put. Potcjenjujući produžavanje zaustavnog puta sa porastom brzine, dolazimo u situaciju da na velikim brzinama tendencija da se potcjenjuje potrebna dužina zaustavnog puta bude izraženija nego na manjim brzinama, iako posljedice mogu biti, a najčešće i jesu, ozbiljnije. Otvoreno je pitanje i da li su vozači svjesni postojanja dvije komponente zaustavnog puta: reakcione distance i kočionog puta.

Na osnovu dobijenih podataka, može se zaključiti da ispitanici nisu sigurni da se zaustavni put motornog vozila sastoji od dve komponente reakcionog puta ili reakcione distance i kočionog puta. Radi boljeg uvida u znanje vozača o ovim komponentama, u narednim istraživanjima mogla bi se postaviti pitanja, u kojima se referiše na same komponente zaustavnog puta, “*Koliki put će motorno vozilo preći od trenutka kada primijetite opasnost do trenutka kada reagujete, tj. pritisnete kočnicu?*” i/ili pitanje “*Koliki put će motorno vozilo preći od trenutka kada ste pritisnuli kočnicu, pa do zaustavljanja vozila?*” Ovakvo postavljena pitanja bi pružila precizniji uvid u to kako vozači percipiraju komponente koje čine zaustavni put. Pored klasičnih papir-olovka istraživanja, kojima se može dati opravdana primjedba o manjku ekološke validnosti, radi preciznijeg uvida u ovu problematiku bilo bi potrebno realizovati i istraživanja uz pomoć VR tehnologije i računarskih simulacija. Ovakva istraživanja, uz teorijsko-metodološki značaj koji bi imala, zbog upotrebe različitih metoda u istraživanju istog problema, pružila bi i tačnije podatke o tome kako vozači procjenjuju zaustavni put.

Na značaj ispravne procjene zaustavnog puta, kao i na uticaj te procjene na bezbjednost drumskog saobraćaja ukazuju i studije koje pokušavaju da razviju adekvatan uređaj, koji bi mogao da na osnovu trenutne brzine kojom se vozilo kreće izračuna dužinu zaustavnog puta, koje bi vozilo prešlo od momenta uočavanja prepreke do samog zaustavljanja motornog vozila, odnosno kočenja (Belova et al., 2021; Chen & Lee, 2011; Gurbuz & Buyruk, 2019). Pogrešna procjena potrebne dužine zaustavnog puta za posljedicu može imati veliku materijalnu štetu, ozbiljne zdravstvene povrede, a nerijetko i smrtni ishod.

Znanje vozača o kretanju objekata se obično zasniva na intuitivnom znanju, odnosno na znanju koje je stečeno ličnim iskustvom. To nas upućuje na to da, čak i kada bi vozači često primjenjivali forsirano kočenje, što nije moguće, jer je potencijalno vrlo rizično i nemoguće da se ponovi veći broj puta na različitim brzinama i uslovima na putu, ne bi značajno uticalo na tačnost procjene zaustavnog puta. Naime, veliki broj nalaza nedvosmisleno pokazuju da uprkos bogatom iskustvu koje imamo sa kretanjem objekata, intuitivno znanje o dinamičkim karakteristikama fizičkog svijeta je često u suprotnostima sa principima kla-

sične mehanike (više u Dimitrijević, 2020). Rješenje, koje bi doprinijelo većoj tačnosti procjene zaustavnog puta od strane vozača bi bilo eksplicitno učenje, odnosno namjerno podučavanje vozača o zaustavnom putu i njegovim komponentama.

Edukacija bi trebala da obuhvati edukovanje vozača o tome da postoje dve komponente zaustavnog puta (reakciona distanca/put i kočioni put); učenje šta sve utiče na koju komponentu zaustavnog puta (reakciona distanca: vozač, uslovi okoline, itd.; kočioni put: brzina kretanja vozila; tip i stanje pneumatika, stanje na kolovozu, itd.); uključivanje teme zaustavnog puta u obuku vozača, te uključivanje ove teme u ispitna pitanja tokom polaganja teorijskog dijela vozačkog ispita; za one koji su već vozači, potrebno je vršiti edukaciju putem medija, novina, društvenih mreža, te organizovati kontinuiranu i sveobuhvatnu internet kampanju o važnosti poznavanja zaustavnog puta i njegovih komponenti. Otvoreno je pitanje da li bi, umjesto izražavanja dužine zaustavnog puta u metrima, bilo svrsishodnije koristiti broj prosječnih automobila, radi lakšeg shvatanja štete, koja bi nastala usljed pogrešne procjene zaustavnog umjesto dužina u metrima sa kojom je, čini se, teže operisati. Kako je ovo empirijsko pitanje, bilo bi dobro da se provjeri prije realizacije edukacija, jer postoji mogućnost da utiče na uspješnost podučavanja o zaustavnom putu.

Zahvalnica

Ovaj rad je nastao u okviru šire studije “Implicitno znanje o kretanju objekata i kognitivne pristrasnosti u kontekstu saobraćaja” koju je finansijski podržala Agencija za bezbjednost saobraćaja Republike Srpske. Pored zahvalnosti Agencija za bezbjednost saobraćaja Republike Srpske, zahvaljujemo se studentima psihologije, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, koji su nam pomogli da prikupimo adekvatan uzorak, koji je omogućio da izvedemo pouzdane i valjane zaključke.

Literatura

- 1KA (Version 17.05.02) [software]. (2017). Ljubljana: Faculty of Social Sciences. Available via <https://www.1ka.si>
- Belova, T. I., Torikov, V. E., Titenok, A. V., Shirobokova, O. E., & Starchenko, E. V. (2021). Increasing The Safety Of The Vehicle Driver Using The Braking Distance Detectors. *Nveo-natural Volatiles & Essential Oils Journal*, 8(4), 7830-7839.
- Chen, Y. L., & Lee, W. J. (2011). Safety distance warning system with a novel algorithm for vehicle safety braking distance calculating. *International journal of vehicle safety*, 5(3), 213-231.
- Dimitrijević, S. (2020). *Psihologija mišljenja, Odabrene teme*. Filozofski fakultet, Banja Luka.
- Gürbüz, H., & Buyruk, S. (2019). Improvement of safe stopping distance and accident risk coefficient based on active driver sight field on real road conditions. *IET Intelligent Transport Systems*, 13(12), 1843-1850.
- Inić, M. (1991). *Bezbednost drumskog saobraćaja*. Fakultet tehničkih nauka, Institut za hidrauliku i saobraćaj.
- Korent, D. (2016). *Određivanje zaustavnog puta motornog vozila u funkciji sigurnosti prometa* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Transport and Traffic Sciences. Division of Transport. Department of Road Transport).
- Svenson, O. (2009). Driving speed changes and subjective estimates of time savings, accident risks and braking. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 23(4), 543-560. <https://doi.org/10.1002/acp.1471>
- Svenson, O., Eriksson, G., Slovic, P., Mertz, C. K., & Fuglestad, T. (2012). Effects of main actor, outcome and affect on biased braking speed judgments. *Judgment and Decision Making*, 7(3), 235-243. <https://doi.org/10.1017/S1930297500002229>

Tojagić, M. (2015). Bezbednost drumskog saobraćaja. *Evropski univerzitet Brčko, Brčko*.

Vidaković, M. (2018). *Elementi puta kočenja vozila u funkciji sigurnosti cestovnog prometa* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Transport and Traffic Sciences. Division of Transport. Department of Road Transport).

Wu, C., Yu, D., Doherty, A., Zhang, T., Kust, L., & Luo, G. (2017). An investigation of perceived vehicle speed from a driver's perspective. *PLoS One*, *12*(10), e0185347.

Estimation of the minimum stopping distance when braking

Strahinja Dimitrijević, Milana Damjениć, Sonja Stančić, Suzana Zorić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Laboratory for Experimental Psychology

Summary: *In this study, we assessed drivers' ability to estimate stopping distances for an average family car under varying speeds and road conditions. Using eight paper-and-pencil tasks, we combined speeds (50, 70, 90, 110 km/h) with road conditions (dry or wet). Our sample consists of 1408 adults from the Republic of Srpska (50.5% women), aged 18-82 (average age 33), all of whom hold a driver's license. Participants provided their estimated stopping distances in meters. Results revealed that most of the participants inaccurately judged stopping distances, irrespective of speed or road condition. Roughly half the estimates are within the reaction distance—the time from perceiving danger to starting to brake. 80-90% underestimated the total stopping distance. Excluding reaction distance, 50-70% of participants still underestimated the stopping distance, with errors increasing at higher speeds. This suggests participants may not understand the relationship between speed and stopping distance or recognize the two components: reaction and braking distance. Given the severe consequences of misjudgment and the fact that many drivers' lack the experience of stopping at high-speed driving, our findings highlight the need for enhanced driver training to improve stopping distance estimation.*

Keywords: *stopping distance, reaction distance, braking distance, speed, road conditions*

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 23
БАЊАЛУЧКИ НОВЕМБАРСКИ СУСРЕТИ 2022.

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Бања Лука, 11. 11. 2022.)

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци

За издавача:

Проф. др Срђан Душанић

Секретар за издавачку дјелатност:

Марко Аћић

Лектор и коректор:

Драган Драгомировић

Графички дизајн:

Небојша Ђумић

Штампа:

Графид, Бања Лука

Тираж:

50

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

94(082)
37(082)
159.9(082)

НАУЧНИ скуп "Бањалучки новембарски сусрети" (Бања Лука ;
2022)

Бањалучки новембарски сусрети 2022 : зборник радова са
научног скупа / [уредник Сениша Лакић]. - Бања Лука :
Филозофски факултет, 2023 (Бања Лука : Графид). - 174 стр. :
илустр. ; 24 см. - (Бањалучки новембарски сусрети, ISSN 2566-
3445, ISSN 2744-1628. Научни скупови ; књ. 23)

Тираж 50. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-38-79-3

COBISS.RS-ID 139312897

